

Suomalainen hyvinvointiyhteiskunta ruoka-avun asiakkaan näkökulmasta

Anna Sofia Salonen
Kirkkososiologian pro gradu -tutkielma
Lokakuu 2009

SISÄLLYSLUETTELO

1 JOHDANTO.....	1
2 RUOKA-APU HYVINVOINTIVALTIOSSA	4
2.1 UNIVERSALISMI, HYVINVOINTIPLURALISMI JA SUOMALAINEN SOSIAALITURVA.....	4
2.2 EPÄVIRALLINEN AINEELLINEN APU SUOMESSA	8
2.3 AIEMPI TUTKIMUS	12
2.4 TOISEN TIEDON MAHDOLLISUUS	20
3 TUTKIMUKSEN TOTEUTUS.....	27
3.1 TUTKIMUSTEHTÄVÄ JA AINEISTO	27
3.2 ANALYYSIMENETELMÄ JA ANALYYSIN KULKU.....	33
3.3 TUTKIMUKSEN LUOTETTAVUUS JA ASEMANI TUTKIJANA.....	39
4 HYVINVOINTIYHTEISKUNNAN TOIMIJAT	42
4.1 HYVINVOINTIYHTEISKUNNAN TOIMIJAT JA YKSILÖN NÄKÖKULMA	42
4.2 YKSITYINEN SEKTORI	44
4.3 JULKINEN SEKTORI	48
4.4 KOLMAS SEKTORI.....	52
4.5 NELJÄS SEKTORI JA IHMISET OMINAISUUKSINEEN	55
4.6 TOIMEENTULON SPIRAALI RUOKA-AVUN ASIAKKAAN NÄKÖKULMASTA	59
5 POISKÄÄNNYTTÄMISEN JA AUTETUKSI TULEMISEN KOKEMUKSET	62
5.1 POISTYÖNTÖ MARKKINOILTA JA JULKISEN SEKTORIN APU.....	62
5.2 JULKINEN SEKTORI POISKÄÄNNYTTÄJÄNÄ	67
5.3 VIIMEISELLÄ LUUKULLA?.....	73
5.4 AVUN JA TORJUNNAN YHTEISKUNTA	80
6 KENEN VASTUU?	82
6.1 AMORAALISET MARKKINAT JA POHJOISMAISEN HYVINVOINTIVALTION EETOS	82
6.2 UNIVERSALISMIN JA LÄHIMMÄISENRAKKAUDEN PARADOKSI.....	87
6.3 YHTEISTIIMITYÖ.....	90
7 POHDINTA.....	93
LÄHTEET JA KIRJALLISUUS.....	99
LÄHTEET.....	99
KIRJALLISUUS	99
LIITTEET.....	108
LIITE 1	108
LIITE 2	109

1 Johdanto

Tämän tutkimuksen tarkoituksena on tarkastella suomalaista hyvinvointiyhteiskuntaa ruoka-avun asiakkaan näkökulmasta. Ruoka-apu on aineellista auttamistoimintaa, jonka tarkoituksena on jakaa ilmaista ruokaa vähävaraisille ja heikossa sosiaalisessa asemassa oleville henkilöille. Ruoka-apua jaetaan diakonia- ja avustustyöntekijöiden vastaanotoilla, leipäjonoissa ja ruokapankeissa sekä erilaisissa ruokailutilaisuuksissa, kuten työttömien ruokailuissa.

Ruokapankit ja leipäjonot yleistyivät Suomessa 1990-luvun laman seurauksena. Ne oli tarkoitettu hätäavuksi vaikeassa taloudellisessa tilanteessa ja niiden oli tarkoitus lakata toimimasta talouden kohentuessa, mutta toiminta on jatkunut yli nousukauden ja tullut uudelleen ajankohtaiseksi 2000-luvun ensimmäisen vuosikymmenen lopun taantumassa.¹ Esimerkiksi Kirkkopalvelut ry arvioi seurakuntien jakavan vuonna 2009 avustusruokaa 10 % edellistä vuotta enemmän.² Myös media on huomionnut ruoka-avun tarpeen kasvun näkyvästi.³

Keskustelu ruoka-avusta liittyy elimellisesti keskusteluun nälästä. Nälästä puhuminen on länsimaissa sensitiivinen aihe, joka herättää voimakkaita tunteita ja jopa moraalista paheksuntaa: Hyvinvointivaltioiden kansalaisten nälästä puhuminen on pilkantekoa sekä äärimmäisessä köyhyudessa eläviä kehittyviä maita, että ylipainon vitsauksesta kärsiviä länsimaita kohtaan. Kuitenkin on laskettu, että länsimaissa elää jopa kymmenen miljoonaa aliravittua ihmistä. Länsimainen nälkä on usein absoluuttisen ruoan puutteen sijaan ruoan määrästä ja laadusta tinkimistä, yhteiskunnassa yleiseksi tulleen kulutustason jatkuvaa alittamista ja kulttuurisesti tyydyttävää ravintoa vaille jäämistä. Vaikka ruokapankkien olemassa olon voi ajatella nälän absoluuttiseen määritelmään nojautuen tarkoittavan, että länsimaissa todellista nälkää ei ole (ainahan ruokaa saa ruokapankista!), todistavat ne osaltaan ihmisten kyvyttömyydestä hankkia ruokaa sosiaalisesti hyväksytyllä tavalla, ja siten suhteellisen nälän olemassaolosta.⁴

Ensimmäisen ja kolmannen maailman nälkäongelmat nivoutuvat toisiinsa, kun niitä tarkastellaan globaalien elintarvikejärjestelmän näkökulmasta. Tässä tut-

¹ Hiilamo ym. 2008, 115–117.

² Kirkkopalvelut 2009.

³ Tämän tutkimuksen valmistumisen aikoihin esim. HS 11.10.2009, MTV3 11.10.2009, 2009, TS 14.9.2009.

⁴ Vaikka tutkimuksissa tehdään usein ero kolmannen maailman absoluuttisen ja ensimmäisen maailman suhteellisen köyhyden ja nälän välille, voidaan nälkää pitää lähtökohtaisesti suhteellisenä käsitteenä, jota tulisi aina tarkastella kontekstistaan käsin. Silvasti 2006, 195–197. Absoluuttisen ja suhteellisen köyhyden käsitteistä kts. Simpura 2003, 131–135.

kimuksessa ei ole mahdollista paneutua järjestelmän käsitteellisiin ja historiallisiin juuriin ja kritiikkiin. Sen sijaan on oleellista huomata, että sekä absoluuttinen että suhteellinen nälkä ovat paitsi elintarvikejärjestelmän ongelmia, myös sen tuotteita ja jopa erottamaton osa järjestelmän toimintalogiikkaa. Globaali elintarvikejärjestelmä toimii markkinoilla, joilla elintarvikkeet ohjautuvat niille, joilla on varaa maksaa. Huonoimmassa asemassa järjestelmässä ovat kehitysmaat, jotka toimivat länsimaisten kulutustuotteiden viejämaina, mutta ovat samalla riippuvaisia kansainvälisestä humanitäärisestä ruoka-avusta. Järjestelmässä väliinputoajiksi jäävät myös rikkaiden maiden köyhät, joilla ei ole tarpeellista ostovoimaa osallistua markkinoiden toimintaan. Ruokapankit ja kansainvälinen ruoka-apu toimivat elintarvikejärjestelmän varaventiileinä: Paikalliset ruokapankit antavat ruokakaupoille mahdollisuuden profiloitua sosiaalisesti vastuullisina yrityksinä ja leikkaavat samalla näiden jättekustannuksia ottamalla ilmaiseksi vastaan myytäväksi kelpaamattomia tuotteita.⁵ Humanitäärinen apu kehittyville maille ja EU-elintarviketuen kaltaiset järjestelyt taas paikkaavat teollisen maataloustuotannon yli- ja alituotantoa. Kuvaavaa on, että esimerkiksi juuri EU:n elintarvikeohjelma on osa yhteisön yhteistä maatalous-, ei suinkaan sosiaalipolitiikkaa.⁶

Nälkäongelmassa ei ole kyse ruoan puutteesta, vaan sen epätasaisesta jakautumisesta maailmanlaajuisesti ja yhteiskuntien sisällä. Jako-ongelma taas on ratkaistavissa uudelleenjaolla, mikä tekee nälästä ennen kaikkea poliittisen kysymyksen. Suomi on useimpien muiden länsimaiden ohella allekirjoittanut merkittävimmät kansainväliset sopimukset ja kannanotot, joilla se sitoutuu takaamaan kansalaistensa oikeuden ruokaan.⁷ Maan perustuslaki ja perusoikeudet ottavat näiden sopimusten sisällön huomioon, mikä puolestaan velvoittaa lainsäädäntöä huomioimaan sosiaaliset oikeudet.⁸ Tästä huolimatta suomalaisessa hyvinvointivaltiossa on kuitenkin ihmisiä, jotka tarvitsevat epävirallisten avustusjärjestöjen tarjoamaa ruoka-apua arjesta selvitäkseen.

Ruokapankkien ja muun epävirallisen aineellisen auttamistoiminnan ilmaantuminen suomalaiseen hyvinvointiyhteiskuntaan on saanut niin median, julkisen vallan kuin tutkijatkin kiinnostumaan ilmiön syistä ja seurauksista. Aihetta on usein lähestytty kysymällä, keitä ruoka-avun asiakkaat ovat ja miksi he ovat ajau-

⁵ Silvasti 2008, 245–256.

⁶ Maaseutuvirasto 2009.

⁷ Näitä ovat YK:n ihmisoikeuksien julistuksen lisäksi muun muassa Maailman elintarvikehuippukokoukset 1996 ja 2002, TSS-sopimus, yleissopimus lasten oikeuksista ja FAO:n ohjeisto *Guidelines on the Right to Food*. Riches 2008, 34.

⁸ Sakslin 2008.

tuneet avun piiriin. Ruoka-avun tarpeen taustalla on tällöin nähty yksilön toimeentulo-ongelmat ja tavoitteena yksilön tilanteen muuttaminen paremmaksi. Ruoka-avun tarpeen kasvun ja tarjonnan vakiintumisen voidaan kuitenkin nähdä kertovan paitsi yksittäisten ihmisten toimeentulovaikeuksista, myös laajemmin suomalaisen yhteiskunnan muutoksesta. Monet tutkijat niin Suomessa kuin ulkomailla ovat pitäneet ruoka-avun vakiintumista merkinä yhteiskunnallisen eetoksen muuttamisesta ja hyvinvoinnin tuottamisen vastuiden uudelleenjaosta. Markkinaperustaisen elintarvikejärjestelmän osana toimivien ruoka-pankkien yleistyminen herättää kysymään, onko suomalainen hyvinvointiyhteiskunta siirtymässä markkinakriittisestä universalismin eetoksesta markkinaohjautuvaan toimintaan, ja mitä tämä merkitsee kaikkein huono-osaisimpien kansalaisten näkökulmasta.⁹

Tässä tutkimuksessa keskityn avunsaajan yksilöllisen tilanteen tarkastelun sijaan siihen yhteiskuntaan, joka tuottaa ruoka-avuksi kutsuttua ilmiötä. Mitä ruoka-apua vastaanottaneiden ihmisten kokemukset kertovat tämän päivän suomalaisesta yhteiskunnasta? Millaisena näyttäytyy asiakkaan perspektiivistä sellainen yhteiskunta, joka tuottaa ruoka-avuksi kutsuttua ilmiötä? Ketkä tässä yhteiskunnassa toimivat? Kuinka nämä toimijat toimivat suhteessa toisiinsa ja ruoka-avun asiakkaisiin? Entä miten näiden toimijoiden asiakkaiden mielestä tulisi toimia? Tutkimus etenee seuraavasti: Luvussa kaksi kuvaan ruoka-avun taustaa suomalaisen hyvinvointiyhteiskunnan kontekstissa sekä aiheesta aiemmin tehtyä tutkimusta. Luvun lopuksi tarkastelen tämän tutkimuksen kannalta hyödyllisiä käsitteellisiä ja teoreettisia välineitä. Luvussa kolme esittelen tutkimuskysymyksen, tutkimuksen aineiston sekä analyysimenetelmän. Luvuissa neljä, viisi ja kuusi kuvaan tutkimuksen tulokset ja hahmottelen siten kuvaa suomalaisesta hyvinvointiyhteiskunnasta ruoka-avun asiakkaan näkökulmasta. Seitsemännessä ja viimeisessä luvussa vedän yhteen tutkimuksen tuloksia ja pohdin vielä ilman vastausta jääneitä kysymyksiä.

⁹ Esim. Hänninen 2008, 213, 221; Lehtelä 2008, 44.

2 Ruoka-apu hyvinvointivaltiossa

2.1 Universalismi, hyvinvointipluralismi ja suomalainen sosiaaliturva

Länsimaiset hyvinvointivaltiot kehittyivät toisen maailmansodan jälkeen puolustamaan sosiaalisia oikeuksia. Historiallisten, aatteellisten ja rakenteellisten syiden vuoksi eri maiden järjestelmät saivat erilaisia muotoja. Klassisessa jaottelussa länsimaat on usein jaettu kolmeen malliin niiden sosiaalipoliittisten järjestelmien pääpiirteiden mukaan. Ensimmäisessä mallissa sosiaalipolitiikka perustuu selektiivisiin, tasoiltaan alhaisiin ja tiukasti valvottuihin etuuksiin, toisessa keskeisinä ovat työperustaiset sosiaalivakuutukset. Kolmas malli perustuu universalismiin, sosiaalietuuksien ulottamiseen huono-osaisista myös keskiluokkaan ja hyväosaisiin ja toimeentulon osittaiseen irrottamiseen markkinamekanismeista.¹⁰ Analysoimalla vertailevaa tilastotietoa Euroopasta ja Yhdysvalloista Gosta Esping-Andersen kehitti 1990-luvun alussa hyvinvointiregiimiteoriansa, joka mukailee pitkälti yllä mainittua jakoa. Esping-Andersen jakaa länsimaat liberaaliin, konservatiiviseen (korporatiiviseen) ja sosiaalidemokraattiseen hyvinvointiregiimiin, muun muassa valtion roolin, työmarkkinoiden järjestäytymisen ja perheen hyvinvoinnintuottaja-aseman perusteella.¹¹ Hyvinvointiregiimien perustalla on yhteiskunnan jako kolmeen eri sektoriin: yksityiseen sektoriin eli markkinoihin, julkiseen sektoriin ja kolmanteen eli järjestösektoriin, sekä erilaiset painotukset eri sektoreiden hyvinvointivastuiden välillä. Usein sektorijakoon lisätään vielä neljäs sektori, jolla toimivat perhe, ystäväpiiri ja muut henkilökohtaiset tukiverkostot.¹²

Hyvinvointimallit on kehitetty tilastotietojen perusteella, mutta niiden taustalla on myös ideologisia jakoja. Raija Julkusen mukaan sosiaalidemokraattista regiimiä eli pohjoismaista mallia kuvaavat demokratia, tasa-arvo ja korkeatasoinen sosiaaliturva. Pohjoismaista eivät tee erityisiä korkeat euromääräiset tai bruttokansantuotteeseen suhteutetut sosiaalimenot, vaan omanlaisensa ideologia.¹³ Tätä universalismiin, hyvinvointiin, tasa-arvoon ja julkiseen vastuuseen perustuvaa hyvinvointiajattelua voidaan kutsua pohjoismaisen hyvinvoinnin eetokseksi. Puhe eetoksesta korostaa, että pohjoismaisen hyvinvointimallin taustalla on hal-

¹⁰ Helne 2003, 52–53. Helne mainitsee esimerkkeinä residuraalisesta mallista Yhdysvallat, Uuden-Seelannin ja Australian, ansiosidonnaisesta Saksan ja Itävallan ja universaalista Suomen ja Pohjoismaat.

¹¹ Esping-Andersen 1990, 1, 26–27.

¹² VSY 2009.

¹³ Julkunen 2006, 30.

linnollisten ja tulonjakoon liittyvien neutraalilta kuulostavien kysymysten lisäksi arvokysymyksiä, moraalisia käsityksiä hyvinvoinnin tuottamisen tavoista. Keskeisin arvo on universalismi, kaikkien kansalaisten yhtäläinen osallisuus julkisiin palveluihin, jonka on pohjoismaisessa hyvinvointimallissa ajateltu turvaavan huono-osaisten aseman paremmin kuin selektiiviset etuudet. Köyhyys- ja huono-osaisuusongelmat on ratkaistava universalismin hengessä tarveharkintaisten köyhyyspolitiikkojen sijaan.¹⁴

Suomalainen sosiaaliturva on rakentunut laajan julkisen sektorin vastuun periaatteelle. Toimeentuloturva, terveyteen liittyvä sosiaaliturva ja sosiaalipalvelut on rakennettu universalismin hengessä tavoitteena turvata samat oikeudet perustoimeentulon kattaviin etuuksiin kaikille kansalaisille. Toimeentuloturva koostuu syyperustaisista etuuksista, joiden on määrä turvata kansalaisten toimeentulo erilaisten sosiaalisten riskien, kuten työttömyyden, vanhuuden, sairauden ja lastensaannin varalta. Toimeentuloturvan maksatuksesta huolehtivat Kansaneläkelaitos, työeläkeyhtiöt ja työttömyyskassat. Työttömyysturva jakautuu perusturvaan sekä ansiosidonnaiseen turvaan, johon ovat oikeutettuja työttömyyskassan jäsenet. Muuta toimeentuloturvaa täydentää kunnan sosiaalitoimen maksama tarveharkintainen toimeentulotuki, jonka tehtävänä on tukea itsenäistä selviytymistä tilapäisesti vaikeissa elämäntilanteissa. Terveysteen liittyvään sosiaaliturvaan kuuluvat terveystalveluiden lisäksi kuntoutus, sairausvakuutuksen tukema sairaanhoito, vammaisetuudet ja työterveyslaissa määrätty Kansaneläkelaitoksen subventoima työterveyshuolto. Lisäksi julkisen vallan vastuulla on tarjota kansalaisille sosiaalipalveluita muun muassa lasten ja omaishoidon, päivähoidon sekä vanhustalveluiden ja päihdehuollon aloilla.¹⁵

Luokiteltaessa maita hyvinvointiregiimien mukaan Suomi asetetaan yleensä pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden tai -yhteiskuntien joukkoon. Suomen hyvinvointivaltiostatuksen puolesta puhuvat useat tilastot: Esimerkiksi euromääräiset sosiaalimenot asukasta kohti ovat Suomessa reilusti Etelä-Euroopan maita korkeammalla. Kuitenkin moni seikka myös kyseenalaistaa Suomen aseman pohjoismaisena hyvinvointivaltiona. Esimerkiksi YK:n inhimillisen kehityksen indeksillä (HDI, *Human development index*) ja elämänlaadun indeksillä (*Quality of Life*) Suomi jää kauas muiden pohjoismaiden jälkeen.¹⁶ Kun Suomen sosiaalimenoja

¹⁴ Hänninen 2008, 210–211; Julkunen 2006, 39; Liukko 2005, 13.

¹⁵ Kattava viimeaikainen esitys suomalaisesta sosiaaliturvasta, kts. Niemelä & Salminen 2006.

¹⁶ Hänninen 2008, 209–210.

tarkastellaan suhteutettuna bruttokansantuoteosuuteen, sijoittuu se EU25-maiden keskitasolle ja selvästi muita Pohjoismaita alemmas.¹⁷

Suomalaisten enemmistö on universalistisen hyvinvointivaltion kannalla ja toivoo julkisen sektorin jatkavan kokonaisvastuun kantamista hyvinvointipalveluiden tuottamisesta. Suomalaiset hyväksyvät laajalti jopa entistä kireämmän verotuksen, jos se kohdennetaan sosiaaliturvan parantamiseen. Erityisesti varoja halutaan kohdentaa terveydenhuoltoon ja sosiaalipalveluihin, samaan aikaan kun tulonsiirtojen osuuteen verovarojen käytöstä ollaan tyytyväisiä. Viime vuosina kokonaissosiaaliturvan tason alhaisuus on herättänyt kansalaisissa enenevää kriittisyyttä.¹⁸

Kansalaisten laajan hyvinvointivaltion kannatuksen vuoksi voidaan ajatella, että hyvinvointivaltion- tai yhteiskunnan puolustaminen on suomalaisessa poliittisessa puheessa normi, jonka hylkäämisestä seuraa poliittisen kannatuksen menetyt. Hyvinvoinnin käsite on kuitenkin monitulkintainen ja sillä voidaan perustella jopa täysin vastakkaisia näkökantoja. Voidaankin kysyä, onko koko käsite tyhjentynyt suomalaisessa puhunnassa merkityksistään pelkäksi sanahelinäksi.¹⁹ Hyvinvointivaltion rinnalla ja sijasta on niin Suomessa kuin muissakin Pohjoismaissa alettu käyttää hyvinvointiyhteiskunnan käsitettä, mikä tekee merkitysten kentästä entistä monimuotoisemman. Käsitteellistä käännettä voi tulkita monella tavalla, joihin kaikkiin sisältyy Julkusen mukaan valtiokeskeisen hyvinvointivastuun kriittikkä: Yhtäältä käsitteen muutos voidaan paikantaa kuntien kasvaneeseen rooliin hyvinvointivastuun kantamisessa valtion sijasta tai sitä voidaan käyttää kritisoitaessa valtion hyvinvointivastuuta ja pyrittäessä siirtämään sitä yksityisille toimijoille. Hyvinvointiyhteiskunnan käsitettä voidaan käyttää myös korostamaan kansalaisyhteiskunnan, julkisen vallan, kansantalouden ja sosiaalisten yhteisöjen yhteistoimintaa ja riippuvuutta toisistaan ja samassa merkityksessä kuin hyvinvointipluralismia (hyvinvoinnin sekatalous, *welfare mix*) tarkoittamaan markkina- ja järjestösektorin laajentuvaa osallistumista sosiaalipalveluiden tuottamiseen.²⁰ Hyvinvointipluralismissa keskeisiksi hyvinvointipalvelujen tuottajiksi nousevat julkisen sektorin rinnalle tai sen sijaan ei-valtiolliset toimijat, kuten yritykset, kirkko ja kansalaisjärjestöt. Markkina- ja kolmannen sektorin toimijoiden lisäksi myös

¹⁷ Pylkkänen 2008, 234.

¹⁸ Forma 2008, 175–176.

¹⁹ Liukko 2005, 12.

²⁰ Julkunen 2006, 43–44.

muita verkostoja, kuten sukua, perhettä ja ystäviä, pyritään vastuullistamaan entistä enemmän.²¹

Kirkon ja kolmannen sektorin järjestöjen tarjoamaa apua voidaan pitää paitsi hyvinvointipluralismin ilmentymänä, myös argumenttina Suomen hyvinvointivaltiostatusta vastaan. Esimerkiksi kanadalainen ruokapankkitutkija Graham Riches pitää länsimaihin ilmestyneitä ruokapankkeja hyvinvointivaltioiden heikkenemisen ja sosiaalisten turvaverkkojen murentumisen symboleina, jotka ovat tyypillisiä residuraalisille angloamerikkalaisille hyvinvointivaltioille, kuten Yhdysvalloille, Kanadalle ja Australialle, kun taas pohjoismaiset universalismiin perustuvat hyvinvointivaltiot ovat hänen mukaansa onnistuneet takaamaan kansalaistensa ruokaturvan.²² Kun Suomessa ruoka-apu on vakiinnuttanut yhteiskunnallisen asemansa, voidaanko Richesin argumenttien perusteella kyseenalaistaa Suomen paikka pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden joukossa?²³

²¹ Matthies 1996, 11–12. Tosin esimerkiksi Julkunen huomauttaa, että naisnäkökulmasta suomalainen yhteiskunta on aina ollut rakentunut eräänlaiselle hyvinvointipluralismille, kun suuri osa näkymättömästä hoivatyöstä on tehty naisten toimesta kotona. Julkunen 1991, 52. Kts. myös Kattainen ym. 2008.

²² Riches 1997, 72–73.

²³ Ruokapankkien olemassaolo sotii monien tutkijoiden mukaan suomalaisesta hyvinvointivaltioajattuksesta vastaan. Esimerkiksi Hännisen mukaan ruokapankkien olemassaolo rikkoo hyvinvoinnin eetoksen sääntöjä vastaan esimerkiksi kieltämällä asiakkaalta vastalahjan mahdollisuuden, osoittamalla virallisen perusturvan riittämättömyyden ja perustamalla toimintansa tarveharkintaan muussakin kuin poikkeustilanteissa. Lisäksi elintarvikejärjestelmän osaksi miellettyä ruokapankkia nähdään markkinamekanismin ulkoisvaikutuksina ja siten välttämättöminä, mikä on ristiriidassa hyvinvointieetokseen sisältyvän markkinakritiikin kanssa. Hänninen 2008, 214–221.

2.2 Epävirallinen aineellinen apu Suomessa

Suomen evankelisluterilaisen kirkon diakoniatyön ja suomalaisen sosiaalihuollon kehityskaaret kietoutuvat toisiinsa.²⁴ Sinä aikana, jona Suomi kehittyi sosiaalipoliitiikan takapajulasta pohjoismaiseksi hyvinvointivaltioksi, kirkon diakoniatyön sisältö kaventui laaja-alaisesta köyhäin- sekä sosiaali- ja terveydenhuollosta seurakuntadiakoniaan. Kirkon ja yhteiskunnan harjoittamat sosiaalityöt ovat ikään kuin kääntäen verrannollisia keskenään: Toisen rooli vähenee toisen lisääntyessä. 1980-luvun loppuun asti kehitys kulki pääsääntöisesti siten, että valtion rooli kasvoi diakonian heiketessä.²⁵

Köyhistä huolehtiminen on kuulunut kirkon tehtäviin läpi sen historian. Jo kristinuskon ydinsanomaa voidaan ajatella sisältyvän perustava ajatus huolehtia vähempiosaisista. Myös suomalaisen sosiaali- ja terveydenhuollon kehityksessä kirkko on ollut keskeisessä asemassa köyhien ja sairaiden auttamisessa. Aina 1860-luvulla alkaneeseen kunnallishallinnon uudistamiseen asti kirkolla oli virallinen vastuu köyhäinhoidosta. Uudistuksessa tämä vastuu siirtyi kunnalle, mutta käytännössä köyhien ja sairaiden hoito kuului kirkon diakonian keskeisiin työmuotoihin aina 1970-luvulle asti. Suomalaista hyvinvointivaltiota rakennettiin asteittain 1950-luvulta eteenpäin sosiaalipoliittista lainsäädäntöä kehittämällä. Kirkon diakonian kannalta erityisen tärkeä uudistus oli vuoden 1972 kansanterveyslaki ja sen myötä kuntiin perustetut terveyskeskukset, jotka tarjosivat kansalaisille maksuttomia terveyspalveluita. Lain myötä diakoniatyön tehtäväkenttä kaventui, ja se suuntautui entistä enemmän seurakuntadiakoniaan. Diakoniatyöntekijät kehittivät uusia työmuotoja ja keskeiseksi tuli ajatus ihmisten kokonaisvaltaisesta kohtaamisesta. Virkistystoiminta ja vanhusten luo tehdyt kotikäynnit yleistyivät.²⁶

Maailmansotien jälkeen alkanut hyvinvoinnin ja kasvun kausi jatkui Suomessa 1980-luvun lopulle asti. Vuosikymmenen vaihtuessa Suomen talous ajautui kuitenkin yleisen laskusuhdanteen, Neuvostoliiton romahtamisesta johtuneen idänkaupan heikkenemisen sekä kotimaisten rahamarkkinoiden nopean vapauttamisen seurauksena lamaan, joka oli syvin länsimaissa vuosikymmeniin.²⁷ Sekä talouden kannalta että inhimillisesti katsoen työttömyys oli varmasti talouslaman

²⁴ Kallunki ym. 2006, 449.

²⁵ Poikkeuksena 1900-luvun alku, jolloin sekä julkisen sektorin että diakoniatyön työalat vahvistuivat. Saari ym. 2005, 143.

²⁶ Karisto ym. 1997, 290; Malkavaara 2002a, 248–250; Mustakallio 2002, 198.

²⁷ Karisto ym. 1997, 91–93.

traagisin seuraus. Työttömyysaste nousi pahimmillaan 18 prosenttiin, ja yhdessä yksityistalouksien velkataakan kanssa työn puute ja varsinkin pitkäaikaistyöttömyys aiheuttivat lukuisia ongelmia. Ongelmia kärjisti se, että valtio kohdensi velkansa pienentämiseksi tekemänsä leikkaukset sosiaaliturvaetuuksiin kuten työttömyysturvaan, siis juuri sellaisiin etuuksiin, joille oli yhä enemmän tarvitsijoita. Myös tukien saantiehdot tiukentuivat. Lisäksi leikkaukset vaikuttivat terveydenhuollon työntekijämääriin ja esimerkiksi mielenterveyshuollon potilaspaikkoja vähennettiin ja potilaita siirrettiin avohoitoon. Näin leikkaukset koskivat jo valmiiksi kaikkein vaikeimmassa tilanteessa olevia.²⁸

Laman seurannaisvaikutukset heijastuivat pian kirkon diakoniatyöhön. Muutos näkyi asiakaskunnan muutoksena sekä sitä kautta uusien työmuotojen tarpeena. Uusi asiakaskunta muodostui vanhusten sijasta avohoidon mielenterveyspotilaista sekä taloudelliseen ahdinkoon joutuneista velkaantuneista ja työttömistä työkäisistä. Diakoniatyöntekijät joutuivat jättämään vanhat työmuodot ja asiakkaat vähemmälle huomiolle ja keskittymään uusien työtapojen kehittämiseen. Suurtyöttömyyttä seurasi joukko sosiaalisia ongelmia: syrjäytymistä, köyhyyttä ja lopulta jopa nälkää. Tämä synnytti tarpeen erilaisten epävirallisten toimijoiden harjoittamalle ruoanjakelulle ja muulle avustustyölle. Nälän symboliksi nousi kuva Pelastusarmeijan leipäjonosta Helsingin Kalliosta. Monet järjestöt ja yhdistykset perustivat ruoanjakopisteitä ja esimerkiksi edullisia työttömien ruokailuja. Tästä tarpeesta syntyivät myös seurakuntien ruokapankit.²⁹ Ruoka-aputoiminnan laajentamisessa ja vakiinnuttamisessa tärkeä rooli oli Yhteisvastuukeräyksen vuonna 1997 aloitetulla ruokapankkiprojektilla, jonka tarkoituksena oli paitsi koordinoida seurakuntien ruokapankkitoimintaa, myös pitää nälkäongelmaa julkisuudessa ja kerätä siitä tutkimustietoa.³⁰

Uskonnollistaustaisten ja muiden kolmannen sektorin organisaatioiden harjoittama ruoka-apu ei ole jäänyt vain kriisiajan hätäratkaisuksi. Suomalaisen virallisen sosiaaliturvan rinnalla on 1990-luvulta lähtien toiminut laaja joukko epävirallista aineellista apua vaikeassa sosiaalisessa tilanteessa oleville ihmisille jakavia organisaatioita. Ne aloittivat toimintansa vastauksena viime vuosikymmenen talouskriisiin, mutta ovat jatkaneet toimintaansa kysynnän edelleen jatkuessa myös nousukauden oloissa. Käsillä oleva 2000-luvun lopun talouden uusi taantu-

²⁸ Heikkilä & Karjalainen 2000, 221–223.

²⁹ Malkavaara 2002b, 298–299.

³⁰ Ruokapankkiprojektin arviointilomake 1997.

ma on näkynyt avunsaajien määrässä ja lisännyt avun tarvetta entisestään.³¹ Avustustahoista suurin on Suomen evankelisluterilainen kirkko³², joka vuonna 2008 jakoi 68 442 ruokakassia ja 92 781 aterialla 79 686 asiakkaalle 150 seurakunnan alueella. Vuonna 2009 jaettava elintarvikemäärä on noin 10 % edellisestä vuodesta suurempi.³³ Muita ruoka- ja muuta aineellista apua jakavia organisaatioita ovat muun muassa Pelastusarmeija, Sininauhaliitto, Suomen vapaakirkko, Suomen punainen risti ja erilaiset yksittäiset ruokapankkeja ylläpitävät järjestöt ja yhdistykset, kuten Manna-apu ry, Ruoka-apu yhdistys ry, Veikko ja Lahja Hurstin laupeudentyö ry ja Hyvä arki ry pääkaupunkiseudulla. Suuri osa avustustahoista perustaa toimintansa kristillisille arvoille, vaikka uskonnollisuuden näkyvyys avustustilanteessa vaihtelee.³⁴

Avustusorganisaatioiden jakama ruoka-apu on yksi taloudellisen avustamisen muoto. Monet avustusjärjestöt jakavat paitsi ruokaa myös esimerkiksi vaatteita ja kodintarvikkeita, ja pitävät yllä kirpputoreja. Seurakuntadiakoniassa muita taloudellisen avun muotoja ovat esimerkiksi taloussuunnittelu ja -neuvonta, maksusitoumuksista sopiminen, diakoniarahastojen kautta annettu tuki ja asiakkaan laskujen maksaminen. Asiakkaan avuntarpeen kokonaisvaltainen kartoittaminen ja tämän ohjaaminen virallisten avunlähteiden asiakkaaksi on tärkeä osa toimintaa. Ruoka-apu on seurakuntien diakoniatyön merkittävin taloudellisen avun muoto.³⁵

Ruoka-apua jakavat tahot saavat avustukset pääosin EU-elintarviketukena ja paikallisten kauppojen lahjoituksina. Seurakunnat ostavat avustusruokaa ja ostososoituksia ruokakauppoihin myös omilla varoillaan. EU-elintarviketuki sisältää maataloustuotteita, kuten viljaa, maitojauhetta ja voita, Euroopan unionin interventiovarastosta. Tukea jaetaan avustustoimintaa varten jäsenmaissa toimiville voittoa tavoittelemattomille rekisteröidyille järjestöille ja yhteisöille, jotka jakavat ne eteenpäin vähävaraisille joko sellaisenaan tai jalostettuna tai pakattuna.³⁶ Seurakunnat ja muut avustustahot saavat ruokaa lahjoituksina tai edulliseen hintaan

³¹ Kirkkopalvelut 2009.

³² Suomen ev.lut. kirkon näkökulmasta kolmannen sektorin käsite on ongelmallinen, sillä kirkko voidaan viranomaistehtäviensä ja veronkanto-oikeutensa perusteella luokitella julkisen vallan osaksi. Kuitenkin kirkon sosiaalinen ja diakoniatyö ovat luonteeltaan virallista järjestelmää täydentäviä, minkä vuoksi niiden voi hyvällä syyllä katsoa kuuluvan julkisen sektorin sijasta kansalaisyhteiskuntaan. Karjalainen 2000, 268–269.

³³ Kirkkopalvelut 2009.

³⁴ Esimerkiksi Manna-apu ry tarjoaa ruoan jaon yhteydessä vapaaehtoista sielunhoitoa ja rukouspalvelua. Manna-apu ry 2009. Ruoka-apu yhdistyksessä ”[e]nnen ruokakassien jakoa hiljennytään hetkeksi kuuntelemaan Jumalan sanaa”. Ruoka-apu yhdistys ry 2009.

³⁵ Hiilamo ym. 2008, 117; Juntunen ym. 2006, 79.

³⁶ Maaseutuvirasto 2009.

paikallisilta elintarviketeollisuuden toimijoilta tai ruokakaupoilta. Pienten avustusorganisaatioiden suurimpia menoeriä ovat usein kuljetus- ja varastointikulut, kun ruoka on haettava eri lahjoittajilta ja säilytettävä lain vaatimalla tavalla jakohetkeen asti. Avustusruokaa jaetaan ruokapankeissa, ruokailutapahtumissa ja diakonian tai avustustyöntekijän vastaanotto- ja kotikäynneillä.³⁷

Kristilliset avustusorganisaatiot perustelevat toimintaansa niiden itseymmärrykseen sisältyvällä lähimmäisenrakkaudella ja kristinuskon perinteeseen kuuluvalla köyhien auttamisen traditiolla. Esimerkiksi kirkkojärjestys kehottaa seurakuntia jäsenineen harjoittamaan diakoniaa, ”jonka tarkoituksena on kristilliseen rakkauteen perustuva avun antaminen niille, joiden hätä on suurin ja joita ei muuten auteta”.³⁸ Toisaalta samat apua jakavat tahot ovat painokkaasti sitä mieltä, että vastuu ihmisten perusturvasta ja toimeentulosta on julkisella vallalla, ja että ne tekevät avustustyötä, koska viralliset tahot ovat laiminlyöneet lain velvoittamat tehtävänsä.³⁹ Esimerkiksi evankelisluterilaisen kirkon piispat ovat julkisesti puolustaneet hyvinvointivaltiota kannanotossaan Kohti yhteistä hyvää.⁴⁰ Tämä sisäinen jännite tekee juuri kristillispohjaisen avustustyön tutkimuksen erityisen mielenkiintoiseksi.

³⁷ Hiilamo ym. 2008, 118–119; Silvasti 2008, 256.

³⁸ KJ 4:3.

³⁹ Hänninen & Karjalainen 2007, 182.

⁴⁰ Kohti yhteistä hyvää 2000.

2.3 Aiempi tutkimus

Epäviralliseen aineelliseen apuun liittyvää aiempaa tutkimusta on tehty varsin runsaasti sekä Suomessa että kansainvälisesti. Näitä tutkimuksia voidaan jaotella useilla eri tavoilla, esimerkiksi tutkimuskohteen, näkökulman tai tutkimusalan mukaan. Ruoka-apuun liittyvää tutkimusta on tehty niin teologisesta, sosiaalipoliittisesta kuin sosiaalioikeudellisestakin perspektiivistä. Tutkimuskohteina ovat aiemmissa tutkimuksissa olleet niin hyvinvointivaltion instituutiot, avustusorganisaatiot kuin asiakkaatkin ja näkökulmina esimerkiksi virallinen järjestelmä, avustusorganisaatio tai työntekijä. Kaikkien tutkimusvirtojen esittely ei tämän tutkielman puitteissa ole mahdollista. Luon ensin yleiskatsauksen ruoka-apuun liittyviin tutkimusteemoihin kansainvälisellä tasolla. Koska tutkimuksen konteksti on suomalainen, keskityn tämän jälkeen kuvaamaan kotimaisen tutkimuksen päälinjoja. Näistä esittelen lähemmin asiakasnäkökulman kannalta merkittävää tutkimusta.

Ruokapankkien ilmaantuminen yhteiskuntaan näyttää noudattelevan samantyyppistä kulkua eri maissa. Esimerkiksi Ranskan ensimmäiset ruokapankit perustettiin vuosikymmen Suomea aikaisemmin, maata 1980-luvulla koetelleen laman seurauksia paikkaamaan. Kuten muissakin maissa, ne syntyivät vastauksena tilapäiseen avuntarpeeseen, mutta ovat säilyttäneet tarpeellisuutensa myös nousukauden oloissa ja organisoituneet ja vakiinnuttaneet paikkansa osana elintarviketuotannon ketjua. Ne ovat myös laajentuneet tarjoamaan konkreettisen ruoka-avun lisäksi esimerkiksi ohjausta virallisten tukijärjestelmien piiriin sekä ravitsemustiedon, ruoanlaiton ja talouden hallinnan kurssuja. Ranskassa ruokapankit toimivat laaja-alaisesti alueella, jonka palvelut olisi mahdollista tuottaa virallisen järjestelmän osana, minkä voidaan ajatella kertovan ranskalaisen yhteiskunnan muuttuneesta roolijaosta suhteessa kansalaisten hyvinvoinnin tuottamisen vastuuseen. Ruokapankit ovat vakiinnuttaneet roolinsa paitsi osavastuullisina hyvinvoinnin tuottajina, myös osana elintarvikejärjestelmän ja ruoanjakeluketjun toimintaa.⁴¹

Kanadassa on tehty runsaasti ruoka-apatutkimusta muun muassa ihmisoikeuksien, elintarvikejärjestelmän ja avustusorganisaatioiden näkökulmasta. Tarasuk ja Eakin ovat etnografisissa tutkimuksissaan selvittäneet kirkkojen ja muiden kolmannen sektorin avustusorganisaatioiden harjoittaman ruokapankkitoiminnan toimintatapoja, avustustoiminnan ja asiakkaan tarpeen kohtaamista sekä ruoka-avun suhdetta markkinasektorin ruokatuotantoon. Tutkimustulosten perusteella

⁴¹ Lehtelä 2008.

ruokapankkitoiminta on Kanadassa monin paikoin kontrolloimatonta, ja vaikka apua pidetään asiakkaiden pahimman hädän lievittämisessä tärkeänä, se ei kohtaa asiakkaiden tarpeita riittävästi. Koska ruokapankkien jakamien elintarvikkeiden saanti on rajallista ja riippuu markkinoista, työntekijät joutuvat rajoittamaan sekä käyntikertoja että annettavan ruoan määrää saatavilla olevien elintarvikkeiden, eivät avun tarpeen perusteella. Työntekijöiden näkökulmasta ruoan antaminen onkin konkreettisen avustamisen sijaan symbolinen ele. Vaikka ruokapankkien voidaan katsoa yhteiskunnan tasolla vaikuttavan positiivisesti auttaessaan asiakkaita ja vähentäessään markkinoilta yli jäävän ruoan poisheittämistä, ovat ne samalla esteenä kestävämpien ja tehokkaampien nälkäongelman ratkaisujen kehittämiselle vakiinnuttaessaan toimintaansa elintarvikejärjestelmän alasysteeminä.⁴²

Länsimaista nälkää pidetään usein vain työttömyyden ja matalien palkkojen yksilölle ikävinä seurauksina, mutta sen voidaan nähdä juontavan juurensa myös kasvavasta hyvinvoinnin muuntamisesta kulutushyödykkeiksi ja ruoan yhtiöittämisestä, hallitusten ja vapaaehtoissektorin harjoittamasta nälän epäpolitisoinnista sekä siitä, että julkinen valta laiminlyö vastuunsa turvata kansalaisten oikeus ruokaan.⁴³ Yhtenä lähtökohtana sosiaalisten oikeuksien ja ruokaturvan toteutumisen edistämiseksi voidaankin pitää ihmisoikeuksia. Esimerkiksi Richesin mukaan kansalaisten oikeus ruokaan voidaan toteuttaa rikkaissa maissa takaamalla riittävän tasoiset vähimmäispalkat ja sosiaalietuudet, julkiset päivähoiton palvelut ja kohtuuhintaiset asunnot. Lisäksi kansallisessa terveyst- ja sosiaalipoliittisessa lainsäädännössä tulisi ottaa huomioon ihmisoikeuksiin velvoittavat yleissopimukset.⁴⁴ Kanadan valtion toimia ruokaoikeuksien toteuttamisessa on kartoitettu tutkimalla toisaalta valtion sitoutumista ihmisoikeuksiin kansainvälisissä sopimuksissa sekä toisaalta valtiollisen politiikan, lainsäädännön ja muiden yhteiskunnallisten päätösten suhtautumista näihin sitoumuksiin. Tutkimusten perusteella kanadalaisten ruokaturva on heikentynyt, vaikka valtio on ollut edelläkävijänä ihmisoikeussopimusten hyväksymisessä, koska poliittista tahtoa sopimusten toimeenpanolle ei ole löytynyt.⁴⁵

Kansainväliset tutkimustulokset ruoka-avun oikeudellisista ja elintarvikejärjestelmään liittyvistä näkökulmista herättävät mielenkiintoisia kysymyksiä suomalaisessa kontekstissa. Hyvinvointivaltio on Suomessa, Ranskassa ja Kanadassa

⁴² Tarasuk & Eakin 2003, 2005.

⁴³ Riches 1999. Riches perustaa tuloksensa Australiasta, Kanadasta, Iso-Britanniasta, Uudesta Seelannista ja Yhdysvalloista kerättyihin aineistoihin.

⁴⁴ Riches 2008, 38–39.

⁴⁵ Rideout ym. 2007.

rakentunut erilaisille perinteille: Kun Suomi lasketaan usein pohjoismaiseksi universalistiseksi hyvinvointivaltioksi, luetaan Ranskan hyvinvointimalli ansiosidonnaiseen ja Kanadan residuraaliseen hyvinvointiregiimiin. Riches pitää pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden sosiaalipolitiikkaa osoituksena onnistuneesta yhteellisen nälän torjumisesta. Myös Suomessa on järjestetty kaikki kansalaiset kattava päivähoito ja minimiturvan takaava vähimmäistoimeentulo, jotka ovat Richesin mukaan ruokaturvan toteutumisen ennakkoehtoja.⁴⁶ Miksi Suomessa silti on tarvetta kolmannen sektorin toimijoiden jakamalle ruoka-avulle? Richesin ajatuskulkua mukailten voidaan päätellä, että joko hänen edellyttämänsä hyvinvointivaltion toimenpiteet ruokaturvan takaamiseksi ovat väärinä tai riittämättömiä, tai Suomen status pohjoismaisena hyvinvointivaltiona ei ole oikeutettu.

Muiden maiden esimerkkiä seuraten myös ensimmäiset suomalaiset ruokapankit on perustettu talouslaman seurauksena ja tarkoitettu väliaikaisiksi, mutta ne ovat lakkaamisen sijaan vakiinnuttaneet toimintaansa talouden elpyessä. Myös Suomessa ruoka-apu on kiinteässä yhteydessä elintarvikejärjestelmään sekä Euroopan tasolla EU-ruoka-avun muodossa, että paikallisesti kauppojen jäännösruokaa vastaanottamalla. Markkinatoimijoiden kannalta ruokapankkitoiminnalla on positiivisia vaikutuksia: Jätehuoltokustannukset siirtyvät kaupoilta hyväntekeväisyysjärjestöille samalla kun kaupat saavat hyvää mainetta sosiaalisesti vastuullisina toimijoina. Näin tarkasteltuna ruoka-apua vastaanottavien ihmisten voidaan kärjistäen ajatella toimivan elintarvikejärjestelmän kannalta hyödyllisinä ja kustannustehokkaina elävinä jätemyllynä, siis kiinteänä osana järjestelmää ja sen toimintalogiikkaa. Vaikka elintarvikejärjestelmän globalisointia puolustellaan sen hyvinvointivaikutuksilla kaikille ihmisille, näyttää se synnyttävän luokkaperustaisen ruokavaliöhierarkian, jonka pohjalla ovat myyntiin kelpaamattomilla elintarvikkeilla elävät ruoka-avun asiakkaat.⁴⁷

Suomessa perus- ja ihmisoikeusnäkökulma ruoka- ja muuhun aineelliseen turvaan ei ole ollut näkyvästi esillä. Kuitenkin esimerkiksi Niemelän analyysi perusoikeuksien toteutumisesta perusturvan kannalta eri väestöryhmissä paljastaa, että tietyt sosiaalietuudet ovat liian alhaiset turvatakseen ihmisarvoisen elämän erityisesti erityisryhmille, kuten vanhuksille, vammaisille ja mielenterveys- ja päihdeongelmallisille.⁴⁸ Suomalaisen toimeentuloturvaan koskevan lainsäädännön ja perustuslain, erityisesti perusoikeuksien, vertailussa on todettu, että vaikka Suo-

⁴⁶ Riches 2008, 38–39.

⁴⁷ Silvasti 2008.

⁴⁸ Niemelä 2000.

men toimeentulolainsäädäntö pääosin on perustuslain mukainen, on etuuksien tasossa, kattavuudessa ja kestossa puutteita, jotka johtuvat lainsäädännön vanhentuneisuudesta.⁴⁹ Jatkotutkimuksen aiheeksi jää, tulevatko nämä puutteet huomioi-
duiksi meneillään olevassa perusturvan uudistamisessa.⁵⁰

Länsimaisen köyhyys käsitetään usein suhteelliseksi köyhyydeksi, siis ky-
kenemättömyydeksi osallistua yhteiskunnassa yleisesti hyväksytyyn elämänta-
paan ja saavuttaa yleisesti riittäväksi katsottu vähimmäiselintaso. Suomessa tu-
loerot ja näin suhteellinen köyhyys ovat kasvaneet 1990-luvun puolivälistä eteen-
päin tulonsiirtojen tason jäädessä jälkeen yleisestä palkkakehityksestä.⁵¹ Tutki-
musten mukaan suomalaiset ovat sitoutuneita kollektiiviseen solidaarisuuteen,
tuloerojen tasaamiseen ja yhteiskunnan vastuuseen huono-osaisista. Esimerkiksi
vuonna 2000 julkaistussa tutkimuksessa verrattiin ajanjakson toimeentulotuen
tasoa kansalaisten vastauksissaan asettamaan tasoon, jolla he tulisivat vähimmil-
lään toimeen. Tulosten mukaan kukaan ei näyttäisi tulevan toimeen tutkimushet-
kellä vallinneella toimeentulon tasolla.⁵² Laajan hyvinvointivaltion kannatus ja
liian matalaksi koetun sosiaaliturvan tason arvostelu näyttäisivät olevan suoma-
laisten keskuudessa pysyviä trendejä. Toisaalta suomalaiset eivät koe suurta vas-
takkainasettelua julkisessa palveluntuotannossa ja markkinasektorilla tuotettujen
sosiaalipalvelujen välillä, kunhan vetovastuu pysyy julkisella sektorilla.⁵³ Myös
järjestösektorin ja erityisesti kirkon odotetaan ottavan osaa hyvinvoinnin tuottami-
seen.⁵⁴

Suomalainen ruoka-apatutkimus liittyy kiinteästi hyvinvoinnin, terveyden ja
talouden, sekä erityisesti niiden muutosten tutkimukseen. Vuonna 1991 alkanee-
seen lamaan asti ruokaan liittyvä keskustelu keskittyi lähinnä ylipainoon ja sen
aiheuttamiin terveysongelmiin. Suomalaisista nälkäkokemuksista saatiin ensim-
mäiset tiedot 1992 julkistusta Kontulan ym. tutkimuksesta sekä sitä seuranneesta
1993 julkaistusta Taloudellisen laman terveysvaikutuksia 1992–1993 -
tutkimuksesta, jonka arvio 100 000 nälkää nähneestä suomalaisesta sai aikaan
laajan julkisen keskustelun. Heikkilä ym. julkaisivat vuonna 1994 kahden aiem-
man vuoden tutkimuksia mukailevan kyselytutkimuksen nälkää koskevan osion,

⁴⁹ Arajärvi 2002.

⁵⁰ Perusoikeuksien asettamista rajoista toimeentuloturvan uudistamisessa kts. Sakslin 2008.

⁵¹ Moisio 2008.

⁵² Heikkilä ym. 2000.

⁵³ Forma 2008, 175.

⁵⁴ Pessi & Saari 2008, 195. Kansalaisten odotuksista kirkon yhteiskunnallista roolia kohtaan, kts.
myös Kansanen 2007.

jota oli laajennettu uusilla ravitsemukseen liittyvillä kysymyksillä. Kolmen tutkimusvuoden aikana niiden suomalaisten määrä, jotka ilmoittivat nähneensä nälkää viimeisen 12 kuukauden aikana, kasvoi 2,0 prosentista 3,2 prosenttiin. Vuoden 1994 tutkimuksen mukaan useimmin yksitoikkoiseen ruokaan tai nälkään joutuivat tyytymään työttömät, miesopiskelijat ja naistyöntekijät. Joka toisessa nälkää nähneessä perheessä oli lapsia. Työttömyys, velat ja pakolliset maksut olivat useimmiten syynä rahattomuuteen ja nälän kokemiseen.⁵⁵

Tilastollisten nälkäkokemusten lisäksi Heikkilä ym. kartoittivat myös laadullisia kokemuksia nälästä analysoimalla 200 aiheesta kirjoitettua kirjettä. Aineistosta erottui kymmenen erilaista kertomustyyppiä: elämän-, nälkä- ja yrittäjätarinat, yksinhuoltajan selviytyminen, eläkeläisköyhyys, työttömän tilanne, opiskelijan ahdinko, hyväntekijä, kokemukset viranomaisista ja asenne päättäjiin. Nälkä näyttäytyi kertomuksissa usein yksipuolisena ravintona, ei fyysisinä tuntemuksina. Viranomaiskokemusten perusteella vastaajat kritisoivat päätösten käsittelyn hitautta, avustusten pienuutta ja antoivat jopa aggressiivista palautetta poliittisille päättäjiin.⁵⁶

Tultaessa 2000-luvulle kirkon ja muiden organisaatioiden jakaman ruokaavun merkitys ei ole vähentynyt, vaan siitä on muodostunut luonnollinen ja pysyvä osa seurakuntien diakoniatyötä. Avustustyöntekijöiden näkökulmasta tilanne on paradoksaalinen: Väliaikaiseksi kriisiavuksi ja yhteiskunnallisen vaikuttamisen kanavaksi tarkoitettun ruokaavun pelätään heikentävän virallisen sosiaalityön painetta parantaa palveluaan ja murentavan näin hyvinvointivaltion perustaa. Avun muodoista ruokapalvelutilaisuudet ovat lisänneet merkitystään. Avunsaajien määrä on vähentynyt avustusten määrän pysyessä ennallaan tai kasvaessa, mikä on merkki siitä, että yksittäiset kotitaloudet ovat pidempään riippuvaisia epävirallisesta avusta. Kattavia tietoja avustustavoista ja asiakkaista on vaikea kerätä seurakuntien erilaisten toimintatapojen vuoksi. Yhteiskunnallisen vaikuttamisen keinona ruoka-apu on vakiintumisensa seurauksena menettänyt merkitystään.⁵⁷

Ruokaavun tarpeen taustatekijöitä on tutkittu melko vähän. Ruokaavun saajista ja heidän taustoistaan tai avuntarpeen syistä ei pidetä kattavia tilastoja, minkä vuoksi asiakaskunnan muotoutumista on hankala selvittää.⁵⁸ Diakonian taloudellinen apu näyttäisi jakautuvan Suomessa alueellisesti siten, että korkean

⁵⁵ Heikkilä ym. 1994; Kontula ym. 1993; Kontula ym. 1992. 1990-luvun alun nälkäkeskustelusta mediassa kts. Karjalainen 2008.

⁵⁶ Heikkilä ym. 1994.

⁵⁷ Hiilamo ym. 2008.

⁵⁸ Hiilamo ym. 2008, 121.

taloudellisen huono-osaisuuden kunnissa myös diakonian asiakkaita on enemmän kuin vähäisen taloudellisen huono-osaisuuden alueilla. Työttömyys on yhteydessä sekä diakonian asiakas- että asiakaskontaktien määriin ja toimeentulotuen saajien määrä diakonian taloudellisten avustusten määrään. Diakonityöhön näytetään panostettavan seurakunnissa sitä enemmän, mitä enemmän kunnassa on työttömiä, toimeentulotukea saavia ja yli 65-vuotiaita. Kirkon diakoniaa voidaan pitää julkisen vastuun puutteita korvaavana toimintana.⁵⁹ Diakoniatyöntekijät kertovat taloudellisen avun asiakkaiden koostuvan pääosin työikäisistä, mutta mukana on myös joitakin pienellä eläkkeellä eläviä henkilöitä. Asiakaskunta on 1990-luvun lopulta alkaen nuorentunut ja keskeisiä asiakasryhmiä ovat eläkeläiset, työttömät, erityisesti pitkäaikaistyöttömät ja juuri työttömäksi jääneet, yksinhuoltajat, maahanmuuttajat, romanit, velkaantuneet, opiskelijat, pienyrittäjät sekä matalapalkkaiset ja pätkätyöläiset, monilapsiset perheet ja yksinhuoltajat.⁶⁰

Pelastusarmeijan Kallion leipäjonon asiakkaita tutkimalla ruoka-avun asiakkaista on erotettu kolme erilaista ihmisryhmää: selviytyjät, sopeutuja ja pohjalla olevat. Kaikkia ryhmiä yhdistävät sairaudet, työttömyys ja velkaantuminen, ja erottavat sosiaaliset verkostot, eteenpäin yrittäminen sekä toivon ja toivottomuuden tasot. Selviytyjien ryhmään kuuluvilla keskeisinä tunnusmerkkeinä ovat vahvat sosiaaliset verkostot, kokemus itsestä täysipainoisena yhteiskunnan jäsenenä sekä usko omaan kykyihin. Tähän ryhmään kuuluville leipäjono tuo tarpeellista apua arjen selviytymiseen ja on siten hyvä avustamisen muoto. Sopeutujien ryhmä koostuu henkilöistä, jotka elävät pysyvästi viimesijaisen toimeentulotuen varassa, eivät hae työtä ja suhtautuvat varsin huolettomasti tilanteeseensa. Näiden ihmisten kohdalla leipäjono on jatkuvasti välttämätön, sillä rahallisen lisätuen myöntäminen tuskin auttaisi näitä talouden pitkäjänteiseen suunnitteluun kykenemättömiä henkilöitä. Pohjalla-ryhmään kuuluvilla keskeisiä piirteitä ovat syvät taloudelliset ja mielenterveysongelmat, elämänhallinnan vaikeudet sekä sosiaalisten verkostojen puute, jota paikataan leipäjonon tarjoamalla ihmiskontakteilla.⁶¹

Myllypuron ruokajonossa esiintyvää köyhyyttä ja jonon antamaa apua köyhyydestä selviytymiseen on tutkittu analysoimalla jonossa toimineen sosiaalityöntekijän kenttämuistiinpanoja. Tavallisimmin ruoka-apuun turvautuvia avunsaajaryhmiä Myllypurossa ovat työmarkkinatuella elävät sekä paluumuuttajavanhukset ja muut eläkeläiset. Pienet tulot, esimerkiksi vain kansaneläkkeen varassa elämi-

⁵⁹ Juntunen ym. 2006; Kinnunen 2009.

⁶⁰ Juntunen ym. 2006.

⁶¹ Mäki 2005.

nen, yhdessä suurten terveysten kanssa on merkittävä toimeentulo-ongelmien aiheuttaja. Asiakkaiden tilanteet ovat varsin erilaisia, mutta yhteistä kaikille on vaihtoehtojen niukkuus. Tutkimuksen mukaan asiakkaat kokevat toimeentulotuen käytännöt vaikeaselkoisiksi ja tuen määrän riittämättömiksi. Myös tietämättömyys tuen saantiehdoista on asiakkaiden ongelmana. Positiivisena seikkana asiakkaat kokevat ruokajonon tarjoaman vertaistuen. Leipäjono voi toimia akuutin hädän lievittämisen lisäksi syrjäytymisen estäjänä.⁶²

Moni leipäjonoasiakas kokee tullessa kohdelluksi virallisen järjestelmän taholta epäoikeudenmukaisesti.⁶³ Epäoikeudenmukaisen kohtelun kokemuksista kertovat Anna Metterin tutkimuksessa sairaanhoidon sosiaalityöntekijät. Metteri puhuu kohtuuttomista tapauksista, tilanteista, joissa ihmiset jäävät vaille palvelua tai hoitoa, johon kokevat olevansa oikeutettuja. Hyvinvointivaltion koetaan näissä tilanteissa pettävän lupauksensa avusta silloin, kun yksilö kokee sitä tarvitsevansa. Useimmin saamatta jääneitä etuuksia olivat esimerkiksi kuntoutustuki, työkyvyttömyyseläke ja toimeentulotuki. Metterin mukaan sosiaali- ja terveydenhuollossa osataan käsitellä standarditapauksia, mutta normaaliksi määritellyistä poikkeavat, pitkittyvät ja kasautuvat sosiaaliset ongelmat jäävät vaille hoitoa.⁶⁴

Ruoka-avun saajia koskevien tutkimusten perusteella asiakkaista välittyvä kuva heterogeenisestä joukosta, joita yhdistävänä tekijänä ovat usein pienet tulot yhdessä suurten menojen kanssa sekä toimintamahdollisuuksien ja omaan tilanteeseensa vaikuttamisen vaihtoehtojen vähyys. Köyhyys voidaan käsittää paitsi merkiksi heikosta taloudellisesta tilanteesta, myös sosiaalisiksi suhteeksi. Tämän vuoksi on tärkeää tutkia taloudellisten resurssien lisäksi myös köyhyyden kokemuksia, merkityksiä ja määritelmiä ja vaikeassa tilanteessa olevien omaa ääntä.⁶⁵ Heikkilän ym. tutkimus nälän kokemuksista viime vuosikymmenen alussa sekä Siikin ja Mäen viime vuosina tekemät tutkimukset lähenevätkin tätä tavoitetta antaessaan puheenvuoron asiakkaille itselleen kohteen ulkopuolisen tarkastelun sijaan. Näissä tutkimuksissa kyse on eräänlaisesta asiakkaiden itsereflektiosta suhteessa omaan tilanteeseensa, ja näin yksilön ja yhteiskunnan suhteessa. Tarkastelun näkökulma vaihtuu tällaisessa tutkimuksessa ympäröivästä yhteiskunnasta yksilöön samalla kun tutkimuksen kohde on yhä asiakas tilanteineen. Tutkimuksen kentässä tällainen näkökulman vaihdos on tärkeä, mutta voisiko asetelmaa

⁶² Siiki 2008.

⁶³ Siiki 2008.

⁶⁴ Metteri 2004.

⁶⁵ Siiki 2008, 130.

kääntää vielä enemmän ympäri? Aiemman tutkimuksen kehät näyttävät kiertyvän yhä tiiviimmin avun vastaanottajan ympärille, mutta samalla jää vielä epäselväksi, mikä on se yhteiskunta, jonka kontekstissa asiakkaan kokemus tuotetaan. Seuraavassa luvussa hahmottelen mahdollisuutta asetelman kääntämiseen siten, että yhteiskunnan suunnalta tapahtuvan asiakkaan tarkastelun sijaan tutkittaisiinkin ympäröivää yhteiskuntaa asiakkaan näkökulmasta.

2.4 Toisen tiedon mahdollisuus

Ruoka-avun asiakkaista tehdyistä tutkimuksista piirtyy monimuotoinen kuva asiakkaista. Elämäntilanteet, taustat, ikä ja sukupuoli vaihtelevat, samoin avuntarpeen määrä ja kesto. Yhdistävänä tekijänä asiakkailla on toimeentuloon liittyvä epävarmuus, joka pakottaa hakemaan virallista sosiaaliturvaa täydentävää apua epävirallisilta auttamistahoilta. Virallisen järjestelmän näkökulmasta voidaan ajatella olevan ongelmallista, että ruoka-avun asiakaskunnan kokonaisuus on vaikeasti hahmoteltavissa. Viralliset instituutiot ovat rakentuneet niin sanotun virallisen eli yleiskatsauksellisen, konstruoidun ja yhdenmukaistavan tiedon varaan, ja niiden hallinnan strategioita kehitetään tämän tiedon perusteella helpommin vertailtaviksi ja normalisoivimmiksi. Virallisen tiedon tavoitteena on esittää julkinen totuus vallitsevasta tilanteesta kohdetta kaukaa katsoen.⁶⁶

Tässä tutkimuksessa en tavoittele tarkempaa kuvaa ruoka-avun asiakaskunnasta, vaan lähestyn aihetta toisin. Kysyn, voisiko virallista tietoa täydentävällä ja haastavalla tiedolla olla uutta annettavaa ruoka-avusta tehtyyn tutkimukseen, käsitäksimme suomalaisesta yhteiskunnasta ja kenties myös virallisten instituutioiden toiminnan arviointiin. Sen sijaan, että ottaisin ruoka-avun asiakkaan elämäntilanteen ja ominaisuuksineen yhä tarkemman tutkimuksen kohteeksi, käänän tutkimuksen kysymyksenasettelun ympäri: Miltä ympäröivä yhteiskunta näyttää ruoka-avun asiakkaan silmin, miten yhteiskunnan toimijat näyttäytyvät asiakkaan kokemuksissa ja miten niiden toimintaa pitäisi asiakkaan näkökulmasta kenties muuttaa.

Virallista tietoa haastavaa ja täydentävää tietoa kutsutaan toiseksi tiedoksi. Sen tarkoituksena on tuoda esiin ilmiöitä, joita rekistereihin ja tilastoihin perustuvat virallisen tiedontuotannon tavat eivät tavoita. Tarkoituksena on kuvata sosiaalisesti vaikeita tilanteita mahdollisimman läheltä ja niiden omilla ehdoilla.⁶⁷ Toista tietoa voidaan tuottaa kahdella tapaa: Analysoimalla virallisen järjestelmän tuottaman tiedon alistavia ja leimaavia rakenteita ja puhetapoja, tai tuottamalla marginaalissa elävien näkökulmat ja kokemukset huomioivaa uutta tietoa.⁶⁸ Toisesta tiedosta voidaan edelleen erottaa täsmätiedon, hiljaisen tiedon, vastatiedon ja heikon tiedon lajit. Täsmätieto pyrkii laajojen kokonaisuuksien ja yleistysten sijaan mahdollisimman lähelle kohdetta ja kiinnittää huomionsa yksityiskohtiin. Hiljaista

⁶⁶ Hänninen ym. 2005, 3–4.

⁶⁷ Hänninen ym. 2005, 4.

⁶⁸ Törrönen 2005, 15–16.

tietoa käytetään usein puhuttaessa esimerkiksi työntekijöihin ja organisaatioihin kätkeytyvistä kirjoittamattomista toimintatavoista ja tiedosta. Vastatiedon tarkoituksena on virallista tietoa horjuttamalla ja kyseenalaistamalla löytää uusia näkökulmia asioihin. Heikko tieto tarkoittaa tietämisen rajojen tunnustamista ja inhimillisen kokemuksen ääreen pysähtymistä ja voi ilmetä esimerkiksi omakohtaisten kokemusten tutkimisessa.⁶⁹ Tässä tutkimuksessa en lähtökohtaisesti sitoudu yksittäiseen toisen tiedon lajiin.

Sen sijaan että keskittyisin tutkimaan usein huono-osaisiksi tai syrjäytyneiksi määriteltyjen ruoka-avun asiakkaiden mahdollisia ongelmia, puutteita ja muita ominaisuuksia, käänän tässä tutkimuksessa katseen asiakkaasta ympäröivään yhteiskuntaan, niihin organisaatioihin, instituutioihin ja toimijoihin, joiden verkostossa asiakas luovii arjen kokemuksissaan ja kertomuksissaan. Tehtävän selvittämisessä hedelmällinen lähtökohta on diversion eli poiskäännättämisen käsite, jota Sakari Hänninen ja Jouko Karjalainen ovat käyttäneet yksilön sekä virallisten ja epävirallisten avustusjärjestelmien välisien suhteiden kuvaamisessa. Poiskäännättämistä voidaan pitää järjestelmän logiikkaan sisältyvänä toimintana, jossa avuntarvitsijalta suljetaan mahdollisuuksia ja hänet ohjataan eri toimijoiden palvelujen piiriin tai jätetään kokonaan niiden ulkopuolelle.⁷⁰

Poiskäännättäminen on ikään kuin käänteinen yleisesti huono-osaisista puhuttaessa käytetylle syrjäytymisen käsitteelle. Puhuttaessa syrjäytymisestä on fokus yksilössä, ja huolenaiheena yksilön muuttaminen paremmin yhteisöön sopivaksi. Yhteisö tai yhteiskunta, johon syrjäytynyt halutaan palauttaa, jää tarkastelun ulkopuolelle. Syrjäytyminen on relationaalinen käsite, jossa suhde yksilön ja yhteiskunnan välillä on yksisuuntainen. Tiedon tuottamisen suunnanmuutos vaatii myös käsitteellistä muutosta.⁷¹

Poiskäännättäminen voi tapahtua erilaisissa inhimillisissä tilanteissa, mutta käsillä olevan aiheen kannalta oleellista on sen ilmeneminen sellaisissa byrokraattisissa käytänteissä, joissa sitä sovelletaan vaikeissa sosiaalisissa tilanteissa olevien ihmisten elämään. Näin tarkasteltuna poiskäännättäminen on yhteiskunnan instituutioihin rakentunut vallankäyttöön perustuva hallinnan teknologia, jonka

⁶⁹ Hänninen ym. 2005, 4–5.

⁷⁰ Hänninen & Karjalainen 2007, 169–170.

⁷¹ Helneen mukaan puhe syrjäytymisestä tilana ei tuo esiin syrjäyttäjän asemaa ja paikantaa näin syrjäytymisen yksilön ongelmaksi. Helne 2002, 7. Syrjäytymisen sijasta voisin tietysti puhua syrjäyttämisestä, mutta se sisältää mielestäni käänteisesti samat ongelmat kuin syrjäytyminenkin: merkitsee jonkin tahon ikään kuin vastuulliseksi ilmiöstä. Puhe diversiosta korostaa käännättämistä logiikkana ja sen sisältymistä järjestelmän rakenteisiin sisäsyntyisenä, ei lähtökohtaisesti hyvän- tai pahantahtoisena ominaisuutena.

avulla ihmisiä ohjataan halutuille kulkureiteille. Se ilmenee erityisellä tavalla tilanteissa, joissa heikossa sosiaalisessa asemassa olevien ihmisten ongelmiin ei panosteta yhteiskunnan resursseja vaikka niitä käytettävissä olisikin, esimerkiksi tuottamattomiin tuloksiin vetoamalla.⁷²

Poiskäännäyttäminen voi saada monia muotoja, jotka seuraavat usein toisiaan intensiteetiltään ja seurauksiltaan. Esimerkkejä poiskäännäyttämisen eri lajeista on tarjolla erilaisissa yhteiskunnan käytänteissä, esimerkiksi työmarkkinakontekstissa.⁷³ Näissä tilanteissa työvoimapalvelut eivät toimi yksilön hyvinvointia edistävinä instituutioina, vaan lähinnä työvoiman saatavuutta turvaavina markkinoiden palveluina, jotka muovaavat henkilöasiakasta vallitsevaa työmarkkinatilannetta parhaiten vastaavaksi. Poiskäännäyttämisen neljä muotoa on eritelty taulukossa 1.

Taulukko 1: Diversion muodot.

Poiskäännäyttämisen muoto	Esimerkki
sulkeuma	palkatonta hoivatyötä tekevän määrittelemine työttömäksi työnhakijaksi
käännäyttäminen	uudelleen kouluttaminen työmarkkinoille kelpaavaksi
siirräntä	siirto työvoimatoimistosta sosiaalitoimiston asiakkaaksi
torjunta	jättäminen oman onnensa varaan

Poiskäännäyttämisen lajit ovat toisiinsa nähden jatkumossa, jossa lievempää muotoa seuraa tilanteiden edetessä usein rajumpi muoto. Sen muodoista hienovaraisin on sulkeuma (*closure, span, block*), tilanne jossa yksilö ajautuu mahdollisuuksiensa ja häneen ulkopuolelta kohdistettujen vaatimusten suhteen paradoksaaliseen tilanteeseen. Työmarkkinoiden kontekstissa sulkeumana voidaan pitää esimerkiksi tilannetta, jossa ihminen määritellään työttömäksi työnhakijaksi, vaikka töitä ei todellisuudessa ole tarjolla.⁷⁴ Myös palkatonta kotityötä tekevän määrittelemine työttömäksi kuvaa sulkeumaa. Käsitteellisinä sulkeumina voisi pitää myös puhetta

⁷² Hänninen 2007, 264–265; Hänninen & Karjalainen 2007, 169–170s.

⁷³ Hänninen & Karjalainen 2007, 170. Vaikka diversion käsitettä ei ole tutkimuksissa käytetty laajalti, se soveltuu monien ilmiöiden tutkimiseen. Esimerkiksi Franz Kafkan tekstien ja diversion yhtymäkohdista ks. Hänninen 2007; Elokuva-analyysi poiskäännäyttämisestä perhekontekstissa ks. Törrönen & Välipakka 2007.

⁷⁴ Hänninen & Karjalainen 2007, 169.

äitiys- tai isyyslomasta ja hoitovapaasta: Vaikka palkkatyön näkökulmasta aika pois palkkatyöstä olisi lomaa tai vapaata, yksilön kannalta kyse on useimmiten lomailun sijaan työstä.

Käännäminen tai käännytys (konversio), asiakkaan käyttäytymisen muuttaminen järjestelmän toimintalogiikkaan sopivaksi, on poiskäännättämisen seuraava muoto. Siinä ihmisen toimia ja ominaisuuksia pyritään muokkaamaan paremmin markkinoille sopiviksi. Esimerkiksi uudelleen kouluttaminen, matalapalkkaisen työn teettäminen tai yrittäjäksi kannustaminen ovat esimerkkejä käännettämisestä. Käännettämiseen liittyy ajatus, että kelvataksaan järjestelmään ja ollakseen osa yhteiskuntaa, ihmisen on muutettava joitakin olennaisia osia itsessään.⁷⁵ Ammatti ja työ ovat usein muutakin kuin toimeentulon hankkimisen väline. Ne ovat etenkin suomalaisessa yhteiskunnassa osa ihmisen identiteettiä ja oleellinen tapa kiinnittyä yhteiskuntaan.⁷⁶ Käännettämisessä osa ihmisen minuutta kyseenalaistetaan: Kelpaat, jos vain olet jotain muuta kuin olet, tai vähintäänkin jos pysyt muuntautumaan sinulle määrättyyn rooliin.

Poiskäännättämisen kolmas muoto, siirräntä eli ”luukuttaminen”, voi ilmetä kahdella tavalla: päätöksen viivyttämisenä (*desistance*) tai päätöksen siirtämisenä (*devolution*). Päätösten viipyminen liittyy usein tilanteeseen, jossa ihminen on siirtymässä tai häntä ollaan siirtämässä toisen palvelun piiristä toiseen, esimerkiksi työvoimapalveluista sosiaalihuollon asiakkaaksi. Tätä poiskäännättämisen arkityyppisikin luonnehdittua muotoa kuvaavat tilanteet, joissa ihminen joutuu esimerkiksi odottamaan Kelan päätöstä hakemukseensa jotta saisi päätöksen toimeentulotuesta, ja sitten kenties jälleen odottamaan toimeentulotukipäätöksen valmistumista.⁷⁷ Toisinaan tilanne voi johtaa lähes ulospäsemättömään kehään, kun yhden tahon päätöksen viipyminen johtaa muiden tahojen päätösten viivyttämiseen ja sitä kautta asiakkaan pompotteluun eri luokkujen välillä. Vastuun siirtäminen ja asiakkaan epävarmuus siitä, kuka hänen asiastaan huolehtii, kuvaavat tätä diversion muotoa.

Torjunta on poiskäännättämisen äärimmäinen muoto, julkisten palveluiden osalta sen päätepiste. Se tarkoittaa ihmisen jättämistä kokonaan epävirallisen avun, henkilökohtaisten tukiverkostojen tai jopa oman onnensa varaan. Hännisen ja Karjalaisen mukaan kyseessä voi pahimmillaan olla heitteillejätto, kun avutta jätetään ihminen, joka vaatii oikeutta ihmisarvoiseen elämään. Torjuessaan apua

⁷⁵ Hänninen & Karjalainen 2007, 169–170.

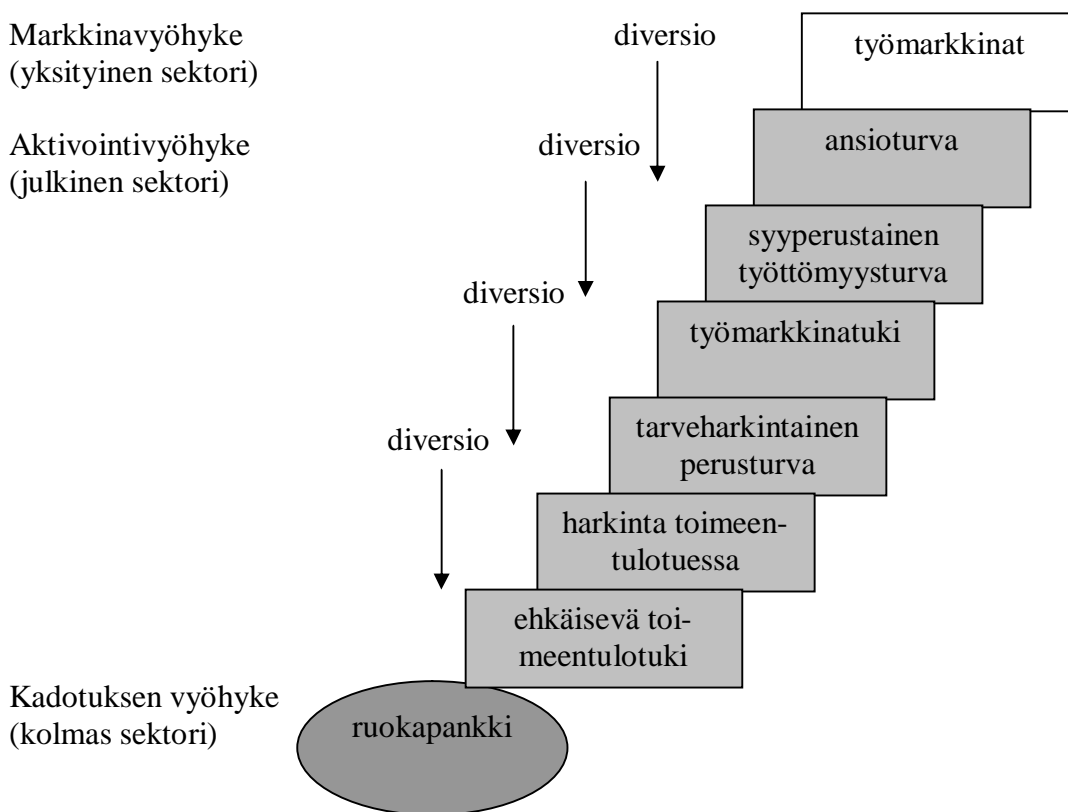
⁷⁶ Kortteinen 1992, 43.

⁷⁷ Hänninen & Karjalainen 2007, 170.

tarvitsevan ihmisen hyvinvointivaltion toimijat kieltävät vastuunsa kansalaisen toimeentulon ja hyvinvoinnin takaajana.⁷⁸ Esimerkiksi viimesijaisen sosiaaliturvan tarkat normit eivät aina ota huomioon asiakkaan todellista elämäntilannetta. Normeissa ei esimerkiksi huomioida velkoja, jotka nielevät varsinkin 1990-luvun laman aikana ylivelkaantuneiden tuloista huomattavan osan.⁷⁹ Kaikkien virallisten tahojen suljettua ovensa ihmiseltä, on seuraavana ja usein ainoana mahdollisuutena kääntyminen epävirallisen avun puoleen.

Poiskäännyttämisen lajit vaikeuttavat yksilön toimeentuloa ja tämän toimintaa yhteiskunnassa asteittain. Hänninen ja Karjalainen kuvaavat tätä jatkumoa toimeentulon spiraalissa (kuvio 1).⁸⁰

Kuvio 1: Toimeentulon spiraali.



Kuviosta voidaan erottaa ihmisen toimeentulosta vastuussa olevat hyvinvointivaltion instituutiot, yksilöiden toimeentulon heikentymisen muutoskohdat sekä sosiaali- ja perusturvan suhde työmarkkinasidonnaiseen turvaan. Työmarkkinat ovat yksilön ensisijainen toimeentulon lähde. Niillä toimintansa vakiinnuttaneiden ko-

⁷⁸ Hänninen & Karjalainen 2007, 170–171.

⁷⁹ Hänninen & Karjalainen 2007, 183.

⁸⁰ Hänninen & Karjalainen 2007, 173. Olen muokannut Hännisen ja Karjalaisen kuviota poistamalla sitä pystysuoraan lävistävän suoran, jonka merkitystä kirjoittajat eivät ole avanneet. Lisäksi olen lisännyt kuvioon nuolet havainnollistamaan diversioon aikaansaamaa alaspäin suuntautuvaa liikettä.

titalouksien toimeentulo on usein varsin turvattu.⁸¹ Markkinavyöhykkeellä toteutetaan myös suurin osa ihmisten kulutuksesta, kuten asuminen (yksityiset vuokranantajat, asuntokauppa, lainat), vapaa-ajan toiminta ja päivittäisten kulutushyödykkeiden hankinta. Markkinavyöhykkeellä toimivat kuluttajien lisäksi pääsääntöisesti yksityisen sektorin toimijat, tosin myös julkisen tai kolmannen sektorin instituutiot osallistuvat markkinavyöhykkeen alan toimintaan toimiessaan esimerkiksi työnantajina.

Työmarkkinoilta poistyyntö johtaa ensin ansioperustaiseen työttömyysturvaan ja pitkittyessään peruspäivärahan tai työmarkkinatuen varassa elämiseen ja lopulta viimesijaiseen toimeentulotukeen. Tällä vyöhykkeellä operoivat julkisen sektorin toimijat, kuten työvoimatoimistot, Kansaneläkelaitos ja sosiaalitoimistot. Lyhytaikaisesta työttömyydestä on Suomessa kohtuullisen helppo palata takaisin työmarkkinoille, ja jos henkilö on oikeutettu ansiosidonnaiseen työttömyysturvaan, jää köyhyysriski pieneksi. Kuitenkin jo kolmen kuukauden poissaolo työmarkkinoilta vaikeuttaa niille takaisinpääsyä selvästi.⁸² Putoaminen ansiosidonnaiselta turvalta perusturvaan tarkoittaa pitkäaikaista, ellei pysyvää jäämistä markkinoiden ulkopuolelle, useimmiten ensin työmarkkinatuella ja erilaisten aktiivointitoimien⁸³ kohteeksi joutumista. Harkinnanvarainen, väliaikaiseksi avuksi tarkoitettu toimeentuloturva muodostaa tähän ryhmään putoaville usein välttämättömän ja jatkuvan, ja etuuskäsittelyn keston ja tiukkojen normien vuoksi kovin epävarman, toimeentulon täydentämisen muodon.⁸⁴

Spiraalin pohjalla, kadotuksen vyöhykkeellä, on ruokapankki, jonne voidaan lukea myös muut kolmannen sektorin toimijoiden tarjoamat avustusmuodot, kuten leipäjonot, diakonian aineellinen apu ja työttömien ruokailut. Hännisen ja Karjalaisen mukaan tämä ”kadotuksen vyöhyke” on poiskäännyttämisen päätepesäkki, joka kuvaa paitsi poiskäännyttämisen, myös pohjoismaisen hyvinvointivaltion loppua.⁸⁵

Toimeentulon spiraali ja poiskäännyttämisen muodot ottavat askeleen pois asiakkaan ominaisuuksien tutkimuksesta rakenteiden tarkastelun suuntaan ja tarjoavat näin lähtökohdan toisen tiedon tuottamiselle ruoka-avun asiakkaan näkö-

⁸¹ Hänninen & Karjalainen 2007, 175.

⁸² Hänninen & Karjalainen 2007, 177.

⁸³ Työttömien aktivoiminen ja työhön kannustaminen ovat olleet viime vuosien poliittisessa keskustelussa laajasti käytettyjä ilmaisuja, kun työvoimahallinnon ongelmana on ollut työttömyyden hoidon sijasta työvoiman saatavuuden turvaaminen. Vuorela 2008, 42.

⁸⁴ Hänninen & Karjalainen 2007, 179.

⁸⁵ Hänninen & Karjalainen 2007, 182–184.

kulmasta. Ne kuvaavat rakenteita, jotka ovat vastuussa yksilön toimeentulosta, ja niiden avulla on mahdollista tutkia näitä rakenteita edelleen. Edellä kuvatut poiskäännyttämisen ja toimeentulon spiraalin mallit ovat virallisen tukijärjestelmän toimintaa ja sen ongelmakohtia havainnoimalla muodostettu teoreettinen malli. Mielenkiintoinen kysymys on mallien suhde yksilön kokemukseen: Kertautuvatko toimentulon spiraalin toimijat ja vyöhykkeet sekä poiskäännyttämisen lajit asiakkaiden kokemuksissa, vai tarjoaako yksilön perspektiivi aiheeseen uusia näkökantoja.

3 Tutkimuksen toteutus

3.1 Tutkimustehtävä ja aineisto

Tämän tutkimuksen tehtävänä on tarkastella suomalaista hyvinvointiyhteiskuntaa ruoka-avun asiakkaan näkökulmasta. Tehtävä jakautuu seuraaviin tutkimuskysymyksiin:

1. Mitä eri yhteiskunnan toimijoita asiakkaiden kertomuksissa esiintyy?
2. Millaisia kokemuksia asiakkaalla on näistä toimijoista ja millaisena hän näkee näiden väliset suhteet?
3. Miten asiakas suhtautuu eri toimijoiden toimintaan hyvinvoinnin tuottajina?

Tavoitteenani on näihin kysymyksiin vastauksia etsimällä hahmottaa, miten hyvinvointiyhteiskunnan eri toimijat paikantuvat sellaisen henkilön kokemusmaailmasta käsin, joka on vastaanottanut ruokaa ilmaisena avustuksena. Ensimmäiseen kysymykseen vastaamalla pyrin selvittämään, mitkä yhteiskunnan toimijat nousevat asiakkaiden kertomuksissa keskeisiksi ja missä rooleissa ne esiintyvät. Näyttyvätkö toimeentulon spiraalin yhteydessä esitellyt instituutiot asiakkaiden kokemuksissa, vai täydentääkö tai muokkaako asiakkaan perspektiivi tätä kuvaa? Toinen kysymys koskee näiden toimijoiden keskinäisiä suhteita. Käsitteellisenä kehikkona käytän tässä diversion eli poiskäännyttämisen eri muotoja: Käännyttävätkö hyvinvointiyhteiskunnan eri toimijat asiakkaitaan pois apunsa piiristä ja onko ruoka-apu tämän ohijuoksutuksen viimeinen luokku? Voivatko yhteiskunnan eri tahot toimia myös poiskäännyttämistä vastaan? Viimeinen kysymys liittyy arvoihin, ja siten hyvinvointiyhteiskunnan eetokseen. Mitä tahoja ruoka-avun asiakas vastuullistaa hyvinvoinnin tuottamiseen?

Tutkimusnäkökulman valinta perustuu aukkoon aiemmassa tutkimuksessa. Vaikka aiempaa tutkimusta ruoka-avusta on tehty myös asiakasnäkökulmasta, tarkoituksenani on vielä terävöittää näkökulman kuvakulmaa. Aiemmassa tutkimuksessa asiakas ja hänen elämänpiirinsä on usein ollut tutkimuksen kohteena, objektina. Tällaisen tutkimuksen lähtökohtana voidaan pitää asiakkaan näkemistä syrjäytyneenä, huono-osaisena ja passiivisena avun kohteena, ja tavoitteena tämän palauttamista takaisin normaalina pidettyyn yhteiskuntajärjestykseen. Kyseisessä näkökulmassa yhteiskunnallinen ongelma paikantuu yksilön ominaisuudeksi. Tarkoituksenani kääntää tutkimuksellista katsetta siten, että ruoka-avun asiakkaasta tulee subjekti, jonka silmin todellisuutta tarkastellaan.⁸⁶ Näin tutkimuksen kohte-

⁸⁶ Helne 2002, 74–75.

na voidaan pitää asiakkaan sijasta ympäröivää yhteiskuntaa yksilön välittämänä, näkemänä ja kokemana.

Tutkimuksen aineiston muodostavat sellaisten henkilöiden haastattelut, jotka ovat saaneet epävirallista ruoka-avustusta uskonnollistaustaiselta organisaatiolta. *Uskonnollistaustaisella organisaatiolla* tarkoitan tässä tutkimuksessa sellaista järjestöä tai muuta toimijaa, jonka toimintaa motivoivat uskonnolliset arvot, tai jonka rahoittajana tai toiminnan pääasiallisena tukijana on jokin uskonnollinen yhteisö. Sen sijaan itse avustustilanteeseen ei tarvitse liittyä varsinaista uskonnollista toimintaa. *Avustusorganisaatiota* käytän eri avustustahojen yleisnimityksenä. *Epävirallisilla* tahoilla tarkoitan muita kuin virallisen järjestelmän toimijoita, jotka ruoka-avun kentässä useimmiten ovat kolmanteen sektoriin kuuluvia yhteisöjä, kuten seurakuntia tai vapaaehtoisjärjestöjä. *Epävirallisella avulla* tarkoitan näiden toimijoiden jakamaa virallisia sosiaalisia etuja täydentävää tai paikkaavaa apua, kuten vaatteita, ruokaa, sosiaalisia lainoja, osto-osoituksia, velkaneuvontaa ja muuta aineellista apua. *Ruoka-avun* piiriin luen avustuksena jaetut elintarvikkeet sekä elintarvikkeiden hankkimiseksi annetut ostokupongit. *Asiakkaita*⁸⁷ ovat henkilöt, jotka ovat saaneet avustusta joko jonottamalla ns. ruoka- tai leipäjonossa tai he ovat käyneet diakonia- tai avustustyöntekijän vastaanotolla ja saaneet sieltä ruokakassin, EU-ruoka-avustusta tai ostokupongin kauppaan. Jätän tarkastelun ulkopuolelle ilmaisten valmiiden aterioiden jakotilaisuudet, sillä niiden sosiaalisen ja aineellisen merkityksen erottaminen on vaikeaa.

Tutkimuksen haastateltavat rajautuivat yllä mainittujen käsitteiden kautta. Lisäksi olen haastatellut molempien sukupuolien edustajia, sekä henkilöitä eri ikäryhmistä. Tämän tutkimuksen keskiössä oleva ruoka-avun asiakkaan kokemus ympäröivästä yhteiskunnasta on kuitenkin aina henkilökohtainen ja uniikki, eikä sitä voi yleistää koskemaan suurempia joukkoja vaikka tutkimusjoukko taustatiedoiltaan olisi kattava. Tarkoituksena ei ole kuvata huono-osaisuuden keskiarvoa, kuten virallistuneella ja luokittelevalla tiedolla usein on tapana, vaan antaa tilaa yksilön kokemukselle.

⁸⁷ Sanaa asiakas käytetään yleensä henkilöstä, joka asioi liikkeessä, virastossa tms., tai joka teettää jotakin jollakin ammatinharjoittajalla tai ostaa tältä jotain. Kielitoimiston sanakirja 2006. Tämän tutkimuksen yhteydessä asiakas on terminä ongelmallinen, sillä sen voidaan ajatella heijastavan vapaaehtoiselle avustustyölle vierasta kaupallisuutta. Eräs tähän tutkimukseen haastatelluista viitataan *niin sanottuun* asiakkaaseen (H2). Sosiaalihuollon kontekstissa puhe asiakkaasta on jokseenkin vakiintunut, kts.esim. Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 812/2000. Kuvaavamman ilmaisun puutteesta käytän tässä samaa käsitettä.

Joissakin haastatteluoppaissa puhutaan haastateltavan suostuttelun puolesta.⁸⁸ Oman aiheeni arkaluontoisuuden vuoksi olen asennoitunut kuitenkin haastateltavien hankkimiseen toisin, ja painottanut vapaaehtoisuutta ja tuonut myös esille kieltäytymisen mahdollisuuden, vaikka haastateltavien löytäminen näin sensitiiviseen tutkimusaiheeseen tuntui aluksi haastavalta ilman suostuttelua. Haastateltavien valintaperusteeksi olen asettanut vilpittömän halun puhua ja osallistua tutkimukseen, sillä ajattelen näin olevan helpompaa muodostaa luottamuksellinen suhde haastateltavaan ja saada siten luotettavampia tuloksia.

Lähdin liikkeelle ottamalla yhteyttä eri avustusorganisaatioihin selvittääkseni, miten he suhtautuvat kyseisenlaiseen tutkimukseen, ja mitä mieltä he ovat haastateltavien löytymismahdollisuuksista. Ensimmäinen yhteydenotto tapahtui sähköpostitse hienovaraisen kieltäytymisen mahdollistamiseksi. Sähköpostikyselyihin sain vastauksen kolmelta taholta viidestä, mikä johti ensin puhelinkeskusteluun ja kahdessa tapauksessa työntekijän tapaamiseen kasvokkain. Puhelinkeskusteluissa ja tapaamisissa sovimme haastateltavien hankkimistavasta ja mahdollisista haastattelutiloista.

Olen käyttänyt kolmea tapaa lähestyä asiakkaita. Yhdessä näistä jätin vastauskuorella varustetun haastattelupyynnön⁸⁹ toimitettavaksi asiakkaalle työntekijän ja asiakkaan välisessä keskustelutilanteessa. Tämän tavan etuna näen lähestymistavan hienovaraisuuden, mutta haastateltavien saamiseksi tapa ei ole kovin tehokas. Antamastani 15 haastattelupyynnöstä kolmeen vastattiin, mutta vain yksi johti haastattelun toteutumiseen. Haastattelu toteutettiin haastateltavan kotona. Toisena keinona menin ennen erään avustuspaikan avautumista keskustelemaan ruokaa jonottavien ihmisten kanssa. Suuren joukon kohtaaminen ja ihmisten lähestyminen oli emotionaalisesti raskasta⁹⁰, mutta tuotti hyviä tuloksia. Haastateltavaksi suostui kaksi ihmistä, joiden lisäksi neljä ilmoitti kiinnostuksensa, mutta vetosi aikapulaan. Heistä kahdelle annoin yhteystietoni. Omat resurssinikaan eivät olisi riittäneet useamman haastattelun tekemiseen saman päivän aikana. Toteutuneet haastattelut suoritin samana päivänä avustusorganisaation tiloissa. Lisäksi erään avustusorganisaation työntekijä kartoitti asiakkaiden kiinnostusta haastatteluun ja antoi kuuden haastatteluun suostuneen asiakkaan yhteystiedot käytettäväk-

⁸⁸ Hirsjärvi & Hurme 2000, 85.

⁸⁹ Liite 1.

⁹⁰ Paikan päällä tehtävän tutkimuksen emotionaalisista vaaroista ks. Pösö 2006, 121–122; 124–127.

seni. Näistä haastatteluista toteutui kaksi. Toinen haastattelu toteutettiin haastateltavan kotona, toinen haastateltavan työpaikalla.

Haastattelijan ja haastateltavan väliset suhteet vaikuttavat aineiston muotoutumiseen. Haastattelutapoja voidaan erotella esimerkiksi neutraaliin, viihdyttävään, aktivoivaan ja dialogiseen. Näistä kaksi ensimmäistä sopivat huonosti toisen tiedon tuottamiseen, sillä niiden käsitys tiedosta perustuu joko kohteen täyteen objektivointiin tai subjektivointiin: molemmissa toiselle tiedolle olennainen refleksiivisyys kadotetaan. Pyrin tutkimusaineiston keruussa aktivoivaan ja dialogiseen haastattelumuotoon, jotka ovat kokemuksien ja merkityksenantojen tutkimuksessa hyödyllisiä menetelmiä, koska ne sallivat tutkittavan itsenäisen puheen ja kerronnan ja monipuolisen merkitysten tuottamisen ja jakamisen. Haastattelu nähdään niissä vuorovaikutustapahtumana, haastattelijan ja haastateltavan yhdessä tuottamana vastavuoroisena prosessina.⁹¹

Haastattelumenetelmänä aineiston keruussa olen käyttänyt väljästi sovelletuna Andreas Witzelin kehittämää ongelmakeskeistä haastattelua (jatkossa PCI, *problem centered interview*), joka yhdistelee vapaaseen kerrontaan perustuvaa ja puolistrukturoitua haastattelua.⁹² Lähestymistapa sopii tutkimukseeni, sillä se mahdollistaa haastateltavan mahdollisimman vapaan keskittymisen itselleen tärkeisiin näkökantoihin ja tuo näin asiakkaan äänen esiin itsenäisenä, mutta toisaalta antaa mahdollisuuden myös verbaalisesti vähemmän lahjakkaille haastateltaville päästä mukaan tutkimukseen tarkentavien kysymysten ansiosta.

PCI rakentuu kolmesta vaiheesta: Haastateltavan vapaasta aiheeseen liittyvästä kerronnasta, kerronnan pohjalta nousevista haastattelijan kysymyksistä ja keskustelusta sekä tarvittaessa lopuksi ad hoc -kysymyksistä. Haastateltavaa kannustetaan puhumaan avoimesti etukäteen muotoillun johdantokysymyksen (*pre-formulated introductory question*) avulla, joka muotoillaan tutkittavaa aihepiiriä koskevaksi, mutta kuitenkin niin vapaaksi, että haastateltava voi aloittaa kerronnan omista lähtökohdistaan ja omin sanoin. Tämän jälkeen haastatteliija ottaa esiin kerronnasta nousseita tutkimuksen kannalta mielenkiintoisia teemoja aikajärjestyksessä, ja esittää niistä tarkentavia kysymyksiä. Lopuksi on mahdollista kysyä vielä esiin nousemattomia kysymyksiä, jos ne ovat haastatteluaineistojen vertailtavuuden ja tutkimuskysymysten kannalta oleellisen tärkeitä.⁹³

⁹¹ Törrönen 2005, 23.

⁹² Sceibelhofer 2008, 404.

⁹³ Witzel 2000.

Haastattelurungon⁹⁴ olen rakentanut siten, että johdantokysymyksen lisäksi olen kirjannut siihen muutamia teemoja muistini virkistämiseksi. Runko on lähinnä apuneuvo, ei valmis kaava haastattelun etenemiselle. Teemat olen muodostanut tutkimuskysymysten pohjalta. Tarkoituksena on käsitellä asiakkaan omaa elämäntilannetta sekä yleisesti että erityisesti ruoka-avun hakemisen kannalta, suhtautumista avustusorganisaatioon, kokemuksia virallisesta järjestelmästä sekä ajatuksia suomalaisesta yhteiskunnasta yleensä. Aiheeseen johdattelevan kysymyksen olen muotoillut väljästi haastateltavan elämää koskevaksi. Oletuksena on, että haastateltava suuntautuu kertomaan elämästään ruoka-avun näkökulmasta, koska jo haastattelupyynnöstä käy ilmi tutkimuksen aihe, mikä johdattelee näkökulman valintaa.

PCI:ssa tarkentavat kysymykset tulisi esittää siinä järjestyksessä, kuin ne haastateltavan kertomuksessa esiintyvät.⁹⁵ Tätä tarkoitusta varten haastattelijan tulisi tehdä muistiinpanoja. Huomasin kuitenkin jo ensimmäisessä haastattelussani, että muistiinpanojen tekeminen ja katseen alas haastattelurunkoon luominen katkaisivat helposti keskusteluyhteyden ja häiritsivät haastateltavan kerrontaa. Kerrontaa puolestaan rohkaisi, jos keskityin vain haastateltavan kuuntelemiseen ja sen osoittamiseksi pidin yllä katsekontaktia. Päädyin siksi jättämään muistiinpanot tekemättä. Joitakin tarkentavia kysymyksiä on saattanut näin jäädä esittämättä ja kysymysten järjestys muuttua, mutta pidän vuorovaikutussuhteen ylläpitämistä haastattelutilanteessa tätä tärkeämpänä aineiston laadun ja luotettavuuden varmistamiseksi.

Tutkielman aineisto koostuu viidestä ruoka-avun asiakkaan haastattelusta, jotka olen litteroinut sanatarkasti 90 liuskaksi tekstiä. Tekstiin olen merkinnyt tauot sulkuihin sekuntimääräisen keston mukaan, sekä asiakkaiden erityisesti painottamat sanat kursiivilla. Haastattelupaikan ja haastateltavan sekä tämän läheisten henkilötiedot, kuten nimen ja asuinpaikan, olen jättänyt litteroimatta haastateltavien yksityisyyden takaamiseksi, samoin haastateltavien mainitsemien avustusorganisaatioiden nimet. Haastateltavista kolme on naisia ja kaksi miestä, iältään haastatteluhetkellä 33-, 41-, 42-, 53- ja 58-vuotiaita. Kaikki asuivat haastatteluhetkellä Etelä-Suomessa. Haastateltavista kaksi toimi haastatteluhetkellä kuntouttavassa työtoiminnassa, kaksi oli työttömänä ja yksi eläkkeellä. Taustoiltaan kaksi oli nykyisen määritelmän mukaan peruskoulun ja kaksi toisen asteen koulutuksen

⁹⁴ Liite 2.

⁹⁵ Witzel 2000.

käyneitä. Lisäksi kaksi kertoi suorittaneensa työvoimatoimiston järjestämiä koulutuksia tai kursseja. Yhden haastateltavan koulutustiedot eivät tule haastattelussa ilmi. Haastateltavista neljä sijoittuu työhistorialtaan suorittavan työn tekijöihin teollisuudessa, kiinteistöhuollossa ja rakennus-, elintarvike- ja hoiva-alalla, yksi on kotiäiti. Kaksi asuu yhden hengen ja kolme kahden hengen taloudessa. Kaksi haastateltavista on lapsettomia, yhdellä on kouluikäinen ja kahdella aikuisia lapsia. Kaikki haastateltavat ovat suomalaisia.

Laadullisin menetelmin tehtävässä tutkimuksessa aineiston laajuutta arvioidaan kylläntymisen eli saturaation avulla. Lähtökohtana on, että aineistoa kerätään vain sen verran kuin on tarpeen, kunnes samat ilmiöt alkavat toistua eri kuvauksissa.⁹⁶ Toisaalta saturaation ajatusta voi yksilöiden kokemusten tutkimuksessa kritisoida kokemustiedon omakohtaisuudella: Mikään kokemus ei sellaisenaan voi toistua aineistossa uudestaan, joten aineistoa olisi kerättävä rajattomasti. Haastateltavien määrä tässä tutkimuksessa voi vaikuttaa tutkimuksen laajuuteen nähden pieneltä, mutta analyysimenetelmä ja tutkimuskysymykset huomioon ottaen se on saavuttanut kylläntymisen, ja on siksi riittävä. Samat yhteiskunnan toimijat toistuvat haastatteluissa, kontekstin kuitenkin vaihdellessa eri kokemusten mukaan.

⁹⁶ Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006.

3.2 Analyysimenetelmä ja analyysin kulku

Toisen tiedon analysoinnissa haasteena on välttää normalisointia, tiedon tarkastelua vallitsevista konventioista käsin ja näin sen sulauttamista ja alistamista vakiintuneeseen tietoon. Törrönen esittelee neljä erityisesti haastattelu- ja tekstiaineiston analyysiin sopivaa analyysivälinettä, joiden avulla toista tietoa voidaan lähestyä sen omista lähtökohdista. Nämä ovat luokitusten ja kategorioitten analyysi, tarina- ja kertomusanalyysi, fokalisaation eli näkökulmien analyysi sekä intertekstuaalisuuden analyysi.⁹⁷ Vaikka myös haastateltavien eri toimijoista ja itsestään antamat määritelmät ja luokitukset, puheen tuottamisen tavat, puhujakuvat ja kerronnan ulkoinen muoto olisivat mielenkiintoisia tutkimuksen kohteita, jätän luokitusten ja kategorioiden sekä fokalisaation ja intertekstuaalisuuden analyysin tutkielman laajuuden huomioon ottaen tämän tutkimuksen ulkopuolelle. Kokemuksia ja merkityksiä, samoin kuin eri toimijoihin liitettyjä arvo- ja normiorientaatioita on helppomallista analysoida kertomus- ja tarina-analyysin keinoin. Aineisto antaa tähän hyvät mahdollisuudet, sillä se koostuu pitkälti haastateltujen omasta puheesta, kertomuksista erilaisista kohtaamisista avustusorganisaation ja virallisen järjestelmän kanssa, kokemuksista ympäröivästä yhteiskunnasta sekä arjen selviytymistarinoista. Kertomuksesta voidaan erottaa kaksi tasoa: kertomuksen sisältö eli tarina, ja kertomuksen esitystapa, näkökulmat ja äänet, eli kerronta.⁹⁸ Työn laajuuden vuoksi keskityn kertomusten sisällön erittelyyn eli tarina-analyysiin.

Sovellan analyysin apuna esimerkiksi narratologiassa ja semioottisessa sosiologiassa käytettyä A. J. Greimasin aktanttimallia.⁹⁹ Malli koostuu seitsemästä tarinoissa esiintyvistä suhdekategoriasta eli aktantista, joita ovat subjekti, objekti, lähettäjä, vastaanottaja, auttaja, vastustaja ja vastasubjekti. Subjektin ja objektin välinen suhde muodostaa perustan, jolle muut aktantit jäsentyvät luoden pyrki-

⁹⁷ Huono-osaisuuden tutkimuksessa luokitusten analyysi voi esimerkiksi paljastaa huono-osaisille kategorisoituja identiteettejä, tarina- ja kertomusanalyysi taas näiden kategorioitten merkitystä toiminnalle ja muuttumista ajassa. Fokalisaation analyysillä voidaan kuvata puhujan näkökulmia ja suhdetta ympäristöönsä ja intertekstuaalisuuden analyysillä sitä, kenen puhetta kertoja omassa kerronnassaan heijastaa. Törrönen kuvaa edellä mainittuja välineitä käyttävää analyysiä vastapuheen tuottamiseksi: Tutkija vähentää virallisten instituutioiden huono-osaisiin käyttämää valtaa ja valtaistaa samalla huono-osaisia oman tilanteensa parantamiseen omista lähtökohdistaan. Törrönen 2005, 25–33.

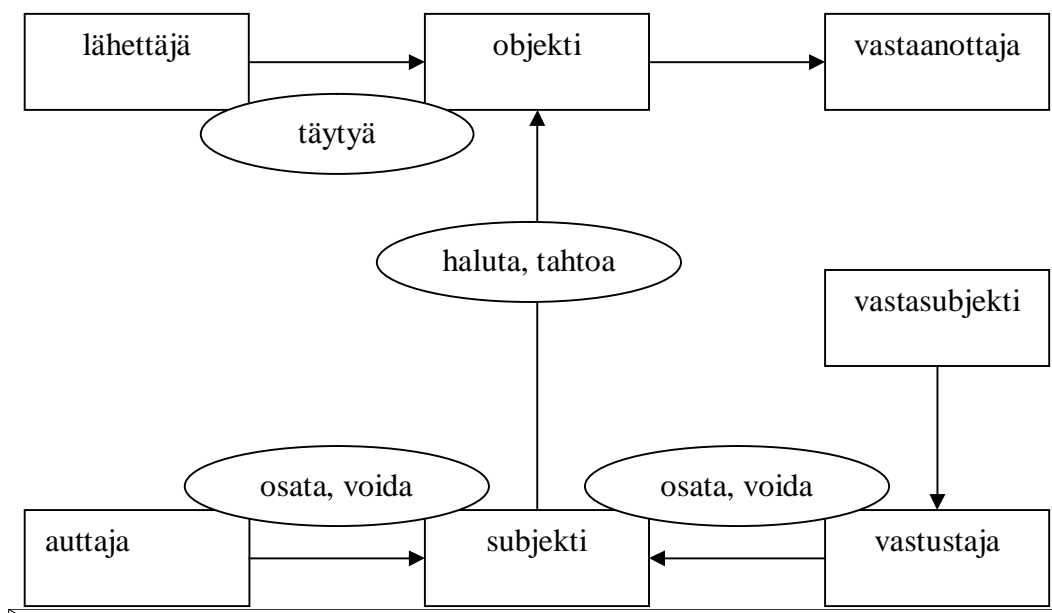
⁹⁸ Kirjallisuuden tutkimuksessa on käytetty monia eri käsitteitä saman erottelun tekemiseen, esim. tarina (*histoire*) – diskurssi (*discours*), tarina (*fabula*) – juoni (*sjuzet*), kerrottu kertomus (*récit raconté*) – kertova kertomus (*récit racontant*), lausuma – enonsiaatio. Käsitteiden vivahde-erojen tarkastelu ei ole tämän tutkielman puitteissa mahdollista. Käytän tarinan käsitettä samassa merkityksessä kuin Sulkunen ja Törrönen lausumaa kuvaamaan, millaisia konstruktioita kertoja todellisuudesta tuottaa. Sulkunen & Törrönen 1997, 99–100.

⁹⁹ Törrönen 2005, 29.

myksillään tarinaan jännitteitä.¹⁰⁰ Pragmaattisen modaalisuuden lajien, täytymisen, haluamisen/tahtomisen¹⁰¹, kykenemisen ja osaamisen, analyysi paljastaa toimijoiden väliset suhteet ja niiden arvo-orientaatiot. Näistä subjektin ja objektin suhde kuvastaa haluamista ja lähettäjän, subjektin ja vastaanottajan suhde velvoitetta. Kyvyt ja kompetenssit ilmenevät subjektin, auttajien ja vastustajan välisessä vuorovaikutuksessa.¹⁰² Yksinkertaistettuna tarinan kulun voi tiivistää seuraavaan aktanttimallin perustarinaaan: Lähettäjä velvoittaa subjektin tavoittelemaan objektia. Veloitteesta subjektille syntyy halu tai tahto objektiin, jonka saavuttamisesta koituu jotakin vastaanottajalle. Auttaja toimii subjektin toimintaa edistäen, kun taas vastustaja yrittää estää tämän toimintaa. Vastasubjekti toimii vastustajan auttajana.

Olen pelkistänyt aktanttimallin kuvioon 2:¹⁰³

Kuvio 2: Aktanttimalli.



Aktanttimallissa samat toimijat voivat asettua tarinan kuluessa moneen eri asemaan tai samaan asemaan voi asettua monta toimijaa. Esimerkiksi vastaanottajan ja subjektin asemassa voi toimia sama asia, tai subjekti voi itse olla omien pyrkimystensä vastavoimana. Toimijoiden ei myöskään tarvitse olla yksittäisiä henkilöitä, instituutioita tai muita konkreettisia tahoja. Lähettäjän asemaan voi liittyä vaikkapa perustarve, oikeus tai vertaispaine tai muu abstrakti toimija.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Korhonen & Oksanen 1997, 57.

¹⁰¹ Halun ja tahdon eroa voi kuvata niin, että halu kohdistuu asiaan, tahto toimintaan. Korhonen & Oksanen 1997, 63–64.

¹⁰² Törrönen 2005, 29–30.

¹⁰³ Korhonen & Oksanen 1997, 57.

¹⁰⁴ Korhonen ja Oksanen 1997, 58, 61.

Analyysiä varten olen pelkistänyt haastattelut 89 lyhyeksi katkelmaksi.¹⁰⁵ Kutsun näitä kokonaisuuksia mikrokertomuksiksi. Mikrokertomuksen muodostaa asiakkaan kertoma kokemus, esimerkki tai muu ajatuskokonaisuus tutkimuskysymyksiin liittyen. Niiden pituus vaihtelee muutamasta lauseesta muutamaan kappaaleeseen.¹⁰⁶ Mikrokertomukset olen muodostanut pelkistämällä litteroitua haastattelutekstiä poistamalla täytesanoja, täydentämällä kesken jääneitä lauseita, korjaamalla sitten joitakin puhekielisiä ilmauksia ja erottamalla lopuksi tarinakokonaisuudet teeman tai ajatuskokonaisuuden mukaan omiksi osioikseen.¹⁰⁷ Pelkistämällä pyrin tarinan rakenteen esiintuomiseen, kuitenkin haastateltavan omaa ääntä kadottamatta. Olen nimennyt mikrokertomukset kirjain- ja numeroyhdistelmän H1K1–HnKn, missä luku H:n jälkeen tarkoittaa haastattelun numeroa ja luku K:n jälkeen kertomuksen järjestystä kyseisessä haastattelussa.

Kysymykseen asiakkaiden kertomuksissa esiintyvistä toimijoista haen vastausta paikantamalla mikrokertomusten toimijoita aktantiaalisiin asemiin ja sijoittamalla ne aktanttimallin perustarinaan, jolloin myös toimijoiden paikat kertomuksissa tulevat näkyviin. Koska samaa mikrokertomusta voidaan toisinaan tarkastella useasta eri näkökulmasta, on perustarinoita analysoitavana mikrokertomuksia enemmän, 122 kappaletta. Asiakkaan kokemuksia eri toimijoista analysoin tutkimalla asiakkaan ja muiden toimijoiden suhteita subjektin, auttajajan ja vastustajan asemissa ja suhteuttamalla näitä edellisessä luvussa esittelemiini diversion lajeihin. Asiakkaan suhtautumista toimijoihin analysoin puolestaan tarkastelemalla, millaisissa tilanteissa asiakas toimii lähettäjänä suhteessa muihin yhteiskunnan toimijoihin, ja millaisia velvoitteita hän niille antaa. Seuraavassa esitän esimerkin alkuperäisen haastattelukatkelman pelkistämisestä mikrokertomukseksi, toimijoiden sijoittamisesta aktanttimallin perustarinaan ja kertomuksen analysoinnista.

Alkuperäinen ilmaus:

H2: Ja sitten näistä leipäjonoista vielä: Eihän täst oo pitkä aika kun olikse Helsingin sosiaalili-, sosiaalilautakunta oli jollekin asiakkaalle ehdottanu että lähtee leipäjonoon seisomaan. Ni ei siinä silleen pureta näitä, näitä – siitähän oli Hesarissa oli hirveen iso juttu että ei sillä tavalla hoideta näitä avuntarvitsijoitten juttuja että sanotaan ”lähe leipäjonoon tai kauppaan

¹⁰⁵ Alkuperäisestä aineistosta erotin 106 katkelmaa, josta 89 soveltui tämän tutkimuksen tarpeisiin. Jäljelle jääneet 17 katkelmaa olivat tutkimustehtävän kannalta epäolennaisia tai vailla kertomusrakennetta.

¹⁰⁶ Hanhimäki 2006, 22; Kokkonen 2003, 60.

¹⁰⁷ Täydennetyt sanat olen merkinnyt hakasulkeisiin, esimerkiksi [yhteiskunnan]. Paikkakunnat, nimet ja muut asiakkaan henkilöön liittyvät seikat olen korvannut sulkeistetulla yleiskäsitteillä, esimerkiksi (kaupunki)n. Aineistonäytteissä [...] osoittaa tekstin olevan osa kyseisestä mikrokertomuksesta.

maistiaisia syömään!” Mutta se leipäjonojuttu tuli vaan mieleen, että se oli nyt ihan täs kuukauden sisään oli Hesarissa että.

Mikrokertomus H2K11:

Ja sitten näistä leipäjonoista vielä: Eihän tästä ole pitkä aika, kun Helsingin sosiaalilautakunta oli jollekin asiakkaalle ehdottanut, että lähtee leipäjonoon seisomaan. Ei siinä silleen pureta näitä. Siitähän oli Hesarissa hirveen iso juttu, että ei sillä tavalla hoideta näitä avuntarvitsijoitten juttuja että sanotaan ”lähde leipäjonoon tai kauppaan maistiaisia syömään!”

Kertomuksen toimijat on eritelty taulukossa 1.

Taulukko 2: Mikrokertomuksen H2K11a toimijat.

Aktantti	H2K11a	Modaliteetti
<i>Subjekti</i>	Avuntarvitsija	haluaa, tahtoo (objektia)
<i>Objekti</i>	Avustus	(subjekti) haluaa, tahtoo (tavoitella objektia)
<i>Lähettäjä</i>	Avuntarve	(subjektin) täytyy (tavoitella objektia)
<i>Vastaanottaja</i>	Avuntarvitsija	(vastaanottajan) täytyy (saada) objekti
<i>Auttaja</i>	-/leipäjono?	Osa, voi (auttaa subjektia)
<i>Vastustaja</i>	Helsingin sosiaalilautakunta	(ei) osaa, voi (auttaa subjektia)
<i>Vastasubjekti</i>	-	

Sijoittamalla aktantit aktanttimallin perustarinaan, voidaan mikrokertomus esittää seuraavasti: Avuntarve velvoittaa avuntarvitsijan tavoittelemaan avustusta. Velvoitteesta avuntarvitsijalle syntyy halu tai tahto avustukseen, jonka saavuttamisesta koituu jotakin hänelle itselleen. Leipäjono toimii (mahdollisesti) avuntarvitsijan toimintaa edistäen, kun taas Helsingin sosiaalilautakunta yrittää estää tämän toimintaa. Vastasubjektia tarinassa ei esiinny.

Kertomuksessa tarinan subjekti, asiakas, tavoittelee objektia, avustusta sosiaalitoimesta. Kertomuksesta ei ilmene, mikä konkreettinen seikka saa hänet kääntymään sosiaalihuollon puoleen, mutta käsitteestä avuntarvitsija voidaan päätellä lähettäjäksi jokin tarve apuun (toimeentuloon, ruokaan tms.). Helsingin sosiaalilautakunta kuitenkin käännättää asiakkaan leipäjonoon avun tarjoamisen sijaan. Tarinan käänne on mielenkiintoinen, sillä subjekti odottaa apua taholta, joka osoittautuukin vastustajaksi. Diversion lajien näkökulmasta käännättämisessä on

kyseessä torjunta: Virallinen järjestelmä jättää ihmisen täysin avutta tai epävirallisen avun varaan. Tarina ei kerro, saako asiakas lopulta apua ja saavuttaako hän objektin, mutta potentiaalisena auttajana mainitaan epävirallisen organisaation tarjoama ruoka-apu. Sosiaalilautakunnan toiminnan voisi tulkita vastustamisen sijaan myös auttamiseksi, jos ajattelisi leipäjonosta informoimisen olevan avun tarjoamista. Tässä tarinassa kertoja tuomitsee kuitenkin lautakunnan toiminnan vääräksi, mikä vahvistaa tulkintaa lautakunnan asemasta vastustajana. Tällaisessa tapauksessa perustelen vastustajaksi valikoitumista sillä, että auttamatta jättäminen, silloin kun se on toimijan laillinen tai moraalinen velvollisuus, on subjektin pyrkimysten vastustamista.

Sama kertomus on mahdollista analysoida myös toisesta näkökulmasta, asettamalla tarinan kertoja lähettäjän asemaan. Tällöin voidaan tutkia, millaisia velvoitteita haastateltava antaa virallisille toimijoille.

Taulukko 3: Mikrokertomuksen H2K11b toimijat.

Aktantti	H2K11b	Modaliteetti
<i>Subjekti</i>	Helsingin sosiaalilautakunta	Haluaa, tahtoo (objektia)
<i>Objekti</i>	Avuntarvitsijan auttaminen	(subjekti) haluaa, tahtoo (tavoitella objektia)
<i>Lähettäjä</i>	Haastateltava	(subjektin) täytyy (tavoitella objektia)
<i>Vastaanottaja</i>	Asiakas	(vastaanottajan) täytyy (saada) objekti
<i>Auttaja</i>	-	
<i>Vastustaja</i>	-	
<i>Vastasubjekti</i>	-	

Tästä näkökulmasta kertomus voidaan esittää perustarinan muodossa seuraavasti: Haastateltava velvoittaa Helsingin sosiaalilautakunnan auttamaan avuntarvitsijaa. Veloitteesta sosiaalilautakunnalle syntyy halu tai tahto auttaa, jonka saavuttamisesta koituu jotakin asiakkaalle. Auttaja, vastustaja ja vastasubjekti eivät esiinny tarinassa.

Esimerkissä Helsingin sosiaalilautakunta on kertojan mukaan käännyttänyt avuntarvitsijan pois oman toimintansa piiristä epävirallisen tahon asiakkaaksi. Kertoja toimii itse tarinan lähettäjänä tuomien diversion ja antaen virallisen jär-

jestelmän toimijalle velvoitteen antaa apua hakevaa henkilöä oman järjestelmänsä piirissä. Lähettäjä velvoittaa subjektin tavoittelemaan jotakin, jota se ei kerronnan hetkellä halua. Analyysi paljastaa tarinassa esiintyvän arvo-orientaation, jonka mukaan sosiaalilautakunnan tehtäviin kuuluu avuntarvitsijan auttaminen, ja että auttamatta jättäminen tai epävirallisten tahojen palvelujen piiriin ohjaaminen on väärin.¹⁰⁸

¹⁰⁸ Kuten tässä esimerkissä, kaikissa kertomuksissa kaikki aktanttiasemat eivät aina tule täytetyiksi. Tämä ei kuitenkaan estä analyysiä niiden toimijoiden suhteen, jotka kertomuksessa esiintyvät. Korhonen & Oksanen 1997, 61.

3.3 Tutkimuksen luotettavuus ja asemani tutkijana

Toisin kuin kvantitatiivisin menetelmin, laadullisilla tutkimusmenetelmillä on mahdollista tutkia paikallisia, vaikeasti operationalisoitavia ilmiöitä.¹⁰⁹ Koska tämän tutkimuksen tarkoituksena on selvittää henkilökohtaista, kokemuksellista ja virallista tietoa täydentävää tietoa, on perusteltua lähestyä aihetta laadullisin menetelmin, tutkimusjoukon itse tuottamaan materiaaliin pohjautuen.¹¹⁰ Laadullisessa tutkimuksessa on alettu etäännyä alun perin kvantitatiivisen tutkimuksen tarpeisiin tarkoitettuista reliabiliteetin ja validiteetin käsitteistä.¹¹¹ Tämä ei kuitenkaan tarkoita aineiston laadun ja luotettavuuden tärkeyden vähättelemistä. Tarja Pösö kirjoittaa etnografisen tutkimuksen näkökulmasta Sarah Pinkiä mukaillen tutkimuksen lojaaliudesta:

[...]pyrkimys on esittää versionsa todellisuudesta niin lojaalina kuin mahdollista suhteessa siihen, mitä ja keitä on tutkittu. Lojaalius korvaa reliabiliteetin ja validiteetin käsitteet, mutta kysymys tutkijan esittämän tulkintaversioiden suhteesta tutkittavaan ilmiöön, kohteisiin tai yhteisöihin on edelleen keskeinen.¹¹²

Ajattelen tutkimuksen lojaalisuuden vaatimuksen kohdistuvan kahteen suuntaan: tutkittaviin ja tutkimuksen lukijoihin. Toisaalta tarkoitus on esittää tutkittavien äänet mahdollisimman autenttisine alkuperäistään kokemusta kunnioittaen. Toisaalta tutkimusprosessi on esitettävä tutkimuksen yleisölle mahdollisimman tarkasti ja läpinäkyvästi. Tutkimuksen laadun ja luotettavuuden kulmakivinä ovat siis aineiston kerääminen ja analyysiprosessi, sekä näiden riittävän seikkaperäinen ja avoin esitleminen tutkimusraportissa.¹¹³

Tutkimuksen luotettavuuden toteutuminen edellyttää tutkijan aseman auki kirjoittamista. Oma roolini tutkimuksen toteuttajana on lopputuloksen kannalta oleellinen tutkimuksen jokaisessa vaiheessa aiheen valinnasta aineiston keräämiseen ja tutkimusraportin kirjoittamiseen asti. Lähtökohdat aiheen valikoitumiseen antoivat pitkäaikainen kiinnostukseni sosiaalisia ja erityisesti toimeentulokysymyksiä kohtaan suomalaisessa kontekstissa sekä kysymys kirkon ja muiden uskonnollisten yhteisöjen monitahoisesta roolista näihin kysymyksiin liittyen. Tutkimusjoukon suhteen kuulun ns. ulkoryhmään: En ole ollut aiemmin tekemisissä ruoka-avun ja sitä jakavien organisaatioiden kanssa sen enempää asiakas- kuin avustusorganisaation näkökulmastakaan. Tällä voi nähdä olevan kahdensuuntaisia

¹⁰⁹ Silverman 2006, 43.

¹¹⁰ Törrönen 2005, 21.

¹¹¹ Pösö 2005, 132.

¹¹² Pink 2001, 18–19; Pösö 2005, 132–133.

¹¹³ Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006.

vaikutuksia tutkimuksen toteuttamiseen. Toisaalta kohteen tarkastelu ulkoapäin antaa mahdollisuuden sellaisten yksityiskohtien huomaamiseen, joita ilmiötä lähellä olevat ihmiset saattaisivat pitää itsestäänselvyyksinä. Toisaalta ulkopuolisena olen erityisen altis sellaisten käsitteiden ja luokitusten kritiikittömään käyttöön, joita virallinen, yhdenmukaistava tiedontuotanto on vakiinnuttanut aiheesta käytyyn keskusteluun. Näkökulman valinnalla olen pyrkinyt tämän ongelman minimoimiseen. Sosiologisessa tutkimuksessa on kuitenkin huomattava, että jako tutkimusjoukon sisä- tai ulkopuolisiin on ongelmallinen jo tutkimusalan luonteen vuoksi. Tutkija on aina osa sitä yhteiskuntaa, jota tutkii. Samaan tapaan tutkimus paitsi kuvaa yhteiskuntaa, myös vaikuttaa siihen.

Haastatteluaineistoon perustuvassa tutkimuksessa haastattelijan rooli on aineiston muodostumisessa tärkeässä asemassa. Tätä tutkielmaa varten hankkimaani aineisto on ensimmäinen keräämäni haastattelumateriaali, ja kokemattomuus aineiston keräämisessä on jossain määrin vaikuttanut heikentävästi aineiston laatuun. Esimerkiksi ensimmäistä haastattelua litteroidessani huomasin, etten antanut tarpeeksi tilaa haastateltavan pohdinnalle ja puheelle, vaan saatoin siirtyä aiheesta toiseen silloin, kun haastateltavalla vielä olisi kenties ollut jotakin tärkeää sanottavaa. Pyrin korjaamaan asian seuraavissa haastatteluissa, missä onnistuinkin mielestäni hyvin.

Toinen aineiston laatuun ja luotettavuuteen sekä tutkijan asemaan vaikuttava seikka koskee haastattelutaidon lisäksi tutkimusetiikkaa. Usea haastateltava kertoi minulle tutkimuksen kannalta mielenkiintoisia ja tärkeitä asioita nauhurin ollessa suljettuna, joko ennen tai jälkeen haastattelun. Osa tärkeää materiaalia jäi näin aineiston ulkopuolelle, mikä heikentää aineiston laatua. Näissä tilanteissa olisin toki voinut valita asioiden muistiin kirjaamisen ja hyödyntämisen tutkimuksessa, mutta on vaikeaa erottaa, milloin asian jääminen nauhoituksen ulkopuolelle on johtunut kokemattomuudestani haastattelijana, milloin haastateltavan tietoisesta valinnasta. Haastateltavien suojaamiseksi tulkitseen tällaiset tilanteet siten, että haastateltava ei syystä tai toisesta ole tahtonut tiettyjen asioiden tulevan nauhalle ja siten osaksi tutkimusta, ja jätän ne analyysin ulkopuolelle. Kuulemani vaikuttaa kuitenkin ymmärrykseeni aineistossa ja sitä kautta analyysiin, joten sitä ei voi täysin sulkea tutkimuksen ulkopuolelle.

Tutkimustulosten kirjoittamisessa haasteena on erottaa tutkijan omat näkemykset ja oletukset aineistosta. Vaikka tämän tutkimuksen tarkoituksena on tuoda esille tutkittavien ääniä, ei se tarkoita pyrkimystä tutkijan äänen vaimentamiseen –

päinvastoin. Törrösen mukaan tutkijalla on toista tietoa tuottavassa tutkimuksessa oltava auktoriteettiasema tekstin kertojana. Sen sijaan, että tutkija yrittäisi häivyttää omat näkökulmansa ja henkilökohtaiset suhteensa tutkittavaan ilmiöön, hän tuo ne julki avoimesti ja johdonmukaisesti. Tämä mahdollistaa tasa-arvoisen vuoropuhelun tutkijan ja tutkittavien kanssa ja antaa lukijalle mahdollisuuden seurata, kenen äänellä tekstin missäkin osassa puhutaan, ja minkälaisista lähtökohdista tutkija kulloinkin tulkintoihinsa päätyy.¹¹⁴

¹¹⁴ Törrönen 2005, 33–35.

4 Hyvinvointiyhteiskunnan toimijat

4.1 Hyvinvointiyhteiskunnan toimijat ja yksilön näkökulma

Toimeentulon spiraalissa¹¹⁵ on kuvattu vaikeuksissa olevien, käytännössä työmarkkinoilta pudonneiden, ihmisten toimeentulon turvaamisesta lakisääteisesti vastuussa olevat toimijat. Näitä ovat spiraalissa ensin työhallinto ja sitten Kelan toimistot yleisen ja sosiaalitoimistot vähimmäisturvan osalta. Julkisen sektorin toimijoita edeltävät työmarkkinat, kuvion pohjalla taas on epävirallinen ruoka-apu. Toimeentulon spiraalin perusajatuksena on kuvata yksilön toimeentulon laskukierrettä ja sen kriittisiä muutoskohtia. Se kuvaa siis alaspäin suuntautuvaa liikettä, jossa poiskäännyttäminen eli diversio toimii siirtymien vauhdittajana.¹¹⁶ Sijoittamalla ruoka-avun asiakkaiden kertomuksissa esiintyvät toimijat aktanttimallin perustarinaaan, on mahdollista paitsi nimetä ja ryhmitellä eri toimijoita vyöhykkeittäin, myös kuvata niiden asemaa kertomusten kulussa. Koska aktanttimalli paljastaa sekä subjektia vastustavat tahot, että toiminnan liikkeellepanijat ja subjektia avustavat toimijat, voidaan sen avulla kuvata toimeentulon spiraalin alaspäin suuntautuvaan liikkeeseen osallistuvien toimijoiden lisäksi myös tätä liikettä vastustavia voimia sekä seikkoja, jotka saavat joko ylös- tai alaspäin suuntautuvan liikkeen käyntiin.

Tässä luvussa kuvaan niitä toimijoita, jotka esiintyvät ruoka-avun asiakkaiden kertomuksissa ja suhteutan ne toimeentulon spiraalissa esitettyihin rakenteisiin. Tarkoitukseni on arvioida, näyttäytyykö hyvinvointiyhteiskunta toimijoi-
neen yksilölle samanlaisena, kuin rakenteiden ja instituutioiden näkökulmasta kuvatussa toimeentulon spiraalissa, vai tulisiko kuviota asiakkaan näkökulmasta muuttaa tai täydentää. Olen ryhmitellyt kertomuksissa esiintyvät toimijat toimeentulon spiraalin vyöhykkeiden ja aktantiaalisen aseman mukaan taulukossa 4.

¹¹⁵ Ks. Luku 2.4.

¹¹⁶ Hänninen & Karjalainen 2007, 173–175.

Taulukko 4: Mikrokertomusten toimijat ja aktantiaaliset asemat.

	Yksityinen sektori	Julkinen sektori	Kolmas sektori	Neljäs sektori ja ihmiset ominaisuuksiineen
<i>Lähettäjä</i>	talous työmarkkinat asuminen	julkisen sektorin instituutiot	uskonto	ihmiset henkilökohtaiset tukiverkot haastateltava itse sairaudet tarve
<i>Subjekti</i>	työmarkkinat kaupat	valtiovalta julkisen sektorin instituutiot	avustusorganisaatio kirkko	ihmiset henkilökohtaiset tukiverkot haastateltava itse
<i>Objekti</i>	työmarkkinat asuminen velat	julkiset palvelut		ihmiset henkilökohtaiset tukiverkot
<i>Vastaanottaja</i>	talous työmarkkinat			ihmiset henkilökohtaiset tukiverkot haastateltava itse
<i>Auttaja</i>	työmarkkinat kaupat asuminen	julkisen sektorin instituutiot	avustusorganisaatio työntekijät	ihmiset henkilökohtaiset tukiverkot tunteet ja yksilön ominaisuudet
<i>Vastustaja/ Vastasubjekti</i>	talous työmarkkinat kaupat asuminen velat	valtiovalta julkisen sektorin instituutiot työntekijät	avustusorganisaatio uskonto	henkilökohtaiset tukiverkot haastateltava itse sairaudet tunteet ja yksilön ominaisuudet

Vastasubjektin ja vastustajan asemat eivät erotu kertomuksissa selkeästi toisistaan, minkä vuoksi olen yhdistänyt näiden asemien toimijat. Tällä ei ole analyysin kannalta merkitystä, sillä kumpikin asema vaikuttaa samaan suuntaan, subjektiä vastaan. Kertomusten toimijat mukautuvat pitkälti jakoon yksityiseen, julkiseen ja kolmanteen sektoriin. Joukossa on kuitenkin myös toimijoita, jotka eivät mahdu tämän jaon puitteisiin.

4.2 Yksityinen sektori

Yksityiselle sektorille eli markkinavyöhykkeen alueelle kuuluvista toimijoista ruoka-avun asiakkaiden kertomuksissa esiintyvät maailman- ja kansantalouteen liittyvät seikat, kaupat ja yritystoiminta ja työmarkkinoihin sekä asumiseen ja velkoihin liittyvät asiat. Tällä vyöhykkeellä yksilö toimii ennen muuta kuluttajana, joka hankkii toimeentulonsa ja tyydyttää tarpeensa markkinoiden sääntöjen puitteissa.

Haastattelut ajoittuvat aikaan, jolloin maailman- ja kansantaloudessa oli meneillään voimakas käänne.¹¹⁷ Asiakkaiden kertomuksista heijastuukin vahvasti haastatteluajankohdan epävarma taloudellinen tilanne. Vaikka mediassa puhuttiin tuolloin varovaisesti laskusuhdanteesta tai taantumasta, laman tulo on asiakkaiden kertomuksissa todellisuutta. Irtisanomiset, hinnannousu ja ruoka-avun tarpeen lisääntyminen ovat kertomuksissa talouslammaa leimaavia piirteitä.¹¹⁸

Suomeen tulee kauhea lama. Se on aivan varma. Silloin mä jo kesällä ihmettelin, kun katoitin uutisia. Niin mä sanoin miehelle, että usko tai älä niin lama tulee. Silloin nousee hinnat ja kaikki. Silloin nousee vuokrat ja kaikki nousee ja... Niinhän se kävi. [...]¹¹⁹

Lamasta puhuttu, vuoden kestää, kaksi vuotta kestää. Aika synkän näköiset näkymät. Eilen sano se, Metsäkoneelta oleva, oliko se kaksi ja puoli sataa saa kenkää. Koko ajan tulee semmoisia isoja juttuja. Nokia lopetti Karamalmilla koko tuotannon. En tiedä, kuinka paljon siinä lähti. Hirveä määrä mitä siinäkin sitten lähti ihmisiä. Saati sitten muualla Suomessa. Tehtaita pannaan kiinni. Ei niitä sitten, ei niitä niin vaan sitten pystyttyä niitä työpaikkoja järjestämään niin nopeasti, että ”Jaaha, Suomi nousee ja elintaso rupeaa menemään”. Missä nämä ihmiset on?¹²⁰

Lama ja synkät talousnäkymät paikantuvat kertomuksissa lähettäjän tai vastustajan aseisiin: Ne nähdään asioiden liikkeellepanijoina tai vastavoimina, ei jonkin muun toimijan aikaansaannoksina tai pyrkimysten kohteena. Niille ei myöskään anneta velvoitteita. Talouden muutokset ovat luonnonvoimien kaltaisia, vääjäämättömiä ja omalakisia, niiden toimintaan ei voi puuttua. Lamakertomuksia kuvaa syvä pessimismi, voimattomuus ja vaihtoehtojen puute sekä tilanteeseen sopeutumisen pakko.

Taantuma esiintyy tarinoissa, joissa kontekstina on yleinen yhteiskunnallinen tilanne ja ihmiset yleensä, ei niinkään haastateltavan yksittäinen henkilökoh-

¹¹⁷ Esimerkiksi BKT väheni vuoden 2008 viimeisellä neljänneksellä 2,4 % ja vuoden 2009 ensimmäisellä neljänneksellä 7,6 %, eli samalla vauhdilla kuin 1990-luvun alkupuolella. Tilastokeskus 2009.

¹¹⁸ H1, H2, H3, H5.

¹¹⁹ H1K12.

¹²⁰ H2K21.

tainen elämäkokemus. Henkilökohtaisiksi ja yksilöitä koskeviksi talouteen liittyvät seikat tulevat, kun ne liitetään työhön tai työttömyyteen.

Paremminkin mä tienaisin töissä. Mutta kun en ole töissä... En tiedä mitä töitä mä saankaan tässä. Annetaanko mulle mitään töitä? Eläkepapereita ei ole annettu. Mä en ole vielä 59-vuotias. Kyllä mä mieluummin töissä olisin kun sairaslomalla! Mutta nyt mä olen tämän lonkan takia, ja sitten vielä sattui tämä koipi.¹²¹

Työmarkkinoihin liittyviä toimijoita kertomuksissa ovat työ, työttömyys, työnantaja, tehtaat ja yritystoiminta sekä sopeutumisraha ja palkat. Ne esiintyvät kertomuksissa kaikissa aktantiaalisissa asemissa. Kuten toimeentulon spiraalissa, toimeentulon hankkiminen työmarkkinoilta on asiakkaiden kertomuksissa ensisijainen vaihtoehto, jota irtisanomiset ja työttömyys uhkaavat. Tyypillisesti työ sinällään esiintyy objektina, kun taas työttömyys sijoittuu joko lähettäjän tai vastustajan asemaan. Uhkaksi työttömyys koetaan niissä kertomuksissa, joissa subjekteina ovat ihmiset yleensä, kun taas omakohtaisissa kertomuksissa työttömyys on tarinan liikkeellepanijana. Tämä on luonnollista ottaen huomioon haastateltavien tilanteen: Kaikki olivat haastatteluhetkellä pudonneet palkkatyömarkkinoilta työttömyyteen, eläkkeelle tai työllistämistoimenpiteiden piiriin.¹²²

Työttömyyden lisäksi vastustajana toimivat myös liian huonosti palkattu työ ja tuotannon siirto alihankkijoille tai ulkomaille. Eroraha tai varautuminen irtisanomisiin puolestaan auttavat työttömyyden uhatessa. Työnantaja, tehtaat ja yritystoiminta esiintyvät tarinoissa irtisanomisten ja lomautusten subjekteina sekä elvytystoimien vastaanottajina. Merkillepantavaa on, ettei työnantajia suoraan velvoiteta palkkojen nostoon tai työpaikkojen säilyttämiseen. Asia nähdään vääjäämättömänä yhteiskunnallisena ilmiönä, ja kuten talouden kohdalla yleisemminkin, seikkana johon ei voi vaikuttaa.¹²³

Yrityksistä vähittäistavarakaupat toimivat auttajan asemassa antaessaan ruokaa avustajajärjestöille ja myydessään vanhenevia tuotteita alennuksella. Toisaalta nämä myös vastustavat asiakkaiden pyrkimyksiä nostamalla hintoja ja heittämällä pois elintarvikkeita.¹²⁴ Jättemyllyt mainitaan tarinoissa hukkakulutuksen symboleina.

¹²¹ H4K6.

¹²² H1-H5. Työmarkkinoihin liittyvät toimijat esiintyvät useissa eri kertomuksissa kaikilla haastatelluilla.

¹²³ H2.

¹²⁴ H1, H2, H3, H5.

[...] On paljon semmoisia kauppoja, jotka heittää pois. Ihan jätemyllyyn vaan. Ja sitäkin mä olen nähnyt ja mä olen vaan katsonut kauhulla, kun ne heittää sitä hyvää ruokaa.¹²⁵

Asuminen, velat ja luottohäiriöt esiintyvät kotitalouden markkinavyöhykkeelle kuuluvina toimijoina. Asumiseen liittyvistä toimijoista asiakkaat tavoittelevat kertomuksissa vuokran maksua, halpaa asuntoa ja oikeutta valikoida soveltuva asunto, kun taas asunnon puute esiintyy lähettäjän ja kallis vuokra vastustajan tai vastasubjektin asemassa.¹²⁶ Yksi haastatelluista on kokenut pidemmän asunnottomuuden ja kiertänyt muutaman vuoden erilaisissa asuntoloissa ennen tukiasunnon saamista.¹²⁷ Eräässä tapauksessa yksityinen vuokranantaja toimii asiakkaan auttajana tilanteessa, jossa puolison velat estävät häntä saamasta asuntoa kaupungin vuokrayhtiöltä.

Aikanaan silloin, kun (nimi) oli ihan pieni – se oli 2000-luvun vaihteessa – tylästi ilmoitti kaupungin vuokra-asuntoyhtiö, että et sä asuntoa täältä saa. Sen takia, kun mun mieheni oli jättänyt poikamiesvuosinaan pystyyn kämpän. Mä olisin hakenut yksin tyttäreni kanssa. Se oli mun velkani sitten. Mulla ei ollut osaa eikä arpaa. Muualta mä en saanut asuntoa, oli luottohäiriöt ja nämä – [...] Onneksi sitten mulla oli lehdessä viimeisenä oljenkortena ilmoitus, että tarvitaan kipeästi asunto. Ja yksi vastaus tuli ja sen mä sain. Siellä me asuttiin se neljä vuotta sitten. Se oli yksityisen. Yksityiselläkin on aina se sitten, et koska ne rupeaa myymään. Sitten on taas sen asian kanssa, että tarvitsee muuttaa. Että nyt mä sain kaupungilta asunnon. [...]¹²⁸

Yksityisiltä markkinoilta vuokra-asunnon löytäminen voi olla ruoka-avun asiakkaalle vaikeaa, sillä sosiaalisella statuksella on merkitystä vuokralaisten valinnassa. Luottotietomerkinnot, työttömyys ja sosiaalitoimiston maksusitoumus takuuvuokraan eivät ole parasta mainosta asuntomarkkinoilla. Kuten esimerkissä, useimmissa tapauksissa asumiseen liittyvät ongelmat eivät ratkea kokonaan, vaan ne varjostavat jokapäiväistä elämää ja luovat epävarmuutta, erityisesti yhdessä luottohäiriöiden ja velkojen kanssa. Velat ja niiden perintä ovat asumisen ohella ja asuntolainan muodossa siihen kiinteästi liittyen kertomuksissa voimakkaasti esiin nousevia teemoja. Velkojen sovittelu asettuu tarinoissa objektin asemaan, kun taas velat, ulosottomies, vouti sekä ulosotto- ja perintäkäytännöt nähdään vastustajan ja vastasubjektin rooleissa.¹²⁹ Kertomukset tukevat aiempien tutkimusten esittämää käsitystä, että muutenkin haavoittuvassa taloudellisessa tilanteessa perintään menevät summat vaikeuttavat tilannetta entisestään.¹³⁰

¹²⁵ H1K17.

¹²⁶ H2, H3, H4, H5.

¹²⁷ H3K1.

¹²⁸ H5K16.

¹²⁹ H2, H3, H4, H5.

¹³⁰ Velkojen huomioimatta jättäminen toimeentulotukilaskelmissa kuormittaa esimerkiksi diakonian taloudellista apua merkittävästi. Juntunen ym. 2006, 136.

Mä olen Kelan [piirissä], että mä saan sen semmoisen jonkun tuen. Mä en saa mitään päivärahoja, enkä sairaspäivärahoja. Kun mulla on mennyt ne päivät umpeen. Ja ainoastaan mä saan sitten Fennialta. Mä en saa mistään työttömyyskortistostakaan. Ja sitten mies vainajan kautta mä saan tämän leskeneläkkeen vähän yli 100 euroa. Ja valtion konttorilta mä saan vähän yli 300 euroa. Mutta, kun mä sanon suomeksi, niin mulla menee ulosottoon vähän yli 200. Ja mulle ei jää kun 60 siitä. Mutta nyt mä olen velkajärjestelmän kanssa ollut yhteydessä.¹³¹

Yksityinen sektori toimijoinen esiintyy ruoka-avun asiakkaan kertomuksissa varsin samanlaisessa asemassa kuin toimeentulon spiraalissa: ensisijaisena toimeentulon hankinnan lähteenä. Maailman- ja kansantalous luovat kertomuksissa toiminnalle kehyksen, jonka puitteissa työmarkkinat, kaupat ja yksityishenkilöiden päivittäiset talousasiat, asuminen sekä velat ja lainanhoito, toimivat. Työmarkkinoilta putoaminen on tällä sektorilla suurin uhka, joka toteutuessaan vaikeuttaa merkittäväällä tavalla yksilön toimeentuloa. Asumisen korkeat kustannukset sekä velat ja luottohäiriöt vaikeuttavat arjen sujumista entisestään ja aiheuttavat jatkuvaa jännitettä vaikeassa toimeentulotilanteessa selviämiseen.

¹³¹ H4K18.

4.3 Julkinen sektori

Toimeentulon spiraalin seuraavalla tasolla, aktivointivyohtykeell, paaosassa ovat toimijat, jotka kuuluvat julkisen sektorin alaan. Ruoka-avun asiakkaiden kertomuksissa talle sektorille lukeutuu monimuotoisin joukko toimijoita. Naista ovat julkinen valta ja paaattajat, erilaiset julkisen sektorin instituutiot, kuten sosiaali- ja terveystalvelut, seka naiden instituutioiden tyontekijat ja talvelut.

Valtiovalta, hallitus ja poliitikot asettuvat tarinoissa paaosin subjektin ja vastustajan tai vastasubjektin aseisiin. Niiden paaatokset asettavat rajat julkisen sektorin instituutioiden toiminnalle. Subjekteina ne ovat usein asiakkaan kritiikin kohteena: Tarinoissa asiakas velvoittaa paaattajia tekemaan jotakin tai arvostelee naiden toimintaa. Toisin kuin 1990-luvun laman aikana tehdyssa tutkimuksessa, kasilla olevan tutkimuksen aineistossa kuvaukset valtiovallasta ja paaattajista eivat kuitenkaan paaasaaentoisesti saavyty aggressiivisesti.¹³² Sen sijaan kertomuksia leimaa syva tyytymattomyys ja pessimismi, joissain tarinoissa myos lahes huvittunut voimattomuus.¹³³ Asiakkaiden kertomuksista valittyy kuva, jossa valtiovalta on subjektina ollessaan ikaan kuin eri todellisuudessa kun kertoja. Valtiovalta koetaan kertomuksissa tavallisten kansalaisten elamaista vieraantuneeksi ja sen paaatoksia epaloogiseksi.

Mä lahdlen siitä, että siis nailla paaattajilla ei ole mitaan virkaa. Aina siella joku, joku yksi yksilo on. Joku semmoinen, milla on joku ajatus, hyva ajatus, mikä – mutta se jotenkin painetaan sinne. Siella Vanhaset vaan kertoilee, kuinka rakennetaan haja-asutusalueille omakotitaloja. On meidan hyva elaa sitten, ilman autoa. Voi vitsit! Etta kylla ma koen, etta ihmisten ratkomana nama ongelmat, ei naista tule. Olen vahan pessimistinen.¹³⁴

Kertomuksissa esiintyvia julkisen sektorin instituutioita ovat verotoimisto, tyovoimatoimisto, Kansanelakelaitos, sosiaalitoimisto, sairaalat ja muu terveydenhuolto, koulu, kaupungin vuokra-asuntoyhtiö, valtio ja kunta. Ne esiintyvat vastaanottajaa lukuun ottamatta kaikissa aktantiaalisissa aseissa. Vaikka esimerkiksi paaattajille velvoitettujen toimien kohde olisikin julkisen sektorin instituutio, asemoivat kertojat vastaanottajaksi ennemmin itsensa, ihmiset tai yhteiskunnan. Subjekteina instituutiot ovat usein, samoin kuin paaattajat ja valtiovalta, kertojan velvoitteen kohteena. Objektiasemassa eivat niinkaan ole instituutiot itse vaan niiden talvelut, kuten elake, alhainen veroprosentti, taloudellinen tuki tai hoito.¹³⁵

¹³² Heikkila ym 1994, 114.

¹³³ H1, H2, H3, H5.

¹³⁴ H5K14.

¹³⁵ H1-H5. Julkisen sektorin instituutiot esiintyvat kaikilla haastatelluilla useissa eri kertomuksissa.

Virallisista toimijoista lähettäjinä toimivat kertomuksissa työvoima- ja sosiaalitoimisto. Työvoimatoimiston velvoitteet hakea työtä tai osallistua koulutukseen, kuntoutukseen tai muuhun työvoimapalveluun ovat tyypillisiä aktivointitoimien asiakkaaseen kohdistuvia velvoitteita. Niitä kohdennetaan erityisesti ansiosidonnaiselta työttömyysturvalta pudonneisiin ja pitkäaikaistyöttömiin asiakkaisiin. Sosiaalitoimisto puolestaan velvoittaa asiakasta muun muassa erilaisten lomakkeiden ja papereiden täyttöön ja selvitysten laatimiseen. Nämä velvoitteet kuvataan kertomuksissa negatiivisessa valossa, aikaa vievinä ja vaativina tehtävinä, joista on usein suoriuduttava ilman apua.

[...]Esimerkiksi paperihommat. Mun pitäisi melkein ne täyttää. Sitten mä sanon, että mä en pysty niitä itse täyttämään. Ja sitten on sanottu että, sitten vähän katsotaan pitkään, että miksi mä en pysty täyttämään. Ja se tuntuu pahalle. Kun enhän mä ymmärrä niistä paperihommista mitään. Ja mies on aikaisemmin hoitanut itse kaikki noi hommansa. [...]¹³⁶

Auttajana julkisen vallan instituutiot toimivat monissa eri tilanteissa. Kelan tai sosiaalitoimiston avustukset ovat asiakkaille pääsääntöinen toimeentulon lähde ja siten elinehto, vaikka niiden tasoa useissa kertomuksissa arvostellaankin. Sosiaalitoimiston apu korostuu erityisesti suuremmissa hankinnoissa ja isoissa sairaus- tai muissa menoissa.

[...]Viime vuonna sitten, siis lokakuun lopulla, silloin mä sain sitten sosiaalitoimistosta – (nimi) hommasi mulle, että mä sain sen kautta alhaalle hampaat. Kun mulle ei jäänyt kun kaksi omaa. Joo. Se tuli sosiaalitoimiston kautta sitten. Mutta nyt mä en ole kysynytään mitään apua enkä mitään. Ja toisaalta, mun täytyisi saada silmälasitkin nyt.[...]¹³⁷

Esimerkissä haastateltava saa sosiaalitoimiston avustuksella kalliin hammashoidon, tosin diakoniatyöntekijän myötävaikutuksella. Kuten hampaat, myös silmälasit voidaan katsoa elämänladun kannalta välttämättömäksi hankinnaksi. Tällaisten hankintojen kustantaminen sosiaalitoimistosta ei vaikeassakaan taloudellisessa tilanteessa olevalle ole aina itsestään selvää.¹³⁸

Lisäksi sosiaalitoimisto auttaa muun muassa lapsen harrastuksen ja opiskelumatkojen rahoittamisessa. Verotoimiston sivukonttori tulee avuksi eräässä tarinassa, kun veroprosentti on toisessa konttorissa laskettu kertojan mukaan liian suureksi.¹³⁹ Yksittäiset virkailijat saattavat toimia auttajina silloin, kun asiakas kokee järjestelmän toimivan häntä vastaan. Julkisen sektorin työntekijät esiintyvät kaiken kaikkiaan merkittävänä toimijoina useissa kertomuksissa.

¹³⁶ H1K11.

¹³⁷ H4K11.

¹³⁸ Juntunen ym. 2006, 129.

¹³⁹ H2K2.

Vastustajan ja vastasubjektin asemissa julkiset instituutiot toimivat paljolti käänteisesti niiden auttajarooliin nähden. Vaikka sosiaalitoimisto avustaa lapsen harrastuskustannuksissa, rajoittaa tuen pienuus harrastuksen valitsemista. Korvaushakemusten käsittelyn pitkä kesto, terveydenhuollon jonot, sosiaalitoimiston tiukat normit ja Kelan korvausten pienuus estävät subjektin toimintaa, samoin joissakin tapauksissa työntekijöiden väsyminen ja kokemukset huonosta palvelusta. Tarveharkinta ja tulojen vaikuttaminen tukiin estävät omatoimista toimeentulon kohentamista työmarkkinoilla.

[...] Mikä on mun mielestä siis todella väärin, et esimerkiksi sairaalaan saisi viikonloppukeikkoja tehdä ihan mielen määrin. Siellä on hirveä pula. Mutta kun ei sun kannata lähteä, kun se on toisesta päästä pois se palkka! Että joku kansalaispalkka tai joku olisi tosi hyvä systeemi. Ei ole mitään järkeä lähteä painaa viikonloppuja sairaalaan, kun se otetaan soksusta tai no tästä pois sitten. Joku tämmöinen. Se on kannustinloukku. Se on ihan fakta, että se on olemassa. Täälläkin ihmiset puhuu, että kun ei kannata lähteä palkkatuella tänne töihin. Että ennemmin on se kahdeksan euroa päivä. Sitten ei pääse vouti kimppuun. Ja saa enemmän rahaa. Kun on työttömänä, ja sitten saa sen kahdeksan euroa päivä. Mikä on mun mielestä ihan hullua, että sun ei kannata työllistetyksi lähteä, vaan että sun kannattaa olla harjoittelijana. [...]¹⁴⁰

Esimerkistä ilmenee, kuinka eri instituutioiden ristiriitaisuuden puhuttavat kertomuksista: Työvoimatoimisto voi esimerkiksi vaatia työhön tai työharjoitteluun, minkä johdosta henkilö joutuu ulosottoon ja tulotaso tippuu alhaisemmaksi. Epäsäännöllinenkin työ vähentää sosiaalitukia, jolloin työnteon kannattamattomuus estää ihmisiä hankkimasta toimeentuloaan työmarkkinoilta. Sama ongelma voi ilmetä myös toisin päin, jos avustuksia, esimerkiksi asumistukea, on nostettava työssä käynnistä huolimatta pienen palkan ja kalliin vuokran tähden.

(kaupunki)n (vuokra-asuntoyhtiö) justiin nosti vuokria. Ja nostaa edelleenkin. Tulee nostaamaan joka vuosi. Ja elämä on kallista noin muutenkin. Sitten ruvetaan maksaan sellaisia liksoja, että sä et pysty maksamaan edes sitä vuokraa. Siis sehän on ihan selvä asia, että sä joko menet sosiaalihuoltoon hakemaan avustusta tai otat hädän, muutat telttamajoitukseen. Suomessa se ei onnistu. Tää ei voi mennä näin. Silloin kun mä olin siellä töissä, niin en mä saanut mitään asumistukea enkä mitään, mitään tukia. Tuskin niin kauan tulen saamaankaan kun ne laskee että se eroraha on siinä. Jäynää mutta. Ei siinä, se on mun mielestä hullu ajatella sillä tavalla, että asutaan, tehdään töitä ja asutaan jossain, kaupunkiasunnossa tai vuokra-asunnossa yleensä. Niin vuokra on sitä luokkaa, että se työpalkka ei riitä siihen vuokraan. Että pitää mennä hakemaan avustuksia siihen asumiseen. Että pitemmän päälle se on kestävätilanne.¹⁴¹

Julkisen sektorin toimijoilla on keskeinen rooli ruoka-avun asiakkaiden kertomuksissa. Valtiovalta toimii tällä sektorilla toimintakontekstin muovaajina samaan tapaan kuin talouden toimijat yksityisellä sektorilla, mutta toisin kuin talous, valtiovalta ei ole kertojan kritiikin ulottumattomissa. Poliitikkoihin ja päättäjiin suh-

¹⁴⁰ H5K13.

¹⁴¹ H2K17.

taudutaan pessimistisesti. Julkisen sektorin toimijat vaikuttavat kertomuksissa yksilön toimeentuloon ja laajemmin hyvinvointiin monin eri keinoin ja erilaisten instituutioiden kautta. Sekä toimeentuloturvasta että terveyteen liittyvästä sosiaaliturvasta ja sosiaalipalveluista vastaavilla instituutioilla ja näiden työntekijöillä näyttää olevan tärkeä rooli hyvinvointiyhteiskunnassa myös yksilön näkökulmasta tarkasteltuna. Toisin kuin toimeentulon spiraalissa, kertojat kuvaavat julkisen sektorin toimijoita niiden palvelujen sijaan pääasiassa laitosten ja instituutioiden nimien kautta. Työmarkkina- ja tarveharkintaperusteinen ansioturva eivät erotu kertomuksissa samalla tavoin kuin toimeentulon spiraalissa.

4.4 Kolmas sektori

Kadotuksen vyöhykkeelle on toimeentulon spiraalissa sijoitettu kolmannen sektorin avustusorganisaatioiden ylläpitämä ruokapankki, toimeentulon viimeinen luokku. Spiraalimallissa sen puoleen käännetään, kun viimesijainen virallinen toimeentulo on käytetty tai sen saanti on syystä tai toisesta evätty. Ruokapankkia pidetään poiskäännyttämisen päätepisteenä, mikä antaa siitä staattisen kuvan, mutta asiakkaiden kertomukset kuvaavat vyöhykettä moniulotteisemmin. Tämä näkyy esimerkiksi siinä, että jokainen haastateltavista on käyttänyt useampaa kuin yhtä avustuskanavaa.¹⁴²

Mä olen käynyt [diakoniatoimistossa] jo 1990-luvulla ensimmäisiä kertoja. Mä en muista mistä mä sen kuulin, että sieltä saa apua. Mutta sinne mentiin, kun ei ollut rahaa. Että saatu sitten aika ajoin. [...] Nyt sain jouluna. Sain sekä diakonialta että (avustusorganisaatio)lta. Ja sitten (avustusorganisaatio)lta olen hakenut ruokaa. Vuosikausia. Nämä on kaikki tullut kierrettyä, mistä saa.¹⁴³

Eri avustusmuotoja yhdistellään kertomuksissa luovasti: Diakoniatyöntekijä auttaa paperiasioissa ja tarjoaa osto-osoituksia, ruokapankista asiakas hakee tuoretuotteet ja EU-avustuspaikoista kuiva-aineet, avustusorganisaatioiden ylläpitämien kirpputorien ilmaishuoneesta saa uudet vaatteet. Eri avustusorganisaatioiden epävirallinen auttamistoiminta ei tyhjene ruoka-apuun, eikä edes aineelliseen apuun: Myös keskusteluseura ja sosiaaliset kontaktit – henkinen apu – ovat asiakkaille tärkeitä avun muotoja.¹⁴⁴ Ruoka-avun hakemiseen liittyviä sosiaalisia kontakteja voidaan pitää paitsi tärkeinä yksilön subjektiivista hyvinvointia edistävinä seikkoina, myös yhteiskunnallisesti merkittävänä syrjäytymistä vastustavana ja integraatiota vahvistavana toimintana.¹⁴⁵

Ruoka-avun asiakkaiden kertomuksissa ruoka-apua jakavien toimijoiden kenttä piirtyy laajana. Ruokapankkien lisäksi niissä esiintyvät ruoka- ja leipäjonot, leipäkirkot, avustusorganisaatioiden kirpputorit, diakoniakeskukset, EU-ruoanjakopisteet sekä näiden organisaatioiden työntekijät. Lisäksi organisaatioiden uskonnollinen tausta ja hengellisyys esiintyvät kertomuksissa itsenäisinä toimijoina. Toimijat sijoittuvat muihin aktantiaalisiin asemiin lukuun ottamatta vas-

¹⁴² H1K8, H2K5, H3K3, H4K7, H5K2.

¹⁴³ H5K2.

¹⁴⁴ H1K7, H4K5. Juntusen ym. (2006, 79) mukaan diakoniatyöntekijät käyttävät mahdollisuuksien mukaan aineellista, henkistä ja hengellistä apua. Mielenkiintoista on, ettei hengellinen apu noussut tämän tutkimuksen aineistossa lainkaan esille.

¹⁴⁵ Siiki 2008, 154. Toisaalta, kuten Helne (2002, 91–92) toteaa, syrjäytyneiksi kutsuttujen omaehtoinen yhteenliittyminen voidaan kokea myös uhkaksi, jos se ei asetu kollektiivisen yhteisyyden tarjoamaan muottiin.

taanottajaa.¹⁴⁶ Esimerkiksi kauppojen lahjoitusruoan vastaanottajiksi ei mainita avustustahoja vaan asiakkaat.

Kertomusten kontekstit huomioiden avustusorganisaatiot esiintyvät tarinoissa luonnollisesti auttajina. Ruoka-apu lisää asiakkaan kykyjä ja kompetenssia toimia yhteiskunnassa tilanteessa, jossa muita vaihtoehtoja toimeentulon hankkimiseen on vähän tai ei lainkaan. Ruoka-apu on paitsi viimesijainen fyysisen tarpeentyydytyksen väline, myös keino toteuttaa ekologista elämäntapaa sekä monipuolistaa yksipuolista ruokavaliota ja tulla siten lähemmäs kulttuurisia ruokailunormeja ja yhteiskunnassa tavanomaiseksi koettuja kulutustottumuksia.¹⁴⁷

Tää juttu [ruokajono] on lopuksi aika iso apu. Kun kerran viikossa täällä voi käydä, niin täältä saa niin paljon ruokaa, että jos vaan viitsii, niin sillä tekee ja väsää pitkälle pitkin viikkoa kaikkea. Tulee hedelmiä, perunoita, kaikkia leikkeleitä. [...] ¹⁴⁸

Avustusorganisaation lisäksi auttajan asemassa ovat monissa kertomuksissa organisaatioiden työntekijät sekä niiden ylläpitämät kirpputorit. Epävirallisen avun toimijoista subjekteina kertomuksissa mainitaan kirkko, avustusorganisaatio ja uskonnolliset tahot. Näiden lähettäjinä toimivat oma tahto, lähimmäisenrakkaus ja Raamattu, joiden katsotaan velvoittavan avustustoimintaan.¹⁴⁹ Vastustajina toimivat esimerkiksi diakonian ja avustusorganisaation normit, säästöt ja avustamisen rajallisuus, avustusorganisaation hengellinen tausta, tietämättömyys avustumahdollisuuksista sekä vaihtoehtoisten avunlähteiden puuttuminen kokonaan.¹⁵⁰

Mutta niilläkin on se määrätty määrä minkä he pystyvät avustaan. Kun jokaisessa paikassa pitää tulla niitä supistuksia. Ja mä en tiennyt tästä (avustusorganisaatio)hommasta yhtään, että seurakunta on semmoisessakin mukana. Tiesin vaan, että seurakuntahan järjestää leirejä, ja kaikkea tämmöistä. Mutta tämä oli mulle ihan uutta.¹⁵¹

Asiakkaan näkökulma tarjoaa monipuolisen kuvan avustusorganisaatioista ja niiden toiminnasta. Ruoka-avun puoleen kääntyminen ei näyttäydä kertomuksissa epätoivoisena kadotukseen luisuneen ihmisen viimeisenä tekona, vaan omien olosuhteiden siedettävämmäksi tekemisen välineenä, jota käytetään säännöllisesti virallista sosiaaliturvaa täydentämässä ja elämänlaatua parantamassa. Niin sanottuja viimeisiä luokkuja on kertomusten perusteella yhden sijasta monta ja monenlaisiin tarpeisiin. Ruoka-avun lisäksi asiakkaat antavat suuren merkityksen muulle

¹⁴⁶ H1-H5. Ruoka-apua jakavat toimijat esiintyvät kaikilla haastateltavilla useissa eri kertomuksissa.

¹⁴⁷ Silvasti 2006, 195–196.

¹⁴⁸ H2K4.

¹⁴⁹ H1K10, H3K4, H5K7.

¹⁵⁰ H2K32, H4K3, H5K7.

¹⁵¹ H4K12.

aineelliselle avulle, kuten vaate- ja maksusitoumusavustuksille. Täyden ruoanpuutteen karkottamisen lisäksi ruoka- ja muu aineellinen apu auttaa monipuolistamaan ruokavaliota ja tarjoaa vaihtoehtoja kertakäyttökulutukselle.

4.5 Neljäs sektori ja ihmiset ominaisuuksineen

Toimeentulon spiraalissa kuvatut rakenteet kertautuvat ruoka-avun asiakkaiden kertomuksissa. Niiden lisäksi kertomuksissa esiintyy kuitenkin myös joukko sellaisia toimijoita, joita rakenteelliseen ja instituutioiden tasolla tapahtuvaan tarkasteluun keskittyvä näkökulma ei ota huomioon, mutta jotka ovat asiakkaiden kokemuksissa keskeisiä. Näitä toimijoita ovat henkilökohtaiset tukiverkot eli niin sanottu neljäs sektori, ihmiset yleensä, haastateltava itse, tarpeet, sairaudet sekä tunteet ja yksilön ominaisuudet.

Asiakkaan henkilökohtaiset tukiverkot – ystävät, perhe ja sukulaiset – esiintyvät kaikissa aktantiaalisissa asemissa. Puoliso ja lapset toimivat lähettäjinä ja vastaanottajina, ja niiden avulla perustellaan usein omien pyrkimysten tärkeyttä. Kuten seuraavassa esimerkissä, varsinkin lapsi toimii tällaisena argumenttina.

[...] Mulla on nyt 570 kaksion vuokra. Ja mä saan 190 asumistukea, niin sen erotuksen mä maksan. Ja on tuokin kämppä näitten normien mukaan kolme neliötä liian suuri kahdelle, ja jonkun kymppin liian kallis. Eli mun mielestä niitä normeja pitäisi tarkastella kyllä vähän. Kun koska ei, et sä saa asumiskelpoista kaksiota alle viiteensataan, et millään saa. Etkä viiteen ja puoleen, no viiteen ja puoleen voit joskus saada. Mutta kyllä mun täytyy vähän, varsinkin kun on lapsi, saada valikoida. Että et sä voi ihan mihinkään tosi huonomaineiseen taloon lähteä lapsen kanssa.¹⁵²

Sukulaiset, ystävät ja lapset toimivat monessa kertomuksessa haastateltavan auttajana vaikeassa tilanteessa. Tutkimusten mukaan epävirallinen läheisapu onkin merkittävä virallisen avustamisen ja hoivan täydentäjä Suomessa.¹⁵³ Huomion arvoista on, että monissa tilanteissa henkilökohtaisilta tukiverkoilta saatu apu on viimesijaista, ja sen pyytämiseen liittyy suurta häpeää – jopa siinä määrin, että apua jätetään kokonaan pyytämättä, vaikka se johtaisi lähes sietämättömään ahdinkoon.¹⁵⁴

[...] Ja mä en mielelläni en kysy kyllä apua. Mutta... välillä on pakko. Kun en mä viitsi soittaa siskoillekaan, että ”juu, tuo mulle sitä” kun mä olen kuitenkin sitten tavallaan antava. Kun mä en tykkää toisten takapuolella mäkiä laskee. Se on se luonne semmoinen, että mä en tykkää pyytää. Että mä yritän pysyä omillani. Sitten mä olen mieluummin vaikka ilman jos ei mulla ole. Kyllä mäkin olen ollut sillain, että mulla ei ole mitään syömistä. Jos ei mulla mehuakaan ole ollut, niin mä olen pistänyt vettä vaan ja sokeria. Sokerivettä. Niin. Kato jostakin saa se energia. Vaikka en mä siitä tykkää mutta. Se on pakko, kun en mä tykkää pelkkää vettäkin litkiä. Kyllä siinä vähän makua täytyy olla. Ei tässä sen kummempaa.¹⁵⁵

¹⁵² H5K11.

¹⁵³ Esimerkiksi Kattaisen ym. (2008, 228–229) tutkimuksen mukaan epävirallista läheisapua antaa Suomessa yli miljoona henkilöä.

¹⁵⁴ H1, H2, H4, H5.

¹⁵⁵ H4K7.

Sukulaiset ja ystävät ovat myös usein itse taloudellisesti tiukoilla, mikä kasvattaa kynnystä avun pyytämiseen. Kuten suomalaisten asenteissa ja arvoissa yleisemminkin, vastavuoroisuuden vaatimus korostuu henkilökohtaisen tukiverkon tarjoamassa avussa myös ruoka-avun asiakkaiden kertomuksissa. Apua ei pyydetä, ellei mahdollisuutta vastalahjan antamisen ole.¹⁵⁶

No ihan kusessahan sitä olisi [ilman vaihtotehtoisia avunlähteitä]. No ei, siis onhan nyt tietysti tuttavat, sukulaiset, kaverit, mutta kyllä se nyt on, jos sä jatkuvasti joudut turvautumaan sun kavereihin tai sukulaisiisi, niin eihän sekään ole mistään kotoisin. Että eihän sitä aina kehtaa pyytääkään. Joka ikinen kuukausi. Jostain. Niin, niin eikä – siis munkin kavერიpiiri on semmoista, ei niilläkään ole. Siis sillain jonkun euron sieltä, toisen täältä. Että ei mun lähipiirissä ole semmoisia, kenellä olisi rahaa. Että ei. Köyhät auttaa toisiaan. Se on semmoista.¹⁵⁷

Vastustajana omaiset ja sukulaiset toimivat muutamassa tarinassa.¹⁵⁸ Esimerkiksi eräässä näistä tarinoista haastateltavan lasten oma elämä estää heitä auttamasta haastateltavaa niin paljon, kuin hän apua tarvitsisi. Tätä ei kuitenkaan lueta lasten viaksi, eikä vaadita heitä muuttamaan toimintaansa. Puolison sairaus on kertomuksissa seikka, joka voi vaikeuttaa arjen sujumista.

Suuri toimijoiden ryhmä kertomuksissa ovat ihmiset, joihin viitataan monin eri määrein ja erilaisissa tilanteissa. Ihmiset toimivat vastustajan ja vastasubjektin asemia lukuun ottamatta kaikissa aktanttiasemissa. Ihmiset jakautuvat kertomuksissa kahteen ryhmään: ihmisiin yleensä, joihin viitataan esimerkiksi sanoilla moni tai jokainen ihminen, sekä erilaisiin erityisryhmiin. Ensimmäisessä merkityksessä ihmiset ovat usein subjekteina ja kertojan asettamien velvoitteiden kohteena. Erityisinä ihmisryhminä kertomuksissa esiintyvät avuntarvitsijat, ruoka-jonossa olijat, perheet ja vanhemmat, sairaat, syrjäytyneet, eläkeläiset ja vanhukset, maahanmuuttajat, alkoholistit ja huumeiden käyttäjät, huono-osaiset ja omaishoitajat. Nämä sijoittuvat subjektin ja vastaanottajan asemiin ja muille yhteiskunnan toimijoille annetaan velvoitteita heitä kohtaan.¹⁵⁹

Tärkeä toimija kertomuksissa on haastateltava itse. Hän toimii subjektina, lähettäjänä, vastaanottajana ja vastustajana.¹⁶⁰ Subjektiasemassa haastateltava tavoittelee usein työtä, toimeentuloa, ruokaa, vaatteita ja asuntoa tai muuta perustarpeisiin liittyvää. Tällaisissa kertomuksissa hän on usein samalla myös vastaanottajana, joko yksin tai yhdessä perheenjäsentensä kanssa. Fyysisten perustarpei-

¹⁵⁶ Pessi & Saari 2008, 100–102.

¹⁵⁷ H5K4.

¹⁵⁸ H1K2, H4K5, H4K9.

¹⁵⁹ H1-H5. Ihmiset esiintyvät sekä yleisesti että erityisinä ihmisryhminä kaikilla haastateltavilla monissa eri kertomuksissa.

¹⁶⁰ H1-H5.

den tyydyttämisen lisäksi haastateltavat tavoittelevat muun muassa keskusteluseuraa, sosiaalisia kontakteja ja sopeutumista yhteiskuntaan. Ollessaan subjektiase-
massa haastateltava voi esiintyä samalla myös vastustajana jonkin ominaisuuten-
sa, kuten ikänsä kautta. Tällöin haastateltava ei miellä tavoittelemansa asian saa-
vuttamattomuutta yhteiskunnan toimintalogiikan tai instituutioiden vaan omien
ominaisuuksiensa syyksi.

Mulla on se karenssi kesään asti, mutta mä olen kuitenkin käynyt tässä työnvälityksessä, sa-
notaan noin kerran viikossa. Ei sieltä ole tullut minkään näköistä työpaikkajuttua, ehkä mun
iästä johtuen. Mä olen niin kuin sanoin 53, niin ei sitä niin helposti tässä vaiheessa enää mi-
hinkään työmarkkinoille pääse. No, sitkeästi mä olen käynyt työnvälityksessä. [...] ¹⁶¹

Sairaudet ovat keskeinen kertomuksissa esiintyvä ryhmä ja ne esiintyvät paitsi
liitettynä haastateltavaan itseensä myös muihin ihmisiin. Lähettäjinä esiintyvät
sairaudet, loukkaantumiset, hoidotta jääminen, sairausloma ja työkyvyn rajoitteet,
objekteina esimerkiksi silmälasit, sairausloma tai uusi hammaskalusto. Eniten ja
moninaisimpina sairaudet esiintyvät vastustajan ja vastasubjektin asemassa. Ma-
sennus, väsymys, uupumus, päihdeongelmat, loppunpalaminen, sokeus, onnetto-
muudet ja loukkaantumiset asettuvat subjektin toimia vastaan monissa kertomuk-
sissa. Näiden lisäksi merkittävänä vastustajan toimivat sairauenhoidosta aiheutu-
vat kulut. ¹⁶²

Sairauksia vaikeammin luokiteltavia ja määriteltäviä ovat erilaiset tarpeet ja
tunteet sekä yksilön ominaisuudet. ¹⁶³ Tarve toistuu lähettäjän asemassa useissa
kertomuksissa, mutta harvoin eksplisiittisesti. Kertojat eivät ajattele, että on syytä
ilmaista ääneen, mikä saa subjektin tavoittelemaan ruokaa, vaatteita, asuntoa, toi-
meentuloa tai työtä. Näiden perustarpeiden tyydytys on objektina tarpeen velvoit-
taessa subjektia toimimaan. Perustarpeiden tyydyttämistä ei kertomuksissa tarvitse
perustella, se on itsestään selvästi subjektin oikeus. Ainoa poikkeus tähän ovat
kertomukset, joiden tarkoituksena on kumota ajatus toimeentulon maksimoinnista
tarpeettomalla sosiaaliturvien hakemisella tai ruokajonoissa käymisellä. Näissä
tarinoissa toistuu ajatus, että vaikka joukkoon mahtuu aina muutama poikkeus,
suurin osa avunhakijoista on ”oikeita avuntarvitsijoita”.

No eihän se kivaa, en mä usko että kukaan sinne menee niin kuin tavoitellakseen jotakin
ylimäärästä, mitä ei tarvitse. Et kyllä, jos sä siellä jonotat. Siellä (nimi), joka sitä pyörittää,
sanoi, että 400 kävijää on viikoittain siinä ruoanjoossa. Ja siellä sä jonotat, sä saat jonkun
jonotusnumeron 53 ja sieltä jää joku kääntynen leipä ja joku makkaranpala, niin ei se kyllä

¹⁶¹ H2K3.

¹⁶² H1-H5. Sairaudet esiintyvät kaikilla haastatelluilla useissa eri kertomuksissa.

¹⁶³ H1-H5.

niin kun. Et sä huvinpäitteen niitä mene sinne jonottamaan pakkaseen. Seisoskelemaan puolta tuntia kasseinesi. Kyllä siis varmaan semmoisiakin joukossa on jotka hakee kun on ilmaista. Kyllä siellä näkee, kun Mersulla tullaan jonoon. Mutta kyllä mä luulen, että se on aika harvassa kumminkin. Kyllä ne tarvitsijoita on ketkä siellä käy.¹⁶⁴

Tunteet ja yksilön ominaisuudet toimivat kertomuksissa vastustajina ja auttajina, ja ilmaisevat siten erilaisia kykyjä ja kompetensseja, joita haastateltavat kokevat ruoka-avun asiakkaan maailmassa tarvittavan, ja joiden puute estää tässä todellisuudessa toimimista. Kynnyksenä avun hakemiselle mainitaan monessa kertomuksessa häpeä. Häpeä voi liittyä kertojan omaan kokemukseen, tai siitä puhutaan yleisempänä ruoka-avustusta hakevan tai sosiaalitoimistossa asioivan ihmisen kokemuksena. Häpeä henkilökohtaisena kokemuksena liittyy usein ensimmäisiin avustushakukokemuksiin, ja lieventyy ajan kuluessa. Eläkeläiset mainitaan ryhmänä, joille kynnyksen hakea avustusta on erityisen suuri, jopa niin suuri että apu jätetään hakematta vaikka siihen olisi oikeus.

Hävetti. Jollain lailla se hävetti hirveästi. Kun mä ajattelin, että jos tuttuja näkee tai naapuri näkee. Mutta loppujen lopuksi on mennyt jo aikoja sitten ohi tämmöiset. Ei missään mielessä enää. Alussa se kynnyksikysymys varmaan onkin monelle just tulla tänne, että miten ne kehtaa tulla seisomaan tänne jonkun vetokärryn kanssa tai jotenkin muuten. Siis tähän jonoon. Kun tässä kuitenkin joutuu melkein, riippuu kuinka aikaisin tulee, mutta voi olla, että tunninkin joutuu jonottaa. Sama on tuolla (avustusorganisaatio)ssa. Että riippuu tietysti kuinka aikaisin tulee. Kyllä pari kertaa rupesi miettimään, että jos jotain tuttuja kävelee, mutta eipä se nyt sitten enää. On tullut tuttuja, mutta tuttuja on ollut kyllä jonossakin, että ei sen puoleen siinä sitten enää. [...] Koska eihän se ole kellekään mikään semmoinen kauhea ylpeyden aihe ja ilon aihe seistä täällä näin ruokajonossa. Että eihän se nyt oo semmoinen että siinä röyhittää rintaa iloisin mielin, että ”jaaha, te ootte siellä, minä oon täällä.” Kyllä se vaatii oman juttunsa, ja mä olen aivan varma, että niitä on paljon semmosia ihmisiä, että ne sinnittelee pienillä jutuilla, pienillä eläkkeillä ja pienillä rahoillaan. Ja niillä se kynnyksen on hirveä tulla tänne. Ja on vielä tämä, että vanhempi ihminen, eläkeläinen, se on aivan mahdollon ajatukseen tulla tänne jonoon. Että se on näin.¹⁶⁵

Häpeän lisäksi muita vastustajina toimivia tunteita ja yksilön ominaisuuksia ovat yksinäisyys, ennakkoluulot, tietämättömyys, oma luonne ja kykenemättömyys, kulissien rakentamisen tarve, vaikeus pyytää apua ja kyllästyminen. Auttajina puolestaan esiintyvät aktiivinen toimiminen kuten työhakemusten lähettäminen ja omien asioiden laittaminen järjestykseen, oma tahto, sisu ja häpeän puute.

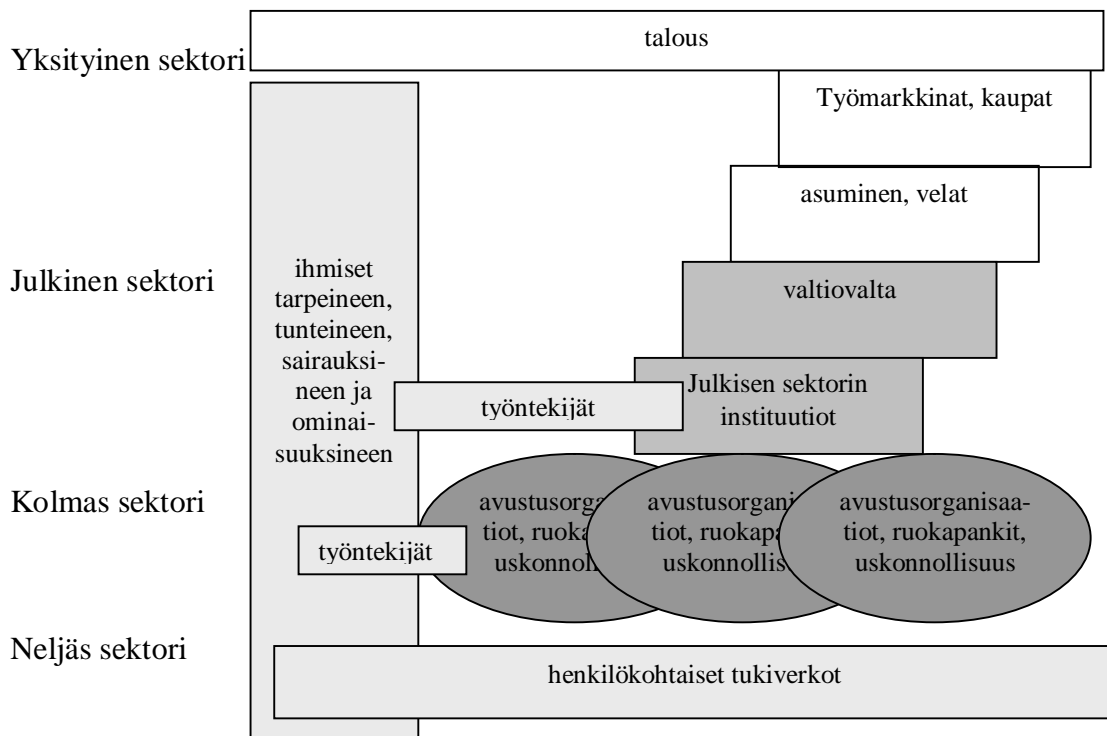
¹⁶⁴ H5K5.

¹⁶⁵ H2K10.

4.6 Toimeentulon spiraali ruoka-avun asiakkaan näkökulmasta

Ruoka-avun asiakkaiden näkökulmasta hyvinvointipluralismi on Suomessa todellisuutta. Hyvinvoinnin tuottamiseen osallistuvat lukuisat tahot yksityiseltä, julkiselta ja kolmannelta sekä neljänneltä, perheen ja lähiverkoston, sektorilta. Yksityisellä sektorilla merkittäviä yhteiskunnan toimijoita ovat maailman- ja kansantalouden sekä työmarkkinoiden lisäksi kaupat sekä asuminen ja velat, julkisella sektorilla valtiolta, sosiaaliturvasta vastuussa olevat instituutiot sekä näiden työntekijät, ja kolmannella sektorilla moninainen avustusorganisaatioiden joukko erilaisine palveluineen ja työntekijöineen. Vaikka toimijat pääsääntöisesti asettuvat toimeentulon spiraalissa eriteltyihin vyöhykkeisiin, tuovat kertomukset myös lisänäkökulmia ja täydentävät näin kuvaa hyvinvointiyhteiskunnan toimijoista. Hyvinvointiyhteiskunnassa toimivat rakenteiden, vyöhykkeiden ja instituutioiden lisäksi aktiivisesti myös neljäs sektori sekä yksilötoimijat: ihmiset, asiakkaat ja eri instituutioiden työntekijät, sekä näitä ohjaavat tarpeet, tunteet ja ominaisuudet. Asiakkaiden kertomukset täydentävät toimeentulon spiraalia toimijoiden osalta seuraavasti:

Kuvio 3: Toimeentulon spiraalin toimijat asiakkaan näkökulmasta.



Näkyvimvät muutokset toimeentulon spiraaliin ovat neljännen sektorin ja ihmisten huomioiminen. Neljännen sektorin sijoittumista kuvioon voi tulkita kahdella tavalla: Toisaalta se muodostaa perustan tai lähtökohdan, josta käsin ihminen toi-

mii eri yhteiskunnan osa-alueilla. Toisaalta henkilökohtaiset verkostot ovat asiakkaiden kokemuksessa viimesijainen toimeentulon lähde, ja ansaitsevat näin paikansa toimeentulon spiraalin pohjalla. Termien markkina-, aktivointi- ja kadotuksen vyöhyke sijasta olen käyttänyt kuviossa jakoa ensimmäiseen, julkiseen, kolmanteen ja neljänteen sektoriin, sillä se mahdollistaa neljännen sektorin luontevan sovittamisen kuvioon. Sektorin käsite myös kuvaa mielestäni vyöhykettä paremmin sitä, kuinka eri osa-alueet toimivat eri rooleissa samalla kentällä ja muodostavat yhdessä kokonaisuuden. Avustusorganisaatiot näyttävät asiakkaiden kertomuksissa moninaisempina kuin toimeentulon spiraalissa, minkä vuoksi niitä on lisätty kuvioon yhden sijasta useampia.

Asiakasnäkökulma täydentää rakenteellista tarkastelua erityisesti korostamalla yksilön toimintaa subjektina yhteiskunnan eri alueilla. Niin sanotun aktivointipolitiikan kannalta on olennaista huomata, että toisin kuin aktivointikeskustelussa oletetaan,¹⁶⁶ asiakasnäkökulmasta aktivoinnin kohteena oleva henkilö ei ole passiivinen, vaan jo lähtökohtaisesti aktiivinen toimija tarpeineen, tunteineen ja ominaisuuksineen. Huomionarvoista on, että yksilöä eivät ohjaa vain rationaaliset toimeentulon maksimoimiseen tähtäävät pyrkimykset, vaan myös yksilön tunteet ja ominaisuudet ohjaavat ja kontrolloivat pyrkimystä tarpeentyydytykseen. Lähtökohta yksilön toimille on perustarve ja oikeus ja pakko sen tyydyttämiseen. Tarpeentyydytyksen esteeksi asettuvat moninaiset seikat sairauksista tunteisiin. Näistä sairaudet ja ikä on sosiaaliturvan suunnittelussa otettu kohtuullisesti huomioon erilaisten tukimuotojen tarjonnassa. Vakuutusperustainen sosiaaliturvajärjestelmä huomioi jossain määrin yksilön tarpeet toimeentulon kompensoimiseen (fyysisen) sairauden ja vanhuuden kohdatessa. Tunteiden, erityisesti häpeän, vaikutusta yksilön toimintaan ja toimintamahdollisuuksiin ei sen sijaan näytä otetun juurikaan huomioon.

Yksilönäkökulma korostuu aineistossa myös avustusorganisaatioiden ja julkisen sektorin työntekijöiden osalta. Kun hyvinvointijärjestelmää tarkastellaan sen rakenteista käsin, työntekijät jäävät usein instituutioiden varjoon. Asiakkaiden näkökulmasta työntekijät ovat kuitenkin usein avainasemassa, koska heidät kohdataan kasvokkain ja organisaatioiden arvot, normit ja päätökset välittyvät asiakkaalle heidän kauttaan. Kuten yksi haastatelluista toteaa sosiaalitoimistosta:

¹⁶⁶ Helne 2003, 62.

[...] Siellä tietenkin joutuu tekemään sen, mikä on määrätty, ei ne voi oikein valtuuksiaan ylittää tietenkään. Mutta virkailijallehan se aina sitten kaadetaan siihen niskaan. Se konkretisoituu sitten siinä.¹⁶⁷

Asiakkaiden kertomuksissa instituutiossakin toimivat ja niiden toimintaa ohjaavat elävät ihmiset, ja myös näiden ominaisuudet on otettava huomioon. Näin tapahtuu kuitenkin vain julkisella ja järjestösektorilla. Huomionarvoisena poikkeuksena ovat taloudelliset seikat, jotka asiakkaan kertomuksissa kuvastuvat omalakisina voimina, joihin ei voi vaikuttaa. Talouden lainalaisuudet eivät palaudu ihmisten toimintaan, eivätkä näin ollen ole ihmisten vaikutusmahdollisuuksien tavoitettavissa, vaan ne muodostavat yhteiskunnan muiden toimijoiden kehyksen ja määrittävät näin toiminnan mahdollisuudet ja rajat.

¹⁶⁷ H5K17.

5 Poiskäännynnämisen ja autetuksi tulemisen kokemukset

5.1 Poistyöntö markkinoilta ja julkisen sektorin apu

Työmarkkinat ovat yksilön ensisijainen toimeentulon lähde. Julkisen sektorin instituutioiden tehtävänä on tulla ihmisen avuksi, kun markkinat syystä tai toisesta eivät enää kykene tarjoamaan toimeentuloa. Ruoka-avun asiakkaiden kertomuksissa poistyöntö markkinoilta johtuu työttömyydestä, työkyvyttömyydestä tai työkyvyn heikentymisestä, jonka voivat aiheuttaa useat eri seikat. Kuten toimeentulon spiraalissa, myös asiakkaiden kertomuksissa tippuminen markkinoilta julkisten instituutioiden tuen varaan ilmentää ensimmäistä vaihetta näiden toimeentulon heikkenemisessä. Ruoka-avun asiakkaiden kertomuksissa julkiset instituutiot toimivat monissa tilanteissa asiakkaan auttajina. Erityisesti niiden rooli korostuu toimeentulomenetyksen kompensoijina tilanteissa, joissa asiakas on juuri pudonnut työmarkkinoilta.

Työttömyys johtuu useimmiten irtisanomisesta, irtisanoutumisesta tai määrälläikäisen työsuopimuksen loppumisesta. Tutkimusten mukaan pitkään yhtäjaksoisesti työmarkkinoilla täysipäiväisessä työssä olleiden toimeentulo on työttömyyden sattuessa parhaiten turvattu ansiosidonnaisen työttömyyskorvauksen ja erilaisen työnantajan tarjoamien eropaketien ansioista.¹⁶⁸ Yhdelle haastatelluista tarjottiin irtisanomisen yhteydessä tällaista eropakettia, vuoden palkan suuruista sopeutumisrahaa.

[...] Mä olin vakituksessa työssä yli 30 vuotta. Samalla työnantajalla mä olin viimeksi 25 vuotta. Ja syksyllä ilmoitettiin, että se on nyt lopputili. Homma loppu. Osa siirrettiin vanhana työntekijänä, eli tiettyjen alihankkijoiden palvelukseen.[...] Se tilanne meni siihen, että nehän joutui sitten antamaan tämmöisen korvauksen. Ne antoi mulle sen sopeutumisrahan, niin kuin ne sanoo, ja se sopeutumisraha oli helvetin iso. [...]¹⁶⁹

Sopeutumisrahan saannin edellytyksenä oli, että haastateltava irtisanoutuu itse työstään. Haastateltava katsoi sopeutumisrahan vastaanottamisen kannattavammaksi ratkaisuksi kuin työnantajan puolelta annettu lopputili, vaikka vapaaehtoinen irtisanoutuminen johtaakin työttömyyskorvauksien kohdalla kolmen kuukauden karenssiin, jona aikana korvausta ei voi nostaa. Lisäksi sopeutumisraha laskeetaan tuloksi, ja sen jaottaminen tukinormien mukaisesti eri kuukausille lisää tuettomien kuukausien määrää.

¹⁶⁸ Hänninen & Karjalainen 2007, 175.

¹⁶⁹ H2K1.

Sairastuminen on yksi työttömyyden syy ja merkittävä aikuisiän köyhyysriskin kasvattaja.¹⁷⁰ Sairaus näyttäytyy ensisijaisena työmarkkinoilta pois jäämisen syynä haastateltavien omakohtaisissa kertomuksissa kolmessa viidestä haastattelusta. Haastateltavista kahdella poistyyntö työmarkkinoilta on seurausta omasta sairastumisesta. Kummallakin on takana pitkä työhistoria, jonka äkillinen sairaus keskeyttää.

Kaikki on nyt niin, että mähän olen ollut työelämässä koko ikäni melkein. Yli 23 vuotta samalla työnantajalla. Mä olen maalihommia tehnyt. Silloin tuli aikanaan burnout, sitten meni tyttöystävä, meni asunto ja näin. Ja vähän alkoholiakin kuvassa oli, jonkun verrankin. Sitten vähän kierrellyt paikkoja ja saanut tukiasunnon, missä ollut kaksi ja puoli vuotta ja nyt olen täällä asunut vuoden ja kuukauden. [...]¹⁷¹

Esimerkkikertomuksessa sairastumisesta seuraa työttömyys sekä parisuhde- ja päihdeongelmia. Sairastumisen aiheuttama muutos työmarkkinastatuksessa laukaisee syöksykierteen, joka johtaa lopulta asunnottomuuteen. Julkisen sektorin toimijat auttavat haastateltavaa tämän vaikeassa tilanteessa tarjoamalla mielenterveyspalveluita, tukiasunnon sekä ensin toimeentulo- ja myöhemmin työmarkkinatukea. Kuntouttavan työtoiminnan avulla hän pääsee omien sanojensa mukaan ”balanssiin”, saa arjen rytmin takaisin uomiinsa, mikä helpottaa mahdollista myöhempää paluuta työmarkkinoille.¹⁷² Julkisten instituutioiden korjaavat toimenpiteet haastateltavan taloudessa ja terveyden edistämisessä edesauttavat siis paluuta työhön ja toimivat näin markkinoiden poistyyntöön vastavoimana.

Yhden haastateltavan kertomuksessa loukkaantumiset ja onnettomuudet seuraavat toisiaan johtaen haastateltavan pitkälle sairauslomalle.

Mä olen yli kaksi ja puoli vuotta ollut sairauslomalla. Odotin leikkausta, tekonivelleikkausta ja nyt pääsin viime vuonna syyskuussa, 8. päivä leikattiin. Sitten mulla on sattunut vahinkoja, mulla oli kummatkin ranteet eri aikaan murtunut. Ja sitten – niin se leikkaus oli – ja nyt sitten murtui toi nilkka. Ja nyt otetaan 12. päivä kipsi pois. Että töissä mä en ole ollut. Mulla ei ole edes työpaikkaa. [...]¹⁷³

Ensimmäiset 365 päivää haastateltava on ollut oikeutettu Kelan myöntämään sairauspäivärahaan. Haastatteluhetkellä haastateltavan toimeentulo koostuu eri lähteistä saatavista etuuksista. Sairauspäivärahan määrääjän mentyä umpeen hän saa Kelalta työttömyystuen ja leskeneläkkeen sekä valtionkonttorilta noin 300 euroa.

¹⁷⁰ Kinnunen 2009, 212–213.

¹⁷¹ H3K1.

¹⁷² H3K2.

¹⁷³ H4K1.

Monet eri tahot osallistuvat siis haastateltavan työmarkkinoilta putoamisen aiheuttaman tulonmenetyksen kompensoimiseen.¹⁷⁴

Yksi tähän tutkimukseen haastatelluista henkilöistä on jo kertomuksen alkuaessa pysyvästi pois työmarkkinoilta ja saa eläkettä. Julkiset auttamistahot ovat hänen apunaan siis jo lähtötilanteessa.¹⁷⁵ Hän on aiemmin itse tehnyt vapaaehtoistyötä avustusorganisaation ruoanjaossa. Muutoksen tilanteeseen tuo aviopuolison sairaus, joka pakottaa myös hänet pois työstä ja heikentää näin pariskunnan toimeentuloa.

Tämä on ihan tuttua mulle tämä. Mä olen ollut miehen kanssa (avustusorganisaatio)ssa jo muutenkin töissä. Ollaan käyty jakamassa ja mies oli autokuski. Mutta nyt elämäntilanne on se, että mun mies on melkein sokeutumassa. Että hän on tossa (koulutuspaikka)ssa koripuolella, opiskelee koreja. Ja mä käyn täällä näin.¹⁷⁶

Tässä kotitaloudessa julkiset tukipalvelut tarjoavat monenlaista apua: eläkkeet, sairaan puolison kuljetukset taksilla opiskelupaikkaan ja takaisin sekä erilaisia muita sosiaalihuollon etuuksia. Apu on pariskunnalle pääasiallinen ja pysyvä toimeentulon lähde, eikä pääsyä takaisin työmarkkinoille ja siten helpotusta toimeentuloon heidän kohdallaan ole näkyvissä. Julkisen sektorin instituutioiden apu paikkaa tulonmenetystä tilanteessa, jossa työmarkkinat eivät enää voi tarjota toimeentuloa.

Työttömäksi jäämisen ohella sinänsä usein positiivista lapsen saantia voidaan pitää toimeentulon kannalta riskinä, johon toimeentuloturva tarjoaa vakuuden.¹⁷⁷ Lapsilisää maksetaan alle 17-vuotiaasta lapsesta vanhempien tuloista riippumatta. Kansaneläkelaitos korvaa äitiyden aiheuttamaa tulonmenetystä ensin 105 arkipäivältä maksettavalla äitiysrahalla. Vanhempainrahaa maksetaan tämän jälkeen 158 päivää joko äidille tai isälle. Hoitovapaata vanhempi voi pitää kodinhoitotuen turvin kunnes lapsi täyttää kolme vuotta. Tämän jälkeen vanhempien odotetaan jatkavan työssä.¹⁷⁸ Haastateltavista yhden toimeentuloa on hankaloittanut oma päätös jäädä lapsen kanssa kotiin vielä kun perhe-etuuksien määräaika on kulunut umpeen.

Mä olen (nimi). Mä olen nyt 33-vuotias, ja asunut tässä kaupungissa koko ikäni. Mä olen ollut naimisissa 13 vuotta. Meillä on 11-vuotias tyttö. Vuonna 1994 mä kirjoitin ylioppilaaksi ja sen jälkeen ollut työttömänä aina viime vuoden talveen asti. Eli toista kymmentä

¹⁷⁴ H4K1, H4K18.

¹⁷⁵ H1K2.

¹⁷⁶ H1K1.

¹⁷⁷ Niemelä & Salminen 2006, 23.

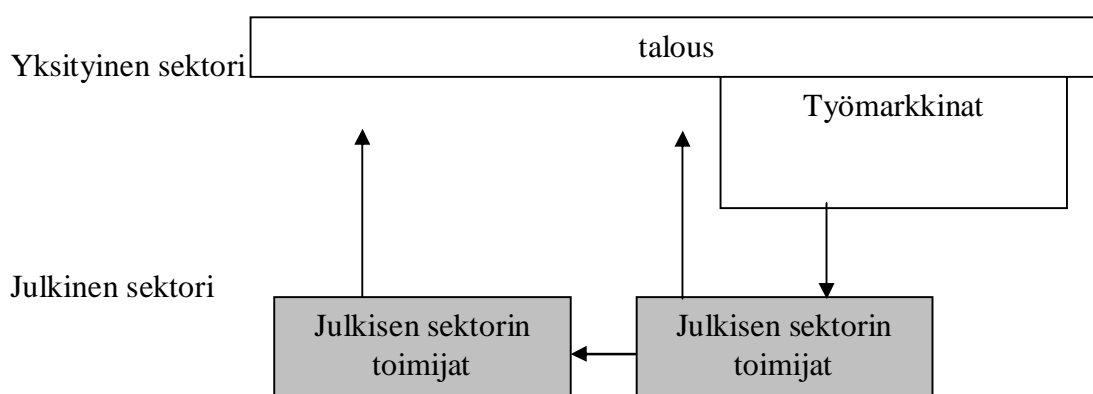
¹⁷⁸ Kansaneläkelaitos 2009; Niemelä & Salminen 2006, 43–44.

vuotta. Siis kotona ollut tytön kanssa. En mä ole laskenut niin työttömäksiään aina itseäni. Noin niin kuin virallisesti. [...] ¹⁷⁹

Vanhempainetuksien loputtua haastateltava on ollut työttömänä ja saanut työttömyyskorvausta, kunnes on työllistämistoimien johdosta ohjattu koulutuksiin. Lisäksi hän on saanut harkinnanvaraista toimeentulotukea sosiaalitoimesta muun muassa lapsen harrastusrahan muodossa. Haastatteluhetkellä hän toimi kuntouttavassa työtoiminnassa, jonka loputtua toiveena oli päästä ansiosidonnaiselle päivärahalle. ¹⁸⁰

Julkisen sektorin instituutioiden tarkastelu ruoka-avun asiakkaiden kertomuksissa niiden auttaja-asemasta käsin tarjoaa mahdollisuuden arvioida niiden toimintojen vaikuttavuutta erilaisissa yksilön toimeentulon heikkenemisen muutostilanteissa. Edellä kuvatuissa tilanteissa julkinen sektori näyttäisi paikkaavan työmarkkinoilta pudonneiden ihmisten toimeentuloa (kuvio 4).

Kuvio 4: Poistyyöntö markkinoilta ja julkisen sektorin apu.



Jokainen tähän tutkimukseen haastatelluista näyttäisi saaneen jossain määrin apua virallisilta tahoilta elämäntilanteensa muuttuessa. Julkisen sektorin toimijat toimivat siis työmarkkinoilta poiskäännyttämisen vastavoimina joko suoraan tai ohjaamalla asiakkaan toisen auttamistahon piiriin. Työttömyysturva, sairausvakuutus, eläkkeet ja perhepoliittiset etuudet turvaavat muuttuneen taloudellisen tilanteen tasapainoa, ja sosiaalipalvelut auttavat työttömyyden ja sairauden aiheuttamien sosiaalisten ongelmien kanssa selviämässä. Osa haastatelluista on saanut myös harkinnanvaraista toimeentulotukea. Työttömyysturvan käyttöalue näyttää kuitenkin olevan laajempi kuin sen nimestä voisi päätellä: Se antaa taloudellista tukea myös pitkittyneen sairauden kohdatessa sekä lapsen kotihoidossa silloin, kun hoitoaika yhteiskunnan normien mukaan on ylittynyt.

¹⁷⁹ H5K1.

¹⁸⁰ H5K1, H5K10.

Kertomukset antavat aiheen olettaa, että eri tukimuodot toimivat lyhytkestoisissa ja tavanomaisiksi luokitelluissa tilanteissa tarkoituksenmukaisella tavalla.¹⁸¹ Näyttäisi kuitenkin siltä, ettei laajoille tilastotiedoille ja keskiarvoille perustuva virallinen järjestelmä ehkä ota kaikissa tilanteissa tarpeeksi huomioon edellisessä luvussa kuvattua neljättä kategoriaa, ihmisiä lähiverkostoineen, ominaisuuksineen ja sairauksineen, eikä etenään näiden toimijoiden moninaisuutta. Normeista poikkeavissa tilanteissa, kuten pidempiaikaisen sairastamisen tai pitkän lapsen kotihoidon tapauksissa sekä ongelmien kasaantuessa sen sijaan apua saadaan järjestelmästä, jossa ei ole ensisijaisesti asiakkaan elämäntilanteen asiantuntemusta, tai apua joudutaan hakemaan monilta eri tahoilta. Tällaisissa tilanteissa myös diversion vaara kasvaa.

¹⁸¹ Metteri 2004, 61.

5.2 Julkinen sektori poiskäännyttäjänä

Edellä esitetyissä esimerkeissä julkiset hyvinvointipalvelut ovat onnistuneet ainakin jossain määrin korvaamaan tulonmenetyksiä, joita putoaminen työmarkkinoilta tai sinne koskaan pääsemättömyys on haastateltaville aiheuttanut, ja auttamaan haastateltavia vaikeissa elämäntilanteissa tarjoamalla taloudellista ja terveydenhuollon tukea. Tilanteet hankaloituvat usein markkinoilta poissaolon pitkittyessä tai tilanteiden monimutkaistuessa. Kun tähän tutkimukseen haastateltujen kertomuksia seurataan enteenpäin, asettuvat heidän kokemuksensa ristiriitaan virallisen järjestelmän heille antamien nimitysten ja velvollisuuksien kanssa.

[...] Mulla meni se määräaika umpeen, se 365 päivää, mä olin sairauslomalla. Mä oon nykyään nyt sitten työnhakija, että mä en ole sillä lailla kortistossa, mun täytyy hakee töitä. [...]¹⁸²

[...] Että sitä mieltä mä olen, et täytyisi antaa mahdollisuus oikeasti valita kotiäitiys, tai sitten hakea sitä työtä itselleen jos on halua. Mutta sehän ei ole aina työttömälle köyhälle oikea vaihtoehto. Sä joudut olemaan työttömänä tuolla papereissa. Työttömänä työnhakijana.¹⁸³

Esimerkkien haastateltavien tilanteet kuvaavat poiskäännyttämisen hienovaraisinta muotoa, sulkeumaa. Molemmat on virallisesti määritelty työttömiksi työnhakijoiksi, vaikka heidän omakohtainen kokemuksensa tilanteestaan onkin täysin erilainen. Toinen haastateltavista on sairauslomapäivien päätyttyä virallisesti työtön työnhakija tilanteessa, jossa hän jalan murtumisen vuoksi ei pääse edes ulos omasta kodistaan. Hän ei ole saanut eläkettä eikä sitä toivoisikaan, vaan tekisi mieluumasti töitä, jos niitä olisi tarjolla ja jos hän olisi työkykyinen. Toinen haastateltavista kokee puolestaan tilanteensa absurdiksi, koska ei mielestään palkatonta hoivatyötä kotona tekevänä ole työtön, mutta joutuu silti kantamaan työttömän statusta. Sairaus ja perhetilanne suuntautuvat julkisen järjestelmän toimintaa vastaan. Asiakkaan näkökulmasta hänen henkilökohtaista tilannettaan ei oteta virallisen järjestelmän taholta tarpeeksi huomioon. Hänet pyritään määrittelemään systeemiin paremmin sopivaksi sen sijaan, että järjestelmä joustaisi yksilön tilanteen mukaan.

Myös poiskäännyttämisen seuraava muoto, käännyttäminen eli konversio, esiintyy kertomuksissa tilanteissa, joissa työmarkkinoilta poissaolo on järjestelmän näkökulmasta kestänyt liian kauan. Pitkittyneesti työttömät ohjataan työvoi-

¹⁸² H4K1.

¹⁸³ H5K12.

man palvelukeskuksiin ja velvoitetaan laatimaan työnhaku- tai aktivointisuunnitelma riippuen siitä, täytyvätkö kuntouttavan työtoiminnan ehdot.¹⁸⁴

[...] Mä olin eka ihan normaali työvoimatoimistossa. Ja nyt mä olen ollut (työvoiman palvelukeskuksen) asiakkaana. Olenkohan nyt ollut parisenkin vuotta? Sitten mä olen käynyt kuntouttavia, tai nythän mä olen niin kun yhdeksättä kuukautta. Ja aikaisemmin mä olin siellä keramiikkapajalla, se oli ihan kivaa hommaa, loppujen lopuksi. Pari kuukautta. Kyllä [kuntouttavassa työtoiminnassa] huomaa, että ainakin rytmin saa kuntoon, mutta... Et kyllä se edesauttaa. Jos suunnittelisi, että lähtee joskus oikeisiin, tavallisiin töihin. Saahan siellä ruoan ja bussilipun ja kahdeksan euroa kuitenkin niin. Se on mukavaa ajanvietettä. Ei se silleen työkse kannata ajatellakaan. [...]¹⁸⁵

[Näihin koulutuksiin] mut ohjattiin työkkärin puolesta. Ihan kädestä pitäen. Kun mä sen kurssin lopetin nyt viime kesän alussa, sen logistiikkakoulutuksen, mä olisin mielelläni jäänyt kotiin. Mutta koska ei voi kieltäytyä, niin sitten mä jatkoin täällä. Pääseehän tässä nyt ansiosidonnaiselle, tän päättymisen jälkeen.¹⁸⁶

Esimerkeissä haastatellut ovat joutuneet niin sanottujen aktivointitoimien kohteeksi, erilaisille kursseille ja koulutuksiin. Työpajatoiminnalla, uudelleen koulutuksella ja muilla aktivointitoimenpiteillä asiakasta pyritään muokkaamaan työmarkkinoille sopivaksi. Asiakkaan näkökulmasta toimenpiteiden työllistämismarkkinoille sopivaksi. Asiakkaan näkökulmasta toimenpiteiden työllistämismarkkinoille sopivaksi. Asiakkaan näkökulmasta toimenpiteiden työllistämismarkkinoille sopivaksi. Asiakkaan näkökulmasta toimenpiteiden työllistämismarkkinoille sopivaksi. Asiakkaan näkökulmasta toimenpiteiden työllistämismarkkinoille sopivaksi. Niiden apu rajoittuu elämänhallinnan vahvistamiseen ja yleisen työkyvyn ylläpitämiseen sekä pieniin rahallisiin kannustimiin. Aktivointitoimien sisällöllinen anti jää kuitenkin niukaksi.

Päätösten viivyttäminen ja siirtäminen eli siirrääntä esiintyy ruoka-avun asiakkaiden kertomuksissa monissa eri tilanteissa. Asiakasta koskevan päätöksen siirtämistä kokonaan toisen tahon ratkaistavaksi ei kertomuksissa esiinny, mutta siihen verrattavissa on kokemus ohjeistuksen puuttumisesta ja asiakkaan itsensä vastuullistamisesta tukien ja etuuskien hakuprosesseissa. Kokemus avutta jäämisestä avustushakemusten verkostossa voi olla kuluttavaa valmiiksi vaikeassa tilanteessa olevalle.

Välillä tuntuu, että kun mies on sokea, niin ei saa mitään apua paljon mistään. Ja kun ei itse ymmärrä oikein. Pitäisi hakea ja. Hae sitä sieltä ja hae sitä täältä ja hirveen vaikea tämmöinen viidakko, et itse ihan loppu välillä.¹⁸⁷

Esimerkissä haastateltava kokee, etteivät viralliset auttamistahot ohjeista ja anna apua avustusten hakemisessa, vaan jättävät asiakkaan yksin selviämään paperien täytöstä, mikä tuntuu kohtuuttomalta tehtävältä. Julkisten palvelujen velvollisuus tarjota apua siirretään asiakkaan velvollisuudeksi ottaa selvää oikeuksistaan ja niiden hakemismekanismeista. Neuvonta-avun tarve on pantu merkille esimerkik-

¹⁸⁴ Laki kuntouttavasta työtoiminnasta 189/2001.

¹⁸⁵ H3K2.

¹⁸⁶ H5K1.

¹⁸⁷ H1K6.

si diakoniatyössä, ja viranomaisyhteistyö ja asiakkaan avuntarpeen ja tukien saantimahdollisuuksien kartoitus on merkittävä osa diakonian aineellista apua.¹⁸⁸

Päätösten siirtäminen ja viivyttäminen nivoutuvat yhteen tilanteissa, joissa eri instanssit vaativat toisilta tahoilta selvitystä asiakkaan tilanteesta ennen kuin voivat jatkaa asioiden käsittelyä. Vakuutusyhtiöt saattavat odottaa Kelan päätöksiä etuuksista, nämä taas esimerkiksi sairauslomatodistusta, tietoja verotuksesta ja niin edelleen.

[...]Sen takiahan mä en nyt voi sinne vakuutusyhtiöön ottaa yhteyttä, kun mä en oo vielä saanut kaikkia selvityksiä. Et kuinka nämä eläkkeet menee. Kuitenkin ne odottaa sitten kun helmikuussahan vaihtuu verokortti. Ja ne ei voi siellä neuvonnassakaan tehdä yhtään mitään. Kun ne tarvitsee todistukset. [...]¹⁸⁹

[...] Sen takiahan se elämä on pysähtynytkin tavallaan, kun jäin sairauslomalle, sitten kesti välillä toista kuukautta, että mä en saanut mistään rahaa. Paperiasiat. Ja sitten kun niitä päätöksiä piti odottaa. No tietysti, tuleehan ne jälkikäteen, mutta sitten oli rästäi: vuokra ja tämmöistä. Niin, ne melkein meni siihen sitten. Ne meni saman tien. Mikä tuli, niin se meni saman tien. Tili tuli, tili meni!¹⁹⁰

Esimerkiksi toimeentulotuen tai Kelan etuuksien maksatuksen viipyminen ja maksukäytäntöjen epäselvyydet ovat merkittävä epävirallisen avun puoleen kääntymisen syy.¹⁹¹ Päätösten odottelusta kertovat paitsi haastateltavien omakohtaiset kokemukset, myös yleisemmät kertomukset ihmisten vaikeista tilanteista. Erityisesti terveydenhuollon pitkät jonotusajat ja hoidotta jääminen aiheuttavat inhimillistä kärsimystä ja saavat asiakkaiden kertomuksien mukaan aikaan traagisia seurauksia, jopa väkivallantekoja ja itsemurhia.

[...] Vaan on sitten aika paljon potilaita jotka kävelee tuolla ulkona. En mä nyt tarkoita välttämät itseeni siinä, mutta on. Sehän on ihan tutkittu juttu, että liikaa jengi on avohoidossa. Kun ei ole sairaalapaikkoja. Niitäkin on leikattu paikkoja paljon, jo vuosia. Ne laittaa rahoja muuhun sitten, kun näihin... Se on taas se valtiovalta se. [...]¹⁹²

[...] On paljon ollut semmoisia, jotka on vetänyt ihan itsemurhaan asti, itsemurhan tehnyt kun ei päässyt hoitoon. Ja on paljon ollut nyt semmoisia. Että jos joku yrittää päästä hoitoon ja sille sanotaan, että ”Hei, sulla on kolmen kuukauden, kolmen kuukauden päästä sulla on hoito. Et pääse.” Ja sitten ihminen menee ja hyppää parvekkeelta suoraan aidan päälle. Niin mitä se sitten kertoo? Se on aika hirveää. Ja näitä on aika paljon tämmöisiä justiinsa. Ihmiset ajelee nyt jo ihan kännissä ja ihan sitä varten ja hyppää junan alle välillä.¹⁹³

Päätösten viivyttämisen kokemuksen ja poiskäännyttämisen äärimuodon, torjunnan, välinen raja on kertomuksissa häilyvä. Liian pitkä hoidon tai taloudellisen tuen odottaminen tulkitaan kertomuksissa heitteillejätöksi, joka loukkaa äärim-

¹⁸⁸ Juntunen ym. 2006, 82.

¹⁸⁹ H4K19.

¹⁹⁰ H4K21.

¹⁹¹ Juntunen ym. 2006, 120, 144.

¹⁹² H3K10.

¹⁹³ H1K18.

mäisellä tavalla ihmisen oikeudentuntoa. Kohtuuttomasti jatkuessaan siirräntä muuttuu torjunnaksi.

Mä olin kaksikin viikkoa, mulla ei ollut rahaa ollenkaan. Et semmoinen. Mä olen valituksen tehnyt sosiaalitoimiston toiminnasta siltä ajalta. Nyt se on hallinto-oikeudessa. Että semmoinen homma. Minusta mua ei kohdeltu oikein. Kun jätettiin rahatta ja ruuatta. Ihan sillä perusteella, että oli liian kallis kämppä. [...] Se valitus on ollut nyt monta kuukautta jo sisällä. No nyt sieltä on tullut semmoisia lisäselvityspyyntöjä. Mulla on menossa yksi kirje sinne ja mä nyt toivon että se on jo viimeinen. Että mä nyt oon varmaan viisi, kuusi, seitsemän kirjettä sinne joutunut kirjoittamaan.¹⁹⁴

Kokemus sosiaalihuollon välinpitämättömyydestä asiakasta kohtaan tulee kertomuksissa ilmi paitsi tukien epäämisenä avuntarvitsijoilta, myös kiinnostumattomuutena asiakkaan elämäntilanteesta. Joko asiakas kokee jääneensä taloudellisesti heitteille, kuten edellisessä esimerkissä, tai hänelle syydetään avustusta rahana, kun tuen tarve olisikin sosiaalista.

Tietysti, mun käsittääkseni nykyään menee siihen, että monet fattajutuista on näin, että ne ei, nämä henkilöt ei kohtaa näitä asiakkaitaan. Että se on hyvin tämmöistä, kerran kuussa napsahtaa tilille rahaa tai jos on jotain selvityksiä, lähetetään. Että siinä ei ole enää semmoista tapaamista ollenkaan mitä joskus vuosikymmeniä sitten oli. Että sekin on aika huono juttu. Se voi olla aivan hirvittävä se lopputulos. Niin kuin stadissa kuoli se mies. Kauas se oli kuolleena ollut? Sen eläke meni. Se oli, sosiaalihuolto, ilmeisesti tämmöinen tapaus, että se olisi dokannut ne rahat tai jotain muuta. Niin ne maksoi sen vuokran ja kaikki. Mutta sehän kuoli. Ja nehän maksoi sille sitä vuokraa niin kauan. Ei siellä kukaan käynyt kattomassa. Se oli ollut, helvetti, puoli vuotta varmaan kuolleena. Sitten naapurit meni... Että paljonkin ollut tämmöisiä. Kyllä ne pitäisi jollain lailla. Mä ainakin kuvittelisin, että olisi tietty ajanjakso, että nähdään, onko se hengissä ja onko se näin, että se on yleensä – mielenterveysongelmat, kaikki. Onko se siinä kunnossa. Yrittääkö se, että sille vaan lähetetään?¹⁹⁵

Asiakkaiden kokemukset poiskäännyttämisestä kulkevat useissa tapauksissa edeten hienovaraisesta kohti jyrkempää. Poikkeuksen muodostaa kertomus, jossa poistoyöntö työmarkkinoilta sysää kertojan suoraa ruokapankin asiakkaaksi. Edellisessä luvussa kuvattu kertomus haastateltavan lopputilistä ja erorahasta kuvaa tilannetta, jossa työttömäksi jäävän tulisi järjestelmän logiikan mukaan olla kaikkein turvatuimmassa asemassa: Pätkä- ja osa-aikaisissa työsuhteissa matalapalkka-aloilla työskentelevät tuskin voivat haaveillakaan tilanteesta, jossa työnantaja työsuhteen loppuessa tarjoaisi vuoden palkkaa. Kertomus saa kuitenkin synkempiä sävyjä, kun sitä luetaan edelleen:

[...]Ne antoi mulle sen sopeutumisrahan, niin kuin ne sanoo, ja se sopeutumisraha oli helvetin iso. Mutta kun se annettiin kerralla, siitä meni ihan – ne antaa yleensä kerralla sen. Jos ne antaisi kerran kuussa sitä, niin silloinhan se ei olisi mitään, mutta kun ne antaa kerralla sen, niin mä jouduin mennä verotoimistoon. Meni 40 %, vähän yli 40 prossaa meni veroja.

¹⁹⁴ H5K3.

¹⁹⁵ H2K23.

Työnvälitys katsoo sen tuloksi. [...] Mutta ne jaotti sen vuoden fyrkan siihen malliin, että se menee kesäkuuhun ennen kun mä saan seuraavan kerran rahaa jostain. [...] ¹⁹⁶

Julkisen sektorin toimeentulomenetyksiä kompensoivat instanssit jaottavat ker-
tasummana saadun erorahan joka kuukaudelle, ja laskevat sen mukaan asiakkaan
oikeuden etuuksiin. Joulukuussa tehdyn haastattelun aikaan haastateltavalla oli
odotettavanaan vielä puoli vuotta ennen seuraavien tulojen saantia. Koska eroraha
maksettiin loppuvuodesta ja katsottiin saman vuoden tuloksi, nousi asiakkaan ve-
roprosentti tämän normaalituloihin verrattuna lähes kaksinkertaiseksi. Tätä ei kui-
tenkaan huomioida sosiaalitulokipäätöksissä, sen sijaan seuraavan vuoden verotuk-
sessa asiakas saattaa saada helpotuksia.

Erorahan tiukka verotus ja sen katsominen vuoden tuloksi aiheuttavat haas-
tateltavan kohdalla sen, että hän tippuu työmarkkinoilta suoraa toimeentulon spi-
raalin pohjalle. Verotoimiston, työttömyystukiperusteiden sekä toimeentulotu-
kinormien toimintalogiikat sivuuttavat asiakkaan tilanteen täysin. Poiskäännyttä-
misen näkökulmassa kyseessä on torjunta, kaikkien ovien sulkeminen asiakkaan
nenän edestä. Huomion arvoista on, että julkisen sektorin toimijat aiheuttavat ker-
tomuksessa toimeentulon syöksykierteen tilanteessa, jossa ilman näiden puuttu-
mista tilanteeseen markkinat olisivat itse korjanneet haastateltavan tulonmenetyk-
sen erorahan keinoin. Ilman verotuksen väliintuloa haastateltava olisi luultavasti
selvinnyt varsin vähillä tulonmenetyksillä ansiosidonnaisen työttömyysturvakau-
den alkuun. Verotoimiston käytännöt toimivat kertomuksessa välittävänä meka-
nismina, joka ikään kuin kaappaa ihmisen markkinoilta kadotuksen vyöhykkeelle.
Julkisen sektorin turvaverkot ovat kykenemättömiä puuttumaan tilanteeseen, sillä
ne eivät toiminnassaan ota verotuskäytäntöjä huomioon.

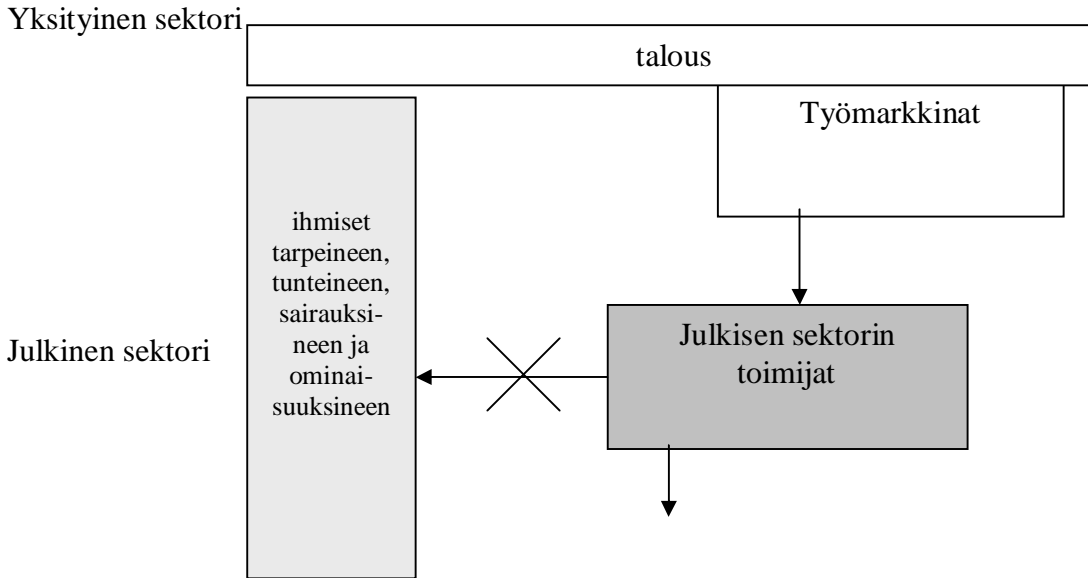
Sen mä tiedän ihan tasan tarkkaan, että fyrkat varmasti loppuu ennen kesäkuuta. Ja kuiten-
kin vuokra täytyy maksaa. Ja ne katsoo kuitenkin joka mestassa sen, että ”aijaa, sä sait syk-
sillä vuoden liksan”. Okei. Mut siihen täytyy kyllä ynnätä sekin että siinä, siitä meni aivan
posketon vero. Niin kuin mulle sitten sanottiin verotoimistossa vielä, että se tulee sitten
vuoden päästä mahdollisesti veronpalautuksena sitten. No mitäs mä, vuodenko mä tossa nyt
sitten kökin? ¹⁹⁷

Poiskäännyttäminen näyttää selittävän asiakkaiden putoamista pois julkisen sekto-
rin auttamistahojen piiristä: Kaikki poiskäännyttämisen lajit esiintyvät ruoka-avun
asiakkaiden kertomuksissa. Vaikka julkinen sektori toimii työmarkkinoilta pu-
donneen turvaverkkona ja tarjoa monenlaisia tukimuotoja, se myös käännyttää
asiakkaita aktiivisesti pois apunsa piiristä (kuvio 5).

¹⁹⁶ H1K1.

¹⁹⁷ H2K4.

Kuvio 5. Julkinen sektori poiskäännyttäjänä.



Julkinen sektorin toimijoiden tulisi perustehtävänsä mukaan toimia työmarkkinoilta pudonneiden ihmisten auttajina. Järjestelmän tiukat ja joustamattomat normit eivät ota huomioon yksittäisten ihmisten elämäntilanteita silloin, kun ne poikkeavat normaaleina pidetyistä rajoista. Yksilöt tarpeineen, tunteineen ja ominaisuuksineen ohitetaan, jos ne eivät sovi järjestelmän asettamiin rajoihin. Järjestelmän tarjoamat aktiivitoimet ovat niiden kohteiden näkökulmasta usein melko tehottomia, ja eri virastojen väliset rajat ja päätösten käsittelyprosessit heikentävät asiakkaan tilannetta. Merkille pantavaa on, että Kuten Hänninen ja Karjalainen olettavat, poiskäännyttäminen sisältyy monilta osin järjestelmän toimintalogiikkaan.¹⁹⁸

Toisin kuin Hännisen ja Karjalaisen mukaan, ruoka-avun asiakkaiden kertomuksissa poiskäännyttämisen muodot eivät ole kuitenkaan välttämättä toisiinsa nähden jatkumossa.¹⁹⁹ Pikemminkin ne seuraavat toisiaan sattumanvaraisesti, mikä heikentää ennestään asiakkaan tilannetta tämän ollessa kykenemätön ennakoimaan tilanteiden muutoksia. Äärimmäisessä tilanteessa poiskäännytys markkinavyöhykkeeltä kadotuksen vyöhykkeelle tapahtuu viranomaiskäytäntöjen vauhdittamana suoraan toimeentulon spiraalin huipulta sen pohjalle.

¹⁹⁸ Hänninen & Karjalainen 2007, 169.

¹⁹⁹ Hänninen & Karjalainen 2007, 173.

5.3 Viimeisellä luukulla?

Kun julkisen sektorin viralliset avunlähteet eivät riitä, toimii ihmisten auttajana epävirallinen ruoka-apu. Toisin kuin toimeentulon spiraalissa, tämän tutkimuksen aineistossa ruoka-apu ei suinkaan tule mukaan kertomukseen vasta kaikkien julkisten auttamistahojen torjuttua asiakkaat täysin, vaan esiintyy asiakkaiden toimeentulon muutoskohdissa usein ikään kuin rinnakkaisena, täydentävänä apuna. Se näyttää kertomuksissa toimittavan sitä tehtävää, joka kuuluisi ehkäisevälle toimeentulotuelle: edistää henkilön ja perheen sosiaalista turvallisuutta ja oma-toimista suoriutumista sekä ehkäistä syrjäytymistä ja pitkäaikaista riippuvuutta toimeentulotuesta.²⁰⁰

Ruoan jonottamisen häpeä on kertomuksissa niin suuri, että avun hakemista vältetään usein viimeiseen asti. Kun apua on haettava, on tilanne usein kärjistynyt äärimmilleen tai jatkunut tasaisen kurjana jo pitkään. Esimerkiksi pelkän kansaneläkkeen varassa elävät eläkeläiset suurine sairaskuluineen mainitaan monessa kertomuksessa ryhmänä, joka sinnittelevät viimeiseen asti hakematta apua kolmannen sektorin avustusorganisaatioilta tai edes viralliselta sosiaalihuollolta. Tilanteet, joissa ruoka-apua haetaan, kertovat äärimmäisestä niukkuudesta, jopa suoranaisesta nälästä.

Mä olin tossa (avustusorganisaatio)n jonossa, niin kaveri käveli tuolta (kaupunginosa)sta. Siltä oli toinen kenkä, toinen kengänpohja irti. Vesisateessa. Ja se otti jätesäkkiin ne ruuat. Mä sanon, että kyllä se – kun sillä ei ollut rahaa tulla bussilla, eikä rahaa mennä bussilla. Ja se lässytti se toinen kengänpohja, kun se pisteli menemään. Niin mä sanon, kyllä tää on... En tiedä syytä miksi on näin, mennyt tähän, että, tai että hän ei sitten pystynyt hoitaa näit bussirahoja edestakaisin, mutta... Kävellä tommoinen matka yhden ruokakassin kanssa jumalattomassa vesisateessa, niin se vaatii kyllä sisua. Ja vaatii kaikennäköstä muutakin.²⁰¹

Tieto ruoka-avun mahdollisuudesta tulee asiakkaille eri teitä. Usein ensimmäinen kontakti on seurakunnan diakoniatyöntekijä, joka kertoo muista avustustahoista paikkakunnalla. Omakohtaista kokemusta sosiaalityöntekijän ohjaamisesta epävirallisen avun piiriin haastateltavilla ei ollut, joskin kertomuksissa näinkin tiedettiin tapahtuneen joillekin muille.²⁰² Pääsääntöisesti avun hakeminen on asiakkaan omatoimisuuden ja itsenäisen tiedonhankinnan sekä kuulopuheiden varassa.

Mä olen nyt sen verran sosiaalinen ihminen muutenkin, että mä tiesin, että täällä on näit leipäjonon. Ja mä muutenkin otan näistä selvää. Yritän ottaa selvää. Ei näitä mainosteta. Ja joku tämmöinen joka asuu jossain ehkä paremmalla paikkaa – noh, parempi paikka tai huonompi paikka, ei se mitään mutta – voi olla ettei ole mitään tietoakaan. Ei minkään näköistä

²⁰⁰ Laki toimeentulotuesta 1412/1997.

²⁰¹ H2K36.

²⁰² H2K11.

kuvaakaan, et mistä saa mitään.²⁰³

[...] Ja (diakoniatyöntekijän nimi), silloin kun se lähti täältä, niin hän sanoi että soita sinne (avustusorganisaatio)on. Jos tuntuu siltä. Enhän mä olisi tiennytkään koko (avustusorganisaatio)sta, jos ei diakonissakeskuksessa olisi sanottu! Ei mulle sano toi (avustusorganisaatio) hölkäsen pöläystä. [...] Mäkin sain sen niin kun puskaradion kautta. Diakonissakeskuksen kautta mä sen sain tietää. Kun (nimi)hän mulle ekan kerran soittikin sinne (avustusorganisaatio)on. Se kysyi silloin kun hän eka kertoja kävi mulla, niin kysyi tilannetta. Niin hän soitti sinne sitten. Ja seuraavana päivänä sitten mun tytär haki silloin. Että hän ilmoitti sinne. Ja nyt ei mun tarvitse muuta kun soittaa sinne sitten. [...]²⁰⁴

Ruoka-avun lisäksi asiakkaat hyödyntävät paljon sekä avustusorganisaatioiden ylläpitämiä että yksityisiä kirpputoreja ja taloyhtiöiden jätelavoja. Kuten ruoka-apu, myös nämä toimivat auttajina ensisijaisesti asiakkaiden taloudellisessa häädässä, mutta auttavat myös toteuttamaan kertomuksissa tärkeäksi nousevaa ekologista elämäntapaa.

[...] Mä aika paljon käytän kirpputoreja ja dyykkaamistakin harrastan. Se on ihan siisti dyykkaamista kuitenkin. Että aina katon vaihtolavan. Nehän on kierto, mä kannatan kiertäystä jollain lailla. Ja ensinäkkin harvaa ihmistä kiehtoo mikään uusi. Kirppareillahan monet käy. Mä olen aina digannut kirpparia. Käydä ja katella siltä kaikkia kivoja löytöjä. Se on mun mielestä kivaakin. Ja edullista ja hyödyllistä kaikin puolin.²⁰⁵

(avustusorganisaatio)n palveluista, niin sehän on se kirpputori, siellähän mä olen käynyt. Siellähän on oikein ilmaishuone ja semmoinen. Mulla oli jonkun aikaa tossa sillain, että mä sain niitä vaatteita ilmaiseksi viedä sieltä. (nimi) katsoi, että tilanne on semmoinen, että ei se veloittanut mistään mitään. Järkeä käyttää nämä järjestötkin. Toisin kun sitten tuntuu että sosiaalitoimessa taas ei ole järjen käyttö aina luvallista. [...] Ja mulla on muutenkin siis semmoinen peruserä, että vaikka mulla olisi rahaakin, niin mä kirppareilta saan hirveän paljon. Että mä ajattelen tällä lailla muutenkin. Mut nyt ihan taloudenkin takia tarvitsee kirppareita käyttää. [...] Ilman noita kirpputoreja olisi kyllä ihan kusessa. Että pystyisi ehkä hommaamaan, hyvä kun yhdet housut tai jotakin. Ja kengät ja tuommoiset. Että kyllä nämä on pelastavia tekijöitä, nämä kirpputorit olut.²⁰⁶

Kertomuksissa ruoka-avun asiakaskunta kuvataan samanlaisiksi kuin tutkimuksissa: Yksinhuoltajat, eläkeläiset, maahanmuuttajat, työttömät ja sairaat ovat keskeisimpiä asiakasryhmiä.²⁰⁷ Tärkeänä kertomuksissa pidetään sen seikan korostamista, että kyse on normaaleista, tavallisista ihmisistä.

Siellä on ihan lapsiperheitä, yksinhuoltajaitejä, näin pois päin. Ihan normaalia. Ei kaikki oo niin sanottuja juoppoporukkaa tai rähinäporukkaa, niin kun aikaisemmin luuli. Siellä on ihan normaali ihmisiä.²⁰⁸

²⁰³ H2K32.

²⁰⁴ H4K8.

²⁰⁵ H3K11.

²⁰⁶ H5K17.

²⁰⁷ Juntunen ym. 2006, 110; Siiki 2008, 156.

²⁰⁸ H3K5.

Jonossa olijoista näyttää kertomuksien perusteella muodostuvat paikoin kiinteäkin ryhmä, jolla on oma tapakoodistonsa esimerkiksi tervehtimisjärjestyksen suhteen ja jotka informoivat toisiaan eri avustusmahdollisuuksista.

[...] Kyllä mä odotan, että tämä joka on tässä jonossa, niin se ottaa jonkun näköisen kontaktin. Sehän tuntuu hirveältä, jos tuolta ”ai jaaha mitäs sä siellä teet?” Kyllä se mun mielestä on just näin, että se, joka on tässä hakemassa ruoka-avustusta tai hakee mitä avustusta vaan, kyllä se ottaa yhteyden ensin, eikä tämmöinen, joka kävelee tuossa tai on muuten vaan menossa johonkin. [...] ²⁰⁹

Paitsi avustusorganisaatio työntekijöineen, myös toiset asiakkaat toimivat auttajina. Asiakkaiden kertomukset vahvistavat aiempien tutkimusten käsitystä siitä, että ruokajonossa käynti on asiakkaalle välttämättömän tarpeentyydytyksen lisäksi myös sosiaalinen ja vertaistuellinen tapahtuma. ²¹⁰

Tässähän mä nyt, sitä vartenhan mä tässä käyn. Sä varmaan kohta kysyt, että mitä varten mä täällä käyn? Nyt hakijana. Niin se on just sitä että, mä saan hirveästi, täällä on paljon vanhoja tuttuja myöskin näissä työntekijöissä ja, ja sitten myöskin saa – tämä on tämmöinen sosiaalinen tapahtuma mulle. En mä jaksa olla neljän seinän sisällä. Mun mielestä on mukava lähteä aamulla tänne näin. Ja kuunnella kun ihmiset valittaa, että kun ei rahat riitä ja – Kyllä mun mielestä riittää, kun osaa laittaa ne asiat järjestykseen. Tietää mihin menee rahat. ²¹¹

Kertomuksissa asiakkaat käyttävät eri avustustahoja – sekä virallisia, että epävirallisia – jatkuvasti ja päällekkäin toisiaan täydentämään. Pitkään jatkuneessa heikossa taloudellisessa tilanteessa asiakkaalle muodostuu virallista turvaa täydentävä epävirallinen avustusverkosto ja rutiini eri avustusväylien käyttöön.

Ensimmäisen kerran [kävin avustusorganisaatiossa] joskus vuonna 2004. Se oli ihan kiva. Kiva on ollut aina palvelu ja kaikki. Ei mulla ainakaan ole mitään kammaa siitä. Mä käyn kerran kuussa siellä. Vuodesta 2005 olen käynyt [säännöllisesti]. [Jos sitä ei olisi,] voisi olla heikko paikka joskus. Kun siitä on kuitenkin paljon apua. Et yllättävän – erittäin paljonkin apua. Eihän nämä rahat, mitä mä työkkäristä saan, aika pieniä ne rahat sitten kuitenkin on. Kyllä niilläkin nyt jotenkin pärjää, jos... olen käynyt (ruokajonossa) monesti. Ja sitten kirkolta, nythän mä sain tämmöisen lapunkin. Huomenna menen. Se käy kauppaan. Sillä ostetaan vaan ruokaa ja pesuaineita. Sillä ei osteta kaljaa eikä tupakkaa ollenkaan. Siinä lukeekin muuten niin. Se on ihan hyvä niin. Ehkä nyt tupakkaa olisi hyvä saada. Mutta ehkä ne joskus kirjoittaakin, että saa. Alkoholin nyt ymmärtää jokainen, että ei sitä kuulu tuollaisella lapulla hirveästi saadakaan. Kuitenkaan. ²¹²

Tämä on mun mielestä tosi hyvä tämmöinen ruoka-apu. Mä olen käynyt myös tossa toisessa (avustusorganisaatio)ssa. Välillä siellä, mutta etupäässä täällä. Mä olen siellä käynyt kaksi kertaa. Välillä siellä, mutta etupäässä täällä, koska tästä saa kerralla sen isomman satsin. [...] ²¹³

²⁰⁹ H2K10.

²¹⁰ Siiki 2008, 153–156.

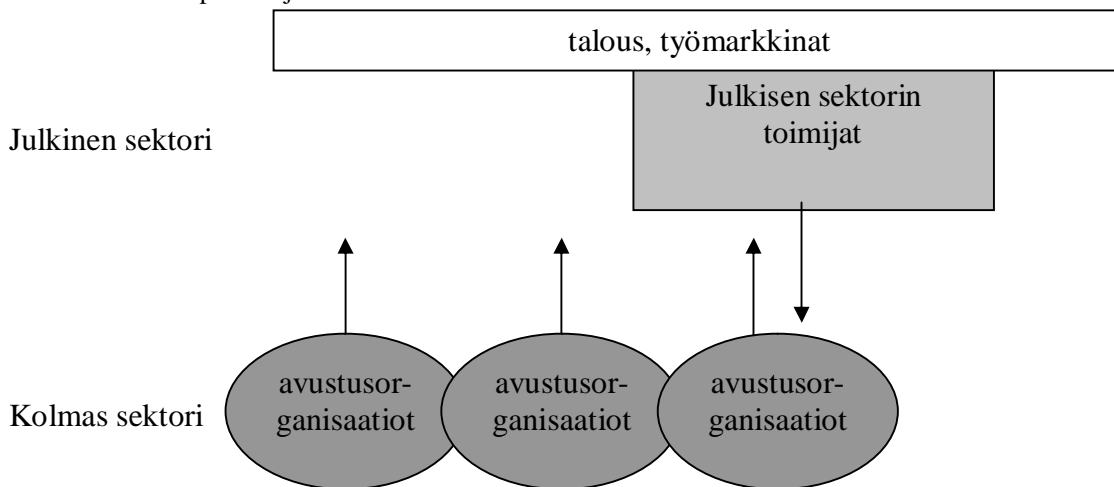
²¹¹ H1K7.

²¹² H3K3.

²¹³ H2K5.

Ruoka-apu näyttäisi toimivat poiskäännyttämistä vastaan auttaessaan julkiselta sektorilta riittävää apua vaille jääneitä ihmisiä (kuvio 6).

Kuvio 6. Ruoka-apu auttajana.



Ruoka-avun asiakkaiden kertomuksissa kolmannen sektorin avustusorganisaatiot paikkaavat virallisen sosiaaliturvan puutteita. Ne vahvistavat työmarkkinoilta pudonneiden ja julkisen sektorin toimijoiden pois käännättämien yksilöiden elinmahdollisuuksia monipuolisten auttamiskanaviensa välityksellä ja toimivat näin diversion vastavoimina.

Asiakkaiden kertomusten antama kuva kadotuksen vyöhykkeestä on dynaamisempi kuin toimeentulon spiraalissa, minkä vuoksi puhe viimeisestä luukusta on asiakkaan näkökulmasta tarkasteltuna harhaanjohtavaa. Vähintään käsitepari olisi syytä muuntaa monikkoon ja puhua viimeisistä, kenties keskenään rinnakkaisista ja limittäisistä luukuista. Puhe luukuista on silti tietyllä tavalla osuva, sillä se viittaa luukuttamiseen, poiskäännyttämisen arkkityyppiin.²¹⁴ Asiakkaan näkökulmasta ulostyöntö aktivointivyöhykkeeltä ruokapankkien asiakkaaksi ei ole poiskäännyttämisen päätepiste, vaan kadotuksen vyöhykkeellä avautuu uusi, osin virallisen järjestelmän toimintaa toistava poiskäännytyksen ja autetuksi tulemisen vyöhyke.

Sulkeuma esiintyy kertomuksissa avustusorganisaatioista vain implisiittisesti, ja paljastuu kun asiakkaat kertovat itsestään suhteessa avustusorganisaatioiden kristilliseen taustaan.

Mä olen itsekin, mun vanhemmat on itse uskossa ja mä olen ollut lapsesta asti uskossa, mutta nyt, no kyllä täytyy sanoa, että mäkin olen vielä uskossa. Että ihan hyvä [että on kristillinen järjestö taustalla].²¹⁵

²¹⁴ Hänninen & Karjalainen 2007, 170.

²¹⁵ H1K9.

Mun mielestä se on hyvä [että nämä on uskonnollisia järjestöjä]. Itsekin kuulun kirkkoon ja olen jopa uskovainen ihminenkin. Jollain tavalla se [uskonto] näkyy, jollain tavalla. Se on vaikea sanoa, mutta eiköhän se vähän näy siinä. Ainakin mulla on siinä mielessä helpompi mennä, kun kuulun kirkkoon ja uskon vielä. Että kehtaa mennä käymään. [...] ²¹⁶

Oma uskonnollinen vakaumus tekee avun pyytämisestä asiakkaille helpompaa, mikä viittaisi käänteisesti siihen, että uskontokuntiin kuulumattomille tai toisin uskoville avun hakeminen saattaisi olla vaikeampaa. Oman ja avustusjärjestön uskonnollisten käsitysten samankaltaisuus vähentää esimerkiksi avun hakemiseen liittyvää häpeää. Avustusorganisaation uskonnollisuus näkyy haastateltavan mukaan avustustilanteessa jollain tavalla, mutta sen muotoa hän ei osaa eritellä.

Eksplisiittisesti uskonnollisuutta tuodaan esiin avustustilanteissa vähän, mikä näkyy esimerkiksi siinä, että diversion seuraavasta muodosta, käännyttämisestä kertomuksissa on vain yksi esimerkki. Vaikka asiakkaat kokevat kristillisen vakaumuksen eduksi apua haettaessa, aktiivista käännyttämistä ei avustustyöntekijöiden osalta haastateltavien mukaan juurikaan tapahdu.

Mä en kuulu itse kirkkoon enkä kannata siis näitä niin kun esimerkiksi ev.lut. seurakunnan uskonkäsityksiä. Tai mä en niihin halua ollenkaan ottaa kantaa. Mulla on ihan eri näkemys asioista. Mutta kun apua täytyy hakea, niin sitä katsomatta.[...] Kerran (avustusorganisaatio)ssa (nimi) jonkun lehden joulun alla työnsi. Mä sanoin vaan, että mä en tarvitse sitä. Anna semmoiselle, kuka lukee. Että turhaa mulle, mä en lue sitä. Että tämmöinen on ainut tilanne. [...] ²¹⁷

Siirrää ruoka-avun kontekstissa tapahtuu samankaltaisissa tilanteissa kuin julkisen sektorin tuissa. Seurakunnalla ja muilla avustustahoilla on omat norminsa, sääntönsä ja rajansa, joiden täytyessä asiakas jää ilman apua tai ohjataan toisen avustustahon asiakkaaksi. Usein asiakas saa tiedon avustusmahdollisuudesta diakoniatyöntekijältä, ja kun seurakunnan normit rajoittavat asiakkaan saamaa apua, ja diakoniatyöntekijä ohjaa asiakkaan toisen avustusorganisaation asiakkaaksi. Äärimmäisessä tilanteessa asiakas voi jäädä kokonaan ilman apua myös viimeisellä luukulla. Häpeä ja vaikeus pyytää apua ovat vastustajia, jotka saavat ihmisen kituuttamaan jopa täysin ruoatta, samoin tieto avustusorganisaatioiden normeista: Apua ei pyydetä rajoja enempää, vaikka tilanne olisi kuinka vaikea.

[...] olen mä ollut sitten välillä, mä en ole ilmoittanut mitään enkä kellekään puhunutkaan mitään, mutta olen mä ollut viikonkin syömättä. Mä en oo niin lihava miltä mä näytän, mä en saa muuten jalkaan muuta kun nämä. Silloin syyskuussa kun leikattiin, mä painoin 57 kiloa. Nyt mä painan 52. [...] ²¹⁸

²¹⁶ H3K4.

²¹⁷ H5K6.

²¹⁸ H4K3.

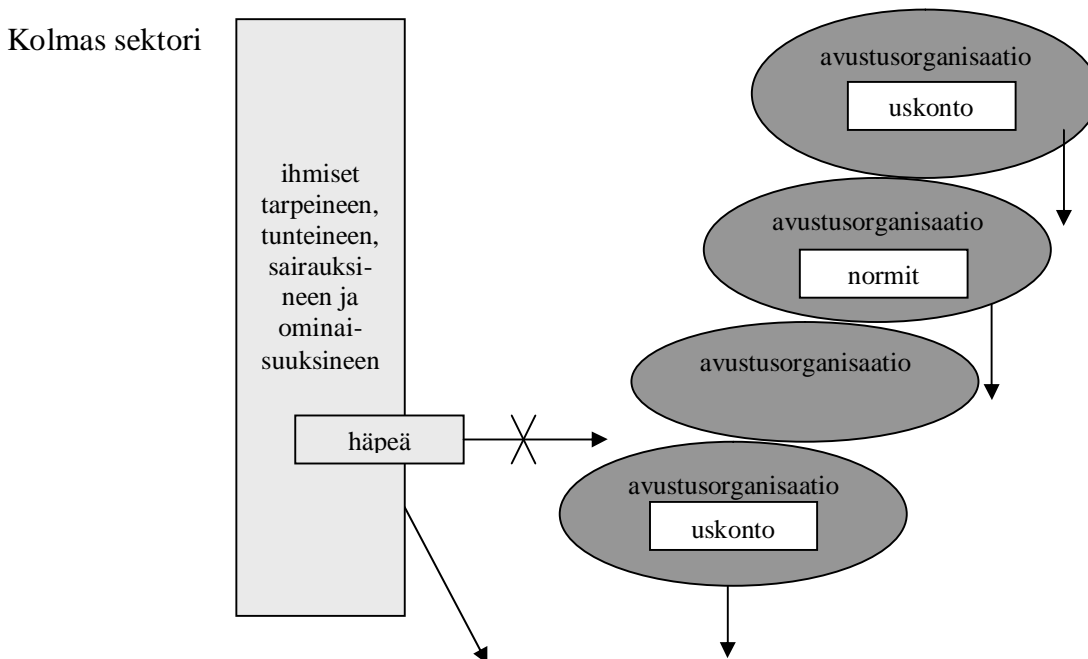
Toisenlainen kokemus torjunnasta esiintyy kertomuksessa, jossa asiakas jää ruoatta, koska kieltäytyy osallistumaan uskonnolliseen tilaisuuteen, joka on ehtona ruoan saamiseen.

[...]Siis kyllä mua välillä häiritsee se, et se uskonto ja se ruoka jotenkin sekoitetaan. Ja mistä mä kyllä vähän olen ihmeissäni, tuosta – voiko sen nyt sanoo – tuosta (avustusorganisaatio)n touhusta. Se leipäkirkkohan on aina mun ymmärtääkseni torstaisin. Mutta mun mielestä ei ole oikein, että se vaaditaan, et sä istut siellä ja kuuntelet sen kokouksen ennen kun sä saat sen leivän. Että silloin mun mielestä, jos ihminen tarvitsee leipää niin se täytyy antaa sille. Ja sitten jos se haluaa jäädä kuuntelemaan sitä hengellistä ravintoa, niin sitten. Mun mielestä se ei ole oikein, että kiristetään ihmistä tavallaan sillä, että sä nyt tulet ja kuuntelet tämän saarnan ja sitten saat leivän. Ei se loukkaa, mutta mä en tykkää siitä. Mä en mennyt sinne silloin, kun mä kerran olin menossa. Että se jäi menemättä. Että ei niin nälkä ollut vielä, että tarvitsee... [...] ²¹⁹

Avustusorganisaation näkökulmasta voisi ajatella, että kyseessä on poiskäännyttämisen muodoista käännyttäminen: Asiakkaalta edellytetään uskonnollista vakaumusta tai ainakin oman erilaisen vakaumuksensa ohittamista apua saadakseen. Asiakkaan näkökulmasta hänet jätetään kuitenkin avutta tavalla, joka on perustavalla tavalla ristiriidassa hänen oikeudentuntoaan kohtaan. Tässä kertomuksessa oman vakaumuksen säilyttäminen menee jopa perustarpeiden tyydyttämisen edelle.

Ruoka-avun asiakkaiden kertomuksissa kolmannen sektorin avustusorganisaatiot toimivat paitsi diversion vastavoimina auttaessaan julkiselta sektorilta poistyönnettyjä asiakkaitaan, myös itse poiskäännyttäjinä (kuvio 7).

Kuvio 7: Poiskäännyttäminen viimeisiltä luukuilta.



²¹⁹ H5K6.

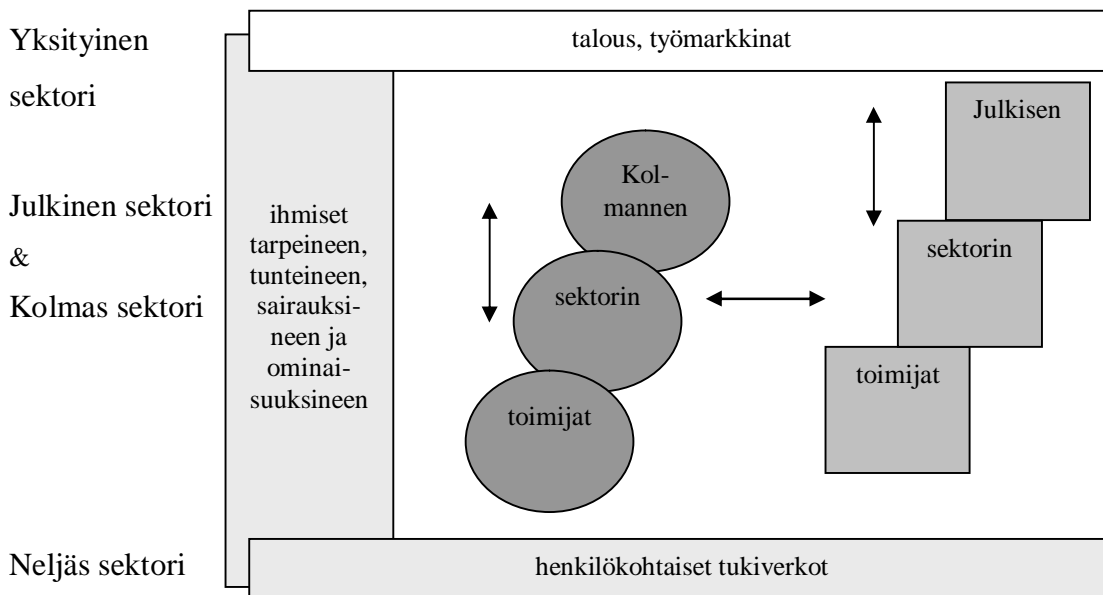
Avustustahojen omat säännöt, normit ja jaettavan ruoan niukkuus tuottavat poiskäännyttämistä samaan tapaan kuin julkisella sektorilla. Tunteista häpeä saattaa estää ruoka-avun vastaanottamisen, ja toimia siten asiakkaasta itsestään lähtevänä poiskäännyttämisen muotona. Mielenkiintoisella tavalla diversion logiikkaan suhteutuu avustusorganisaation uskonnollisuus. Vaikka suoraa uskonnollista käännättämistä ei kertomuksissa juuri esiinny, on avustusorganisaation ja asiakkaan uskonnollisuuden suhde kertomuksissa läsnä, toisinaan hienovaraisesti, toisinaan suuremmin. Uskonto on monelle avustustaholle peruste tarjota apua huonosuorisille.²²⁰ Ruoka-avun asiakkaiden kertomukset osoittavat, että se on samalla kuitenkin myös avun yksi ongelmakohta.

²²⁰ Esim. KJ 4:3, Ruoka-apu yhdistys ry 2009.

5.4 Avun ja torjunnan yhteiskunta

Ruoka-avun asiakkaiden kertomukset piirtävät moniulotteisen kuvan suomalaisen hyvinvointiyhteiskunnan kokonaisuudesta (kuvio 8).

Kuvio 8: Toimeentulon spiraali ruoka-avun asiakkaan näkökulmasta.



Kertomuksissa talous ja työmarkkinat nähdään ensisijaisena toimeentulon lähteenä jolla ihmiset tarpeineen tunteineen ja ominaisuuksineen toimivat vuorovaikutuksessa henkilökohtaisten tukiverkostojensa kanssa. Nämä toimijat asettavat yhteiskunnan reunaehdot, ja muutokset näillä tahoilla tuottavat yksilöille avuntarpeita. Kansalaisten avuntarpeeseen vastatakseen julkinen valta on tuottanut laajan verkoston erilaisia tukia ja palveluita. Näiden perustehtäväksi voidaan nähdä kansalaisen toimeentulon ja hyvinvoinnin edistäminen erilaisissa elämän muutoskohdissa, mutta ne näyttävät myös toimivan tämän perustehtävän vastaisesti.

Diversio kuvaa hyvinvointijärjestelmän nurinkurista logiikkaa. Kuten aikaisemmissa tutkimuksissa on havaittu, kirkkojen ja muiden kolmannen sektorin avustustahojen tarjoama epävirallinen aineellinen apu paikkaa virallisen järjestelmän ongelmakohtia.²²¹ Ruoka-avun asiakkaiden kertomuksista kuitenkin ilmenee, että myös epäviralliset avustustahot harjoittavat poiskäännyttämistä, osin virallisen järjestelmän logiikka seuraten. Kadotuksen vyöhykkeellä aukeaa uusi auttamisen ja poiskäännyttämisen tila. Se ei sijoitu asiakkaan näkökulmasta julkisen sektorin kanssa allekkain tai peräkkäin vaan rinnakkain ja limittäin. Molemmat

²²¹ Esim. Juntunen ym. 2006.

sektorit suuntaavat asiakasta ylöspäin takaisin markkinoille, alaspäin vaikeutuviin tilanteisiin sekä toinen toistensa avun piiriin.

Ruoka-avun asiakkaiden kertomusten perusteella julkisen sektorin auttamisjärjestelmä toimii jokseenkin hyvänä apuna kansalaisten lyhytkestoisissa ja tavanomaisiksi luokitelluissa ongelmatilanteissa. Järjestelmän toimintakyky kuitenkin heikkenee, kun kyse on harvinaisemmista, pitkäkestoisista tai päällekkäisistä ongelmista. Tämä näyttää johtuvan järjestelmän rakentumisesta sellaisen yksipuolisen, keskimääräistävän virallisen tiedon varaan, joka ei ota huomioon ihmisten tilanteiden moninaisuutta, henkilökohtaisten verkostojen monitahoista roolia ihmisten elämässä eikä yksilön tunteiden ja tarpeiden merkitystä. Hyvinvointijärjestelmään näyttää toimivan paitsi avun, myös poiskäännyttämisen logiikalla, ja olevan siis sisäisesti ristiriitainen.

Ruoka-avun asiakkaiden kertomukset vahvistavat kuvaa kolmannesta sektorista julkisen sektorin ongelmien paikkaajana. Kirkon ja järjestöjen laaja kenttä tarjoaa apuaan ihmisille, kun julkisen sektorin tuki on evätty tai riittämätön. Epävirallista avustusta jakavien tahojen rooli näkyy paitsi konkreettisena ruoka-apuna, myös tuen antamisena virallisessa avustusviidakossa selviämiseen. Kuitenkaan tämänkään sektorin toiminta ei ole avun saajan näkökulmasta ongelmantonta. Myös avustusorganisaatioiden voidaan nähdä harjoittavan poiskäännyttämistä virallisen järjestelmän tavoin. Resurssien puute, toiminnan hajanaisuus ja koordinoimattomuus ja avun hakemisen kokeminen leimaavaksi ovat kolmannen sektorin ruoka-avun ongelmakohtia.

Tässä tutkimuksessa esiintyvien epävirallista apua jakavien organisaatioiden roolin tekee mielenkiintoiseksi niiden uskonnollinen tausta. Suurin osa ruoka-apua jakavista tahoista perustaa toimintansa kristilliselle arvopohjalle.²²² Henkilökohtaisen kristillisen vakaumuksen tai taustan omaavat ruoka-avun asiakkaat näyttävät kokevan avustusorganisaation uskonnollisuuden positiiviseksi asiaksi, kun samankaltainen arvopohja tekee avun hakemisen helpommaksi. Sen sijaan uskuntoon toisin suhtautuvalle asiakkaalle kynnys hakea avustusta kristillispohjaiselta avustusjärjestöltä voi olla korkea, ja joissakin tilanteissa apua vaille jäädään kokonaan.

²²² Elintarviketukea jakavat järjestöt 1996–2008, kts. Maaseutuvirasto 2009.

6 Kenen vastuu?

6.1 Amoraaliset markkinat ja pohjoismaisen hyvinvointivaltion eetos

Edellisissä luvuissa olen tutkinut ruoka-avun asiakkaiden kertomuksista välittyvää kuvaa suomalaisesta hyvinvointiyhteiskunnasta, sen eri toimijoista ja niiden toimista suhteessa avuntarvitsijaan. Mutta kuinka asioiden asiakkaan mielestä pitäisi olla? Tähän kysymykseen haen vastausta tutkimalla kertomuksia, joissa haastattelutavat toimivat kertomuksissa lähettäjänä suhteessa muihin toimijoihin. Näin on mahdollista eritellä, minkälaisia velvoitteita asiakas toimijoille asettaa ja keille hän ne kohdentaa.

Yksityiselle sektorille osoitettuja velvoitteita on kertomuksissa vähän. Vaikka työttömyys ja irtisanomiset koetaan uhkina, ei yrityksiä ja työnantajatoimijoita velvoiteta työpaikkojen tarjoamiseen ja työntekijöiden pitämiseen. Talouden lainalaisuudet näyttävät voimina, joille ei voida mitään. Eräs haastateltava kuvaa yritysten toimintalogiikkaa seuraavasti:

[...]Vaikka näin ei saisi sanoa, mutta mä sanon ihan suoraan, että näin se tulee menemään. Että siellä oli semmosia ihmisiä, jotka meillä silloin vanhaan aikaan, oli hyvin paljon sairaslomia. Niin, uusi työnantaja varmasti katsoo, että ”jaha, vanhana työntekijänä tää on ollu näin ja näin paljon poissa ja näin ja näin paljon, et täs, tää on näin. Nämä me pidämme ja nää, nää voi lähtee. Näkemiin!” Ei sitä näin, mutta näinhän se tulee menemään. Mitä järkeä on kenenkään – järkeä ja järkeä puhun minä – mitä järkeä on pitää ihminen, joka on kolme kuukautta töissä ja loppuvuoden sairaslomalla? Koska se juttuhan meni niin, että niillä vanhana työntekijänä, kyllä varmasti löytyy hyviä semmoisia systeemejä, millä pääsee eroon ei-toivotusta aineksestä. Jos ei ymmärrä ottaa itse, siis irtisanoa, niin kehittää sitten. [...]”²²³

Kuten esimerkistä ilmenee, markkinoilla voidaan haastateltavan mukaan jopa toimia tiettyjä sääntöjä vastaan ilman, että hän kohdistaa väärin toimijaan erityistä paheksuntaa. Markkinasektorilla toimivien tahojen odotetaan toimivan laskelmoivasti, järjen ennemmin kuin oikeudenmukaisuussäädösten mukaan. Työnantajilta ei odoteta 1900-luvun alulle tyypillistä paternalistista sosiaalista toimintaa, vaan talouden pelisääntöjen mukaan toimimista.²²⁴

Poikkeuksen markkinasektorin velvoittamattomuuteen tekevät kaupat, joilta vaaditaan ylijäämätulojen lahjoittamista avustusorganisaatioiden käyttöön poisheitämisen sijaan.

²²³ H2K27.

²²⁴ Yritysten suoran sosiaalisen vastuun voidaan ajatella hyvinvointivaltion kehittymisen myötä kaventuneen sosiaalivakuutuksen rahoitusvastuuksi. Julkunen 2006, 129–130.

Ja enemmän vaan kauppoja, jotka antaisi ruokaa. On paljon semmoisia kauppoja, jotka heittää pois. [...] ²²⁵

[...] Se väkimäärä kai on kasvanut (nimi)n puheista päätellen. Hakijoita on enemmän kun mitä ne pystyvät auttamaan. Mä sain semmoisen käsityksen että näistä ruuan luovuttajistakin on vähän pulaa. Että kun se kasvaa se tarve. [...] ²²⁶

Ruoan ylituotantoa sinänsä ei kertomuksissa arvostella, ja suomalaista kontrollia elintarvikkeiden päiväyksissä, säilytysohjeissa ja pilaantuneissa ruoissa pidetään hyvänä. ²²⁷ Kritiikki osoitetaan päivittäistavara-kaupoille, eli sille elintarvikejärjestelmän osalle, joka on asiakkaalle näkyvin ja tätä lähinnä. Asiakkaat eivät arvostele elintarvikejärjestelmän kokonaisuutta, eivätkä ota kantaa globaaleihin tai kansallisiin ruokaturvakysymyksiin elintarvikejärjestelmän kannalta. Asiakkaat eivät kertomuksissaan tuo esiin huolta ruokaturvan liikesuhteistumisesta tai yksityistymisestä. ²²⁸ Sen sijaan hukkaruoan jakamista pohditaan omalta ja muiden heikossa taloudellisessa asemassa olevien kannalta ja siihen suhtaudutaan positiivisesti.

[...] Sitten on hienoa, että tosiaan on näitä ruokajakelupaikkoja. Ettei nälkä – ei Suomessa nyt sentään nälkään kuolla kuitenkaan. Aina saa ruokaa. ²²⁹

Esimerkissä haastateltava erottaa suomalaisen köyhyyden absoluuttisesta köyhyydestä ja liittyy konservatiiviseen tulkintaan länsimaisesta nälästä: Vapaaehtoisen ruoka-avun varassa elävät eivät käytännöllisesti katsoen ole nälkäisiä, koska saavat ruoka-apua. Toisen tulkinnan mukaan nälkäkysymys on otettava vakavasti myös kehittyneissä maissa, sillä ruoka-avun tarve kertoo siitä, ettei ihmisillä ole varaa ruokaan, asumiseen ja toimeentuloon. ²³⁰ Myös tästä tulkinnasta on kaikuja ruoka-avun asiakkaiden kertomuksissa. ²³¹

Markkinasektorin sijaan vaatimukset työttömyyden vähentämisestä ja talouden elvyttämisestä osoitetaan kertomuksissa julkiselle vallalle, jonka tulisi vastata taloustilanteen heikentymiseen, hintojen nousuun ja muihin arkielämää vaikeuttaviin markkinoiden muutoksiin. Hallitusta veloitetaan tavoittelemaan erilaisia tukitoimia ja elvytyspaketteja laman haittojen vähentämiseen, ja valtiovaltaa kehoitetaan turvaamaan paremmin heikossa asemassa olevien asemaa. ²³² Hoitopaikkojen lisääminen ja avuntarvitsijan auttaminen hankalassa tilanteessa ovat esille nousevia teemoja, samoin työntekijöiden, erityisesti omaishoitajien jaksamisen

²²⁵ H1K17.

²²⁶ H5K5.

²²⁷ H2K9, H3K13.

²²⁸ Vrt. Silvasti 2008, 255.

²²⁹ H3K6.

²³⁰ Silvasti 2006, 196–197.

²³¹ H2K17, H5K8.

²³² H2K28, H3K10.

tukeminen.²³³ Riittävän toimeentulon takaamisen ruokaan ja normaaliin elämiseen katsotaan kertomuksissa kuuluvan valtiovallan tehtäviin.²³⁴ Eräässä kristillispohjaista ruoka-apua kritisoivassa kertomuksessa auttamiseen velvoitetaan avustusjärjestöjen sijaan kunta, valtio tai jokin muu virallinen toimija sen sitoutumattomuuden perusteella.

[...] En mä tiedä kuinka sen vois sanoa, kenen tehtävä, en mä tiedä. Joku kunta. Valtio. Mä en – mä hirveen huonosti tiedän näistä, hierarkiasta, mitään. Joku tämmöinen, sitoutumaton. Joku semmoinen. Niin siis siitähän pitäisi lähteä, että Kelan ja muiden rahat pitäisi nostaa sille tasolle, mikä se pitää olla. Kun hinnat nousee ja näin. Niin kyllähän niihin – ei se mikään viiden sentin korotus, ei se tunnu yksilöllä missään. Niin, reipas korotus pitäisi olla.²³⁵

Konkreettisia vaatimuksia osoitetaan hyvinvointivaltion instituutioille, kuten sosiaalitoimelle tai Kelalle. Päivärahojen ja työttömyyskorvausten alhaisuus ja toimeentulonormien tiukkuus ovat asioita, joihin vaaditaan parannusta monissa kertomuksissa. Tukien määrällisen kasvattamisen lisäksi sosiaalitoimisto velvoitetaan myös kokonaisvaltaisempaan ihmisen kohtaamiseen ja tilanteiden kartoittamiseen. Tässä suhteessa ruoka-avun asiakkaiden mielipiteet sekä eroavat että yhtenevät suomalaisten yleisestä mielipiteestä. Suomalaiset pitävät yleisesti sosiaaliturvan tasoa liian matalana, ja erityisesti terveydenhuoltoon ja sosiaalipalveluihin ollaan valmiita panostamaan enemmän. Kuitenkin tulonsiirtojen osuuteen julkisista hyvinvointimenoista ollaan tyytyväisiä, mistä voidaan päätellä, että keskimääräinen suomalainen ei koe tukien määrällistä tasoa niin alhaiseksi kuin ruoka-avun asiakas.²³⁶ Ruoka-avun asiakkaat eivät esitä konkreettisia määriä kohtuulliseksi toimeentuloturvaksi, mutta painottavat, että rahojen tulisi riittää ”normaali elämiseen”²³⁷. Eräässä tarinassa kertoja muistuttaa, että ihminen tarvitsee muutakin kuin ruokaa:

Noita euromääriä mä en äkkiä osaa heittää. Mutta semmoinen taso, että kun sä maksat laskut, sitten sulle jää elämiseen, että se on ihmisarvoinen. Joku pankinjohtaja oli yhdelle tulle sanonut, että ihmisarvoisen elämän takaamiseksi yksinhuoltajaäidille pitää jäädä 900 euroa kuussa kaikkien laskujen, kaikkien jälkeen. Että se on pankin kanta, että ei ne anna lainaakaan, ennen kuin jää sen verran ihmiselle käteen. Jos on yksin tyttären kanssa tai lapsen kanssa ylipäättänsä. Mun mielestä se on outoa, et tämmöisistäkin rahoista voi vouti jo viedä yhden kolmasosan. Mikä on mun mielestä hirveästi. Kun tämä palkka nyt ei ole kovin kummoinen. En mä tarvitse mitään semmoista luksuselämää. Vaan se, ettei joka kerta kun sun tili tulee, sä menet kauppaan, että aina sun täytyy laskee, että onko mulla nyt varaa tuohon. Että välillä voisi vähän juhlistaa arkipäivää. Ettei aina tarvis laskee. Että sillähän se meneekin se tili monellakin, mitä tässä kuuntelee, että kun on persauki monta viikkoa, sitten se raha tulee. Niin ei sitä jaksakaan enää kituttaa. Sitten vähän menee reilummin kaupassa

²³³ H1K15.

²³⁴ H3K11, H5K8.

²³⁵ H5K7.

²³⁶ Forma 2008, 175.

²³⁷ H3K11.

käymään, vähän juhlistaa. Siinä se on sitten pakka sekaisin taas. Täytyisi olla sen verran että pystyy nämä. Koska ihminen tarvitsee muutakin kun pelkkää ruokaa. Ruokaanhan nämä rahat kyllä varmaan riittää, varsinkin jos itse teet. Mutta kyllä ihminen tarvitsee jotain muutakin. Vähän virkistäytymiseksi. Pääsee käymään vaikka teatterissa tai elokuvissa tai jotakin muuta. Ei tarvitse olla monimutkaista.²³⁸

Käsitys minimielintasosta muotoutuu esimerkissä kohtuullisten kulutusmahdollisuuksien kautta. Tutkimusten mukaan suomalaiset keskimäärin arvioivat niukimman mahdollisen toimeentulon tason korkeammaksi kuin viimesijainen sosiaaliturva rahamääräisesti on. Kohtuulliseen elämään, johon myös yhteiskunnan varoilla elävillä katsotaan olevan oikeus, vaaditaan tutkimusten mukaan ravinto, asuminen, terveyspalvelut ja lasten vaatetus sekä puhelin, tv-lupa, pesukone ja pölynimuri.²³⁹ Ruoka-avun asiakkaiden kertomuksista nousee huoli, että kaikkein huono-osaisimmilla edes näitä perustarpeita ei ole turvattu.²⁴⁰

Kuten edellisestä esimerkistä käy ilmi, velkojen sovitteluun ja ulosottokäytäntöihin tulisi kertomusten mukaan tehdä muutoksia.²⁴¹ Velkojen maksu pienistä palkoista tai tuista koetaan kohtuuttomana, varsinkin jos kyse on tahtomattaan esimerkiksi konkurssin tai työttömyyden seurauksena velkaantuneesta. Diakonia-työn aineellisen avun asiakaskunnasta voidaan erottaa erikseen velkaantuneiden ryhmä, joka joutuu turvautumaan epäviralliseen aineelliseen apuun, koska velkoja ei huomioida julkisissa sosiaaliturvakäytännöissä menoiksi.²⁴²

Julkisen sektorin työntekijöihin kohdistuvat velvoitteet paperien täytössä auttamisesta ja oikeudenmukaisesta kohtelusta. Mielenkiintoisena lisänä työntekijöille asetetuista vaatimuksista on koulujen ja lastentarhojen opettajille annettu velvoite ennakkoluulottomuuteen.

[...] Sanotaan nyt ihan suoraan: Oli sitten lastentarhanopettaja tai opettaja. Jos sieltä löytyy sellasia lapsia, joitten vanhemmat käy leipäjonossa, niin varmasti tulee ennakkoluulo. Se on – vaikka ei saisi tulla. Niin se on ihan turha ruveta sanoo, että ”Meidän luokkamme tekee nyt tässä vaikka tällaisen luokkaretken Tukholmaan. Että kerätäänpäs nyt jokaiselta.” Ei niin pienillä tietysti, mutta vanhemmilla. ”Kerätäänpäs tässä nyt jokaisesta kodista tällönen, nii.” Jos vanhemmat on täällä, niin ei se. Aika synkän näköisiä mielikuvia minä tässä – mutta näin se voi olla. Ja se on näin.²⁴³

Velvoite oikeanlaisesta suhtautumisesta ruoka-apua vastaanottaviin ihmisiin on suunnattu tässä kertomuksessa julkisen sektorin työntekijälle, mutta se kertautuu tarinoissa yleisenä velvoitteena ihmisille ja yhteiskunnalle. Tasa-arvon vaatimus

²³⁸ H5K8.

²³⁹ Heikkilä ym. 2000, 88–91.

²⁴⁰ H2K29.

²⁴¹ H3K6, H5K8.

²⁴² Juntunen ym. 2006, 105.

²⁴³ H2K23.

yhteiskunnassa on kertomuksissa vahvasti esiin nouseva seikka, ja koskee sekä taloudellista, että muuta tasa-arvoa. Erityisesti kuilu rikkaiden ja köyhien välillä koetaan ongelmalliseksi, yhteiskunnan yhtenäisyyttä hajottavaksi.

Tämä on mennyt vähän niin, että köyhät köyhtyy, rikkaat rikastuu. Tämä on jakautunut ehkä liikaa kahtia. Niin, mitäs sille voisi tehdä? [...] ²⁴⁴

Eihän tämä nyt kauhean hyvin voi. Siis osa voi älyttömän hyvin, osa voi älyttömän huonosti. Se on just tämä rikkaat ja köyhät. Kuilu kasvaa. Niin kuin on jenkkilässä ja Venäjällä ja tuolla. Se on kurja tosiasia. Rikkaat rikastuu, köyhät köyhtyy. Ja nyt tämä paljon vouhkattu lama kun tulee päälle, niin kyllähän se tosiasia on, että varmaan sosiaalietuudet sun muut tullaan kiristämään entisestään. Mulla on semmoinen kutina. Että pakkohan se on jostain. Köyhiltähän se viedään sitten, siitä vähästä. Ainakin tähän asti on tuntunut siltä. [...] ²⁴⁵

Ruoka-avun asiakkaat ilmaisevat huolensa tuloerojen kasvusta ja suhteellisen köyhyyden lisääntymisestä. Huoli ei liity vain suurituloisten elintason karkaamiseen kauemmas tulonsiirtojen varassa elävien ulottuvilta, vaan sosiaalietuuksien tason suhteelliseen laskuun ja jopa niihin kohdistuviin leikkauksiin. Asiakkaiden pessimismi valtiovaltaa kohtaan kuultaa esimerkeissä vaihtoehtojen tarjoamisen puutteena. Nykyinen toimeentulokehitys koetaan epäoikeudenmukaiseksi, mutta konkreettisia vaihtoehtoja ei tilalle juuri esitetä.

Kaiken kaikkiaan ruoka-avun asiakkaat näyttävät sitoutuvan, kuten suomalaiset yleensäkin, laajan julkisen sektorin vastuun, kollektiivisen solidaarisuuden ja pohjoismaisen hyvinvointivaltion eetoksen ajatukseen. Yhteiskuntavastuu ei ulotu markkinoiden toimijoihin vähittäiskauppoja lukuun ottamatta. Haastateltavat eivät puutu talouden lainalaisuuksiin, vaan ajattelevat, että valtion tehtävänä on tasata markkinoiden vaihtelun vaikutuksia, ylläpitää yhteiskunnallista tasa-arvoa ja turvata minimielintaso kaikille kansalaisille.

²⁴⁴ H3K6.

²⁴⁵ H5K11.

6.2 Universalismin ja lähimmäisenrakkauden paradoksi

Edellä ruoka-avun asiakkaiden todettiin sitoutuvan laajan julkisen hyvinvointivas-
tuun ajatukseen ja pohjoismaisen hyvinvointivaltion eetokseen. Vaikka vapaaeh-
toisuuteen perustuvan ruoka-avun on katsottu sotivan tätä eetosta vastaan,²⁴⁶ poh-
joismaisen hyvinvointimallin kannatus ei ruoka-avun asiakkaiden kertomuksissa
kuitenkaan suoraviivaisesti johda kritisoimaan epävirallista ruoka-apua. Yhteistä
kaikkien haastateltavien näkemyksille on, että avustusorganisaatioilta odotetaan
jossakin määrin avuntarvitsijoiden auttamista. Velvoitteet avun tarjoamiseen eivät
kuitenkaan tule suoraa haastateltavilta itseltään, vaan organisaatioiden itseymmär-
ryksestä nousevasta vaatimuksesta, Raamatun ja lähimmäisenrakkauden kautta.²⁴⁷
Virallisen ja epävirallisen avustamisen välisten vastuiden hahmottaminen ja nä-
kemys siitä, ovatko näiden toimijoiden pyrkimykset ristiriidassa keskenään, sen
sijaan jakaa ruoka-avun asiakkaiden mielipiteitä voimakkaasti.

Haastateltavista kaksi ei näe suurta ongelmaa epävirallisen ja virallisen avun
toimimisessa rinnakkain.

Kyllä mun mielestä tämmöinen ihan hyvä systeemi, että jaetaan ruokaa. On se sitten Pelas-
tusarmeija tai joku kristillinen. Mutta nehan tekee sitä ihan omasta tahdostaan. [Se kuuluu
tavallaan] siihen auttamistehtävään. Näin mä sen näen itse. Varsinkin mä ajattelen, jos mä
olisin itse jakamassa, niin kyllä mä ihan omasta tahdosta sitä teen.²⁴⁸

[...] Eikö aina vähän näin oo ollut kuitenkin? Kautta aikojen? Kyllä se mun mielestä vähän
niin kun tavallaan on näin. Että eikö lähimmäistä pidä auttaa? Kuitenkin. On hyvä, että jo-
ku tekee näin. Avuntarvitsijoita on paljon. Kyllä mun mielestä voi toimia hyvinkin. En mä
näe mitään epäkohtia tavallaan niissä.²⁴⁹

Esimerkeissä virallisen ja epävirallisen avun toimimiselle rinnakkain ei nähdä
esteitä. Haastateltavat vetoavat avustustahojen itseymmärrykseen ja kristillisen
auttamisperinteen historiaan toiminnan oikeuttajina. Lähimmäisenrakkauden vel-
voite on näissä kertomuksissa vahva, ja tämän velvoitteen mukaan toimimista
rohkaistaan. Haastateltavat liittyvät siihen suomalaisten enemmistöön, joiden kes-
kuudessa odotukset kirkon, ja tässä tapauksessa myös muiden uskonnollisten ta-
hojen, auttamistoiminnalle ovat korkealla.²⁵⁰

Päinvastoin kuin edelliset, yksi haastateltava ajattelee, ettei aineellinen aut-
tamistyö sovi mutkattomasti kristillistaustaisen järjestön tehtävänsuoraan.

²⁴⁶ Esim. Hänninen 2008.

²⁴⁷ H1-H5.

²⁴⁸ H1K10.

²⁴⁹ H3K4.

²⁵⁰ Pessi & Saari 2008, 195.

Jos nyt niin kuin, mitä Raamattuun perustaa, tai siitä lähdetään, niin siellähän siis se ensisijainenhan on se hengellinen ravinto, mitä kehoitetaan jakamaan. Että en mä ihan heti yhdistäisi näitä. Että tietenkä avuntarvitsijaa täytyy jo Raamatunkin mukaan auttaa ihan fyysisestikin, mutta kyllä se mun mielestä pääasiallinen tehtävä tämmöisellä uskonnollisella toiminnalla on se sanan levittäminen ja sen mukaan eläminen ja niin edespäin. [...] ²⁵¹

Aineellisen avustamisen sijaan uskonnollisten toimijoiden pitäisi pitäytyä haastateltavan mukaan hengellisen sanoman julistamisessa. Haastateltava toteaa aineellisen auttamisen olevan jossain määrin osa uskonnollista sanomaa, mutta näkee sen varsin marginaalisena. Sen sijaan sitoutumattomien tahojen tulisi hänen mukaansa kantaa vastuu ihmisten fyysisestä auttamisesta.

Kaksi haastateltavista suhtautuu kristillisten avustusorganisaatioiden toimintaan varsin ristiriitaisesti. He kokevat, että vastuun auttamisesta ei periaatteessa pitäisi kuulua kolmannen sektorin toimijoille, mutta oman tilanteensa ja muiden ihmisten heikon aseman huomioon ottaen ovat avusta kiitollisia.

Mun mielestä pitää tämmöiset, siis nämä jutut, niin nämä pitäisi mennä sosiaalihuollon puitteissa. Suurin osa. Kyllä näitä (avustusorganisaatio)ita voi olla, koska nämä samat ihmiset jotka ei tule tänne, niin niillä on se, että on pärjätty ennenkin ja pärjätään nytkin ja vedetään hernekeittoa kaksi viikkoa tai jotain kaurapuuroa tai juodaan vettä. Niin niillä on hirveä kynnys tulla tähän. Ja niitähän on sellaisia tapauksia, ne ei ole menneet sosiaalihuoltoon, vaikka ne on ihan selkeästi niitten asiakkaita. Että ne saisi mennä. Että kuuluisi se avustus siihen. ²⁵²

Tavallaan mun mielestä ei kuuluisi kirkolle, mut ihan hyvä asiahan se tietysti on. Että kirkko ja seurakunta järjestää tämmöisiä. Antaa tämmöisiä mahdollisuuksia. Köyhäinavustusta. ²⁵³

Kertomuksissa ruoka-apu on tärkeä lisä vallitsevassa tilanteessa, mutta vastuu ihmisten hyvinvoinnista kuuluu muualle. Asiakkaat elävät avustusorganisaation työntekijöiden kanssa samaa hyvinvointivaltion paradoksia: Leipäjonot sotivat sisäistettyä julkisen sektorin universalismin vaatimusta vastaan, mutta niin kauan kuin avuntarvitsijoita on, toimintaa on jatkettava. ²⁵⁴

Haastateltavien erilaiset käsitykset uskonnollisten sekä muiden kolmannen sektorin ja julkisen sektorin toimijoiden suhteesta hyvinvoinnin tuottamisessa kuvaavat laajempaa ongelmaa näiden kahden välillä. Kirkon työntekijöiden kesken on erilaisia näkemyksiä siitä, pitäisikö diakoniatyössä keskittyä entistä enemmän asiakkaiden aineellisiin ongelmiin, vai panostaa hengelliseen ja henkiseen auttamiseen. ²⁵⁵ Käytännön yhteistyössä kuntien ja seurakuntien kesken haas-

²⁵¹ H5K7.

²⁵² H2K22.

²⁵³ H4K13.

²⁵⁴ Hiilamo ym. 2008, 116, 124.

²⁵⁵ Heikkilä & Karjalainen 2000, 246–247.

teiksi ovat osoittautuneet esimerkiksi toimijoiden tasavertaisuus, näkyvyys ja seurakuntien spirituaalinen luonne.²⁵⁶

Ongelmalliseksi epävirallisen ja virallisen järjestelmän vastuiden ja suhteen tarkastelun tekee se, että niiden motivaatiot ja velvoitteet toimintaan tulevat eri tahoilta. Kun julkisen hyvinvointijärjestelmän velvollisuus auttaa avuntarvitsijaa perustuu kansalliseen lainsäädäntöön ja on siis juridista, nousee epävirallisen tahon auttamisvastuu niiden omasta itseymmärryksestä moraalisen velvoitteena. Ruoka-avun asiakkaiden erilaisia suhtautumistapoja julkisen ja kolmannen sektorin auttamistahojen rooliin voidaan selittää osin tästä näkökulmasta. Universalismin ja lähimmäisenrakkauden suhde näyttäytyy ruoka-avun asiakkaiden kertomuksissa paradoksina, johon ei löydy tyhjentävää ratkaisua.

²⁵⁶ Kallunki ym. 2006, 458–459.

6.3 Yhteistiimityö

Ruoka-avun asiakkaiden käsitykset hyvinvointivastuiden jakautumisesta eivät rajoitu vain julkisen ja kolmannen sektorin välisten suhteiden tarkasteluun, vaan laajenevat koskemaan koko yhteiskuntaa. Ihmisten hyvinvoinnin turvaamiseen osallistuu asiakkaiden kertomusten perusteella koko yhteiskunta, joka ymmärtää laajasti käsittämään paitsi julkisen ja järjestösektorin toimijat, myös toiset ihmiset, lähiyhteisöt ja haastateltavat itsensä.

Esimerkki koko yhteiskunnalle kohdistetusta velvoitteesta on vastuu kantaa ruokajonossa seisovien häpeä.

Sehän ei ole missään nimessä sen [jonossa seisovan] ihmisen häpeä. Minä katson nyt sen näin, että eihän se ole mun häpeä, että multa työt loppu. Kyllähän se on yhteiskunnan. Ei se, mutta ihmiset ottaa sen. Että nehän katsoo että kyllä mä olen tosi huono ihminen kun mulla loppu työt, mä sain lopputilin. [...] ²⁵⁷

Haastateltavan mukaan ruokajonossa seisovien kokema häpeä ei kuuluisi jonossa olijoille. Hän tarkentaa ajatustaan omakohtaisella esimerkillä, että työttömäksi jääminen ei ole haastateltavan itsensä, vaan koko yhteiskunnan häpeä. Yksittäiset ihmiset kuitenkin ovat ottaneet häpeän kantaaksensa. Tuula Helne puhuu syrjäytyneistä syrjäytymiskeskusteluun liittyvien paradoksien taakankantajina, yhteiskunnallisten ongelmien sijaiskärsijöinä. Yksi tällainen paradoksi on, että vaikka syrjäytyminen johtuu rakenteista, se on yksilön syytä. ²⁵⁸ Tällaista kuvaa voidaan luoda esimerkiksi työttömiin kohdistuvalla aktivointipolitiikalla, jossa aktiivisuus palkitaan työllä ja passiivisuus työttömyydellä. Erityisen ristiriitaiseksi tällainen ajattelu tulee rakenteellisen ja suurtyöttömyyden oloissa: Yksilö merkitään syylliseksi asiaan, joka johtuu taloudellisista suhdanteista ja yhteiskunnan rakenteesta. Edellisessä esimerkissä ruoka-avun asiakas kieltäytyy ottamasta tätä syyllisyyttä harteilleen ja palauttaa sen takaisin yhteiskunnalle.

Häpeän kantamisen sijaan ihmisiä kehoitetaan antamaan panoksensa yhteiskunnassa, hoitamaan omat asiansa kuntoon ja taistelemaan oikeuksiensa puolesta. Tämän ei kuitenkaan nähdä olevan nyky-yhteiskunnassa helppoa.

Ihmiset on väsyneitä, masentuneita. Ei ne jaksa taistella enää niiden oikeuksiensa puolesta. Kukaan ei jaksa enää lähteä, varsinkaan suomalaiset, barrikadeille tuonne nyt. Kyllä mä vähän oon sitä mieltä. Ainakin mitä kattelee uutiskuvia, kun tuolla alkaa ihmiset mellakoidaan jossain Ranskassa. Siellähän on hirveät laumat ja tapahtuukin jotakin. Mutta täällä ei ihmiset kerta kaikkiaan saa aikaiseksi niin paljon, että ne kerääntyisi yhteen. Ja ottaisi mielipiteensä, hakisi oikeuksiaan. Että en tiedä lähtisinkö minäkään. Et kyllä mäkin sillain vä-

²⁵⁷ H2K31.

²⁵⁸ Helne 2002, 86–89.

hän – mitenköhän sen nyt vois sanoo? – semmoinen... Mikähän olisi oikea sana tälle? No vähän semmoinen voimaton näitten kaikkien päättäjien ja tämmöisten kanssa. Se on niin kuin tuulimyllyjä vastaan tappelisi. [...] ²⁵⁹

Omien oikeuksien puolesta taistelua estävät haastateltavan mukaan voimattomuus ja turhautuminen sekä niitä seuraavat väsymys ja masennus, jotka saavat ihmiset lamaantumaan. Vaikka valtiovallan julkilausuttuna tavoitteena on viime vuosina ollut työhön kannustaminen, vaikuttavat ihmiset haastateltavien kuvauksissa päinvastoin lannistetuilta. Nykyisen sosiaaliturvajärjestelmän toimintakulttuuria onkin kuvattu institutionaalisen lannistamisen kulttuuriksi, joka passivoi, syrjäyttää ja uhkaa ihmisten mielenterveyttä. ²⁶⁰

Barrikadeille nousu vaatisi ihmisiltä aktivoitumista, johon Suomen kontekstissa suhtaudutaan pessimistisesti. Kuitenkaan avustusorganisaatioiden tai julkisen sektorin instituutioiden ei katsota olevan velvollisia auttamaan ihmistä pyyteettömästi, vaan jokaisen on myös huolehdittava itsestään ja muista ihmisistä.

Koska kyllä nyt tällä kaksi ihmistä pärjää aika hyvin. Se on ihan mitä tekee. Ei kai nyt kaikkea voi täältä saada. Siihen täytyy sitten panostaa itse, että ostaa kaupasta jotain. Niin se on tarkoituskin. Minkäs takia nyt, muutenhan se menisi semmoiseksi, että joka aamu tuodaan soppalautanen oven taakse ja sanotaan, että syö siitä. ²⁶¹

Omatoimisuus ja aktiivisuus katsotaan jokaisen ihmisen velvollisuudeksi, ja ihmisiä kehoitetaan panostamaan omien asioiden järjestykseen laittamiseen, rahojen riittävydestä huolehtimiseen ja oman panoksensa antamiseen yhteiskunnassa. Haastateltavat velvoittavat ja vastuullistavat kertomuksissa paitsi ihmisiä yleensä, myös suoraan itseään. Muun muassa työnhaku, säästäminen ja rahojen riittävyyden takaaminen ovat itselle kohdistettuja vaatimuksia, joista hyötyy paitsi haastateltava itse, myös koko yhteiskunta. ²⁶² Myös omien rajojen vetäminen suhteessa toisten ihmisten ja yhteiskunnan ongelmiin on tärkeä itsen kohdistettu velvoite, samoin sopeutuminen yhteiskuntaan:

Mä olen saanut silloin apua, kun olen tarvinnut. En ole aina kysynytäkään, mutta mulle on tarjottu. Mutta tähän yhteiskuntaan on pitänyt oppia. Sopeutua. Mitä mäkin nyt elänyt olen 58 vuotta. Ja pakko on sopeutua. ²⁶³

Esimerkissä haastateltava kokee, että kokonaisuutena yhteiskunta tarjoaa apuaan, joskus jopa pyytämättä. Apu ei kuitenkaan ole vastikkeetonta: Yksilön on sopeuttava yhteiskunnan toimintaan pärjätäkseen.

²⁵⁹ H5K15.

²⁶⁰ Vuorela 2008, 50.

²⁶¹ H2K8.

²⁶² H1K20, H2K18, H3K7, H4K6.

²⁶³ H4K20.

Edellä esitin ruoka-avun asiakkaiden kannattavan suomalaisten enemmistön tapaan laajaa hyvinvointivaltiota ja universalismiin perustuvaa sosiaalipolitiikkaa. Toisaalta haastateltavat näyttävät asettavan vahvoja vaatimuksia myös ihmisille itselleen oman ja muiden ihmisten hyvinvoinnin takaamiseksi. Hyvinvointivaltio-kriittisissä puheenvuoroissa nämä kaksi näkökohtaa on usein asetettu vastakkain: Oma-aloitteisen omasta ja lähimmäisen hyvinvoinnista ja toimeentulosta huolehtimisen sekä laajan hyvinvointivaltion ajatellaan rapauttavan toistensa perustaa.²⁶⁴ Ruoka-avun asiakkaiden kertomuksissa tätä ristiriitaa ei esiinny, päinvastoin oma aktiivisuus, lähimmäisistä huolehtiminen ja julkisen vallan laaja auttamisverkosto näyttävät tukevan toinen toisiaan.²⁶⁵

Viime kädessä ruoka-avun asiakkaat velvoittavat kaikki yhteiskunnan toimijat yhteistalkoisiin ihmisten hyvinvoinnin tuottamiseksi:

Jokaisen ihmisen pitäisi laittaa oma panoksensa siihen mukaan. Se kuuluu kaikille, jos miettii. Eihän siinä voi ketään laittaa vastuuseen, yksin tai jotain. Kaikille se kuuluu. se on yhteistiimityö, silloin täällä homma toimii. Ja siitä miten se toteutetaan, niin se on sitten toinen juttu. Eiköhän ne aina jotenkin.²⁶⁶

Kuten tässä esimerkissä, läpi ruoka-avun asiakkaiden kertomusten yhteisvastuun vaatimus on vahvasti läsnä. Hyvinvointivastuun ajatellaan koskevan laajasti yhteiskunnan eri aloja julkiselta sektorilta kolmannelle sektorille ja ihmisille itselleen. Universalismi, lähimmäisenrakkauden velvoittama hyväntekeväisyys, naapurapu ja yksilön vastuu kietoutuvat kertomuksissa toisiinsa. Puhe vastuusta ja velvollisuuksista korostuukin asiakkaiden kertomuksissa, mikä voi yhtäältä johtua tutkimusasetelmasta, mutta heijastaa kenties myös laajempaa yhteiskunnallisen keskustelun muutosta. Vastuu, velvollisuus ja vastikkeellisuus ovat keskeisiä käsitteitä vallalla olevassa aktiivisen sosiaalipolitiikan ideologiassa.²⁶⁷ Voidaankin kysyä, kertooko ruoka-avun asiakkaiden puhe yhteisvastuusta uudenlaisen vastuullistamispolitiikan läpilyönnistä aina ruohonjuuritasolle asti.

²⁶⁴ Kts. Julkunen 2006, 121, 152–153.

²⁶⁵ Pessin & Saaren (2009, 226) mukaan kansalaisten välisen, altruistisesti motivoituneen vuorovaikutuksen ja hyvinvointivaltion voidaan vastakkainasettelun sijaan nähdä tukevan toisiaan vastavuoroisesti.

²⁶⁶ H3K7.

²⁶⁷ Julkunen 2006, 146–148, 206–212, 251.

7 Pohdinta

Tutkimalla ruoka-apua vastaanottaneiden ihmisten kertomuksia olen tässä tutkimuksessa hahmotellut kuvaa suomalaisesta hyvinvointiyhteiskunnasta ruoka-avun asiakkaan perspektiivistä katsottuna. Ruoka-avun asiakkaista on totuttu puhumaan syrjäytyneinä, mutta omista kertomuksissaan asiakkaat eivät ole syrjässä, vaan tapahtumien keskiössä. Käsillä olevan tutkimuksen lähtökohta ja samalla yksi yhteiskunnallisesti merkittävä tulos onkin, että ruoka-avun asiakas ei ole vain ulkopuolelta tulevien aktivointitoimien passiivinen kohde, vaan jo lähtökohtaisesti aktiivinen toimija kokemuksineen, tunteineen, tarpeineen ja ominaisuuksineen. Tämän seikan huomioimisella on paljon annettavaa sekä tutkimukselle että yhteiskunnan rakenteiden ja instituutioiden arviointiin ja kehittämiseen.

Tässä tutkimuksessa yhteiskuntaa on katsottu ruoka-avun asiakkaan subjektiivisesta näkökulmasta, mikä kyseenalaistaa tutkimuksen yleistettävyyden. On totta, ettei tutkimuksen tuloksia voi yleistää koskemaan suomalaista hyvinvointiyhteiskuntaa silloin, kun sitä katsotaan jostakin muusta perspektiivistä. Suppean tutkimusjoukon vuoksi tuloksia ei voi laajentaa edes koskemaan ruoka-avun asiakaskuntaa kokonaisuudessaan. En kuitenkaan koe yleistettävyyden rajoituksia suureksi ongelmaksi, sillä tutkimuksen tavoitteiden kärki on ollut muualla. Yleistettävyydelläkin on vaaransa, sillä laajoihin tutkimusjoukkoihin perustuvat tutkimukset saattavat jättää huomiotta pieniä, mutta yksilön tai marginaaliryhmien kannalta tärkeitä seikkoja.

Tutkimusnäkökulman valinnalla olen pyrkinyt täydentämään sitä tietoa, jota aiempi tutkimus on kertonut ruoka-avusta, sen asiakkaista ja ilmiötä ympäröivästä yhteiskunnasta, tuottamaan siis niin sanottua toista tietoa. Toista tietoa voidaan tuottaa joko kyseenalaistamalla aiemmin tutkittua tai itsestään selvänä pidettyä tietoa tai tuomalla uutta tietoa olemassa olevan rinnalle. Toinen tieto voidaan luokitella täsmätiedoksi, hiljaiseksi tiedoksi, vastatiedoksi tai heikoksi tiedoksi.²⁶⁸ Tässä tutkimuksessa en ole lähtökohtaisesti sitoutunut mihinkään yksittäiseen toisen tiedon muotoon. Toisen tiedon tuottamisen tavat ja lajit tarjoavat kuitenkin mahdollisuuden tarkastella tämän tutkimuksen tuloksia sekä vielä ratkaisemattomia ongelmia. Kuten niin usein aiemminkin, myös tämä tutkimus paitsi antaa vastauksia, nostaa myös esiin joukon jatkokysymyksiä.

²⁶⁸ Hänninen ym. 2005, 4–5.

Virallista tietoa horjuttavan ja kyseenalaistavan vastatiedon, sekä kirjoittamattomia sääntöjä ja toimintatapoja kuvaavaan hiljaisen tiedon tuottamiseen tämän tutkimuksen asetelma ei ole ollut sopiva.²⁶⁹ Tutkimuksesta voidaan kuitenkin löytää viitteitä vasta- ja hiljaisen tiedon soveltamismahdollisuuksiin tulevissa tutkimuksissa. Vastatietoa ruoka-avun asiakkaan näkökulmasta voisi tuottaa esimerkiksi tutkimalla, kuinka asiakas suhtautuu virallisen tai kolmannen sektorin toimijoiden piirissä hänestä tuotettuun materiaaliin. Vastaavatko esimerkiksi sosiaali- ja diakoniatyöntekijöiden ruoka-avun asiakkaista antamat kuvaukset asiakkaan omaa käsitystä itsestään ja tilanteestaan vai näkevätkö he olosuhteensa toisin?

Hiljaista tietoa käytetään usein puhuttaessa vaikkapa työntekijöihin ja työpaikkoihin kätkeytyvistä kirjoittamattomista toimintatavoista ja tiedosta, ja tarkoituksena on tämän tiedon näkyväksi tekeminen. Hiljaisella tiedolla tarkoitetaan usein professioihin ja organisaatioihin piiloutunutta asiantuntija- ja ammattitietoa. Vaikka tätä toisen tiedon lajia on ruoka-avun kontekstissa tutkittu lähinnä diakonia- ja avustustyöntekijöiden näkökulmasta, myös ruoka-avun asiakasta voidaan pitää asiantuntijana, ja näin hiljaisen tiedon haltijana. Tässä tutkimuksessa on esimerkiksi noussut esiin, että tieto ruoka-avusta kulkeutuu asiakkaalle eri teitä. Näiden epävirallisten tiedonkulun reittien näkyväksi tekeminen on yksi kiinnostava jatkotutkimuksen aihe. Hiljaisen tiedon analyysin toinen mielenkiintoinen käyttöalue olisi sen selvittäminen, millaisia erilaisia julkilausumattomia tapakoodistoja ruoka-avun asiakaskunnalla on ja kuinka näitä tuotetaan ja ylläpidetään.

Tämän tutkimuksen tuottamaa tietoa kuvaavat parhaiten täsmä- ja heikon tiedon lajit. Täsmätieto pyrkii laajojen kokonaisuuksien ja yleistysten sijaan mahdollisimman lähelle kohdetta ja kiinnittää huomionsa yksityiskohtiin, heikko tieto taas merkitsee tietämisen rajojen tunnustamista ja inhimillisen kokemuksen ääreen pysähtymistä, ja voi ilmetä esimerkiksi omakohtaisten kokemusten tutkimisessa.²⁷⁰ Tähän olen pyrkinyt menemällä tutkimuksessani paikan päälle, ruokajonoihin ja asiakkaiden koteihin, tutkimalla asiakkaiden itsensä puhetta ja keskittymällä laajan otannan sijaan muutamien haastateltavien kertomusten yksityiskohtaiseen analyysiin.

Ruoka-avun asiakkaan näkökulma suomalaisen hyvinvointiyhteiskuntaan tukee osittain aiempaa tietoa aiheesta, mutta myös täydentää ja kyseenalaistaa sitä. Hännisen ja Karjalaisen hahmotteleman toimeentulon spiraalin toimijat ja raken-

²⁶⁹ Hänninen ym. 2005, 4–5.

²⁷⁰ Hänninen ym. 2005, 4–5.

teet esiintyvät ruoka-avun asiakkaiden kertomuksissa hyvinvointiyhteiskunnassa, mutta kertomukset myös täydentävät niitä ottamalla paremmin huomioon ihmisten lähiverkostot ja yksilöt tunteineen ja ominaisuuksineen. Ruoka-avun asiakkaan näkökulmasta on perusteltua puhua hyvinvointiyhteiskunnasta ja hyvinvointipluralismista julkisen sektorin roolia korostavan hyvinvointivaltion sijaan. Vaikka vahva pohjoismainen hyvinvointivaltio olisi ihanteena myös ruoka-avun asiakkaiden mielissä, heidän kertomuksistaan välittyvää yhteiskuntaa kuvaamaan käsite on liian suppea.

Diversion eli poiskäännyttämisen käsite näyttää kuvaavan osuvasti julkisen sektorin instituutioiden nurinkurista toimintalogiikkaa. Tahot, joiden lakisääteisenä tehtävänä on turvata ihmisten toimeentulo elämän käännekohtissa ja kriiseissä, näyttävätkin monissa tapauksissa vauhdittavan syöksyä yhä syvempiin ongelmiin. Erityisen hälyttävää on poiskäännyttämisen logiikan rakentuminen sisäsyntyisesti julkisten instituutioiden toimintaperiaatteisiin. Poiskäännyttämisen logiikan murtaminen edellyttää koko järjestelmän uudelleenarviointia ja eri hallinnonalojen yhteistyön uudelleenorganisoimista. Nykyinen sosiaaliturvajärjestelmä koostuu erillisistä, keskenään epäyhtenäisistä järjestelmistä.²⁷¹ Järjestelmien väliin ja sisään jää diversion mentäviä aukkoja, joiden paikkaamisessa yksilön näkökulman huomioiminen voisi antaa tärkeitä lisänäkökulmia.

Julkisen sektorin eri tahojen toimintaa poiskäännyttäjinä ei tule kuitenkaan ylikorostaa. Asiakkaiden kertomusten perusteella on syytä muistuttaa, että julkisen sektorin instituutiot toimivat myös niiden perusajatuksen mukaisesti yksilön toimeentulon turvaajina elämän kriisivaiheissa, erityisesti lyhytkestoisissa ja tavanomaisiksi luokitelluissa tilanteissa. Osa järjestelmän ongelmista johtuneekin siitä, että ihmisten elämäntilanteet luokitellaan tavanomaisiksi tai normaaleiksi yksipuoliseen tietoon perustuen. Yksilöiden elämäntilanne ei kuitenkaan aina seuraa normaaliksi oletettua kaavaa. Monimutkaisissa, standardista poikkeavissa ja kasaantuvissa vaikeuksissa hyvinvointivaltion suojaverkko ei välttämättä turvaa ihmisten hyvinvointia.²⁷² Olisikin tärkeää pohtia, mikä on se normaali, johon yksilön on mahdollista tulla autetuksi. Tulisiko yhteiskunnan standardeja muuttaa paremmin nykytilannetta kuvaavaksi, vai voisiko järjestelmää sen sijaan muuttaa joustavammaksi? Vaikka laajat väestöpohjaiset tutkimukset kansalaisten elinoloista ja niiden muutoksista ovat tärkeitä hyvinvointijärjestelmää kehitettäessä,

²⁷¹ Julkunen 2006, 239.

²⁷² Metteri 2004, 61.

ne eivät yksin paljasta inhimillisen elämän tilanteiden monimuotoisuutta. Erityisesti sosiaaliturvajärjestelmän ongelmakohtia tarkasteltaessa virallisen tiedon rinnalla tulisi ottaa paremmin huomioon myös toisen tiedon tarjoamat näkökohdat.

Ruoka-avun asiakkaiden kertomukset tukevat sitä monissa aiemmissä tutkimuksissa esitettyä seikkaa, että epävirallisen aineellisen avun organisaatiot näyttävät toimivan hyvinvointiyhteiskunnan tukiverkon aukkojen täydentäjinä, paikkaajina ja vaikeimmissa tilanteissa jopa koko verkon korvaajina. Jos ruoka-apu sotii pohjoismaista hyvinvointietetosta vastaan ja jos tähän eetokseen poliittisessa puheessa yhä vedotaan,²⁷³ on kysyttävä miksi ruoka-apu on yhä vakiintuneempi osa suomalaista yhteiskuntaa? Epävirallisen aineellisen avun rooli virallisen järjestelmän aukkojen paikkaajana on todettu erilaisissa tutkimusasetelmissä niin usein, ettei tiedon puutteella voida selittää ongelman pysyvyyttä. Ruoka-avun saaman laajan mediahuomion vuoksi ei näytä myöskään mahdolliselta, että reagoimattomuus ongelmaan johtuisi tutkimustiedon jäämisestä poliittisen päätöksentekoprosessin ulottumattomiin. Kuten aiemmin todettu, ruoan puutteesta ei ole kyse resurssi-, vaan jako-ongelmasta, ja se on näin ennen kaikkea poliittinen kysymys.²⁷⁴ Ruokapankki- ja muun aineellisen auttamistoiminnan vakiintuminen niin Suomessa kuin kansainvälisesti herättää kysymään, voisiko ruoka-avun tarpeen jatkuminen ja ruokapankkitoiminnan vakiintuminen johtua tiedon tai resursien puutteen sijasta poliittisen muutostahdon puutteesta.

Virallisen järjestelmän näkökulmasta ruoka-apua voidaan pitää viimesijaisen sosiaaliturvan muotona, poiskäännyttämisen päätepisteenä. Suomalainen tutkimusperinne on keskittynyt tutkimaan epävirallista apua pitkälti viralliselle järjestelmälle alisteisena ja sitä on tarkasteltu osana tutkimuksia, joiden tavoitteena on paikantaa julkisen hyvinvointijärjestelmän heikkouksia ja aukkoja. Sosiaalipolitiikan tutkimuksessa näkökulma onkin ollut antoisa, mutta samalla se on peittänyt alleen epävirallisen järjestelmän sisäisten ongelmakohtien tarkastelun. Näyttäisi siltä, että universalismi on paitsi suomalaisessa poliittisessa keskustelussa, myös sosiaalipolitiikan tutkimuksessa normi, joka asettaa rajat tutkimukselliselle katseelle. Julkusen mukaan yhteiskuntatutkimus on jättänyt perustehtävänsä, yhteiskuntakritiikin, liian vähälle huomiolle keskittyessään järjestelmien arviointiin,

²⁷³ Kun liberalistisessa traditiossa sosiaalipalveluiden leikkauksia tehdään hyvinvointivaltion purkamiseksi, suomalaisessa keskustelussa leikkauksia perustellaan hyvinvointivaltion/-yhteiskunnan säilyttämiseksi. Julkunen 2006.

²⁷⁴ Silvasti 2008, 247.

kehittämiseen, soveltamiseen ja hyödyksi olemiseen.²⁷⁵ Julkunen viitanee yhteiskuntakritiikillä lähinnä markkina- ja julkisen sektorin kritiikkiin, mutta mielestäni myös kolmannen sektorin toimintaa olisi tarkasteltava tästä näkökulmasta itsenäisenä, ei vain julkisen sosiaaliturvajärjestelmän varaventiilinä. Ruoka-avun tarkastelu vain virallisen järjestelmän tarpeista käsin estää näkemästä sen sisäisiä ongelmia.

Tämän tutkimuksen alkaessa olin myös itse, vain puolittain tietoisesti, ottanut lähtökohdakseni lähinnä julkisen sektorin järjestelmän ja hyvinvointivaltion tutkimisen ruoka-avun asiakkaan näkökulmasta. Haastateltujen kertomukset pakottivat kuitenkin laajentamaan tarkastelua, keskittymään julkisen sektorin toimijoiden lisäksi laajemmin koko yhteiskuntaan. Aineisto ravisteli tutkijan ennakkokäsityksiä. Ruoka-avun asiakkaiden kertomukset hämärtävät rajaa virallisen ja epävirallisen avun välillä ja paljastavat myös epävirallisen auttamisverkoston monimuotoisuuden. Ruokapankki ei sen asiakkaan näkökulmasta ole diversion päätepiste, vaan poiskäännyttämisen ja autetuksi tulemisen kokemukset kertautuvat eri muodoissaan myös epävirallisen avun piirissä.

Ruoka-apua jakavien organisaatioiden kristillinen tausta on paitsi niiden voimavara, myös yksi avun ongelmakohta. Uskonnollinen motivaatio on monilla auttamisjärjestöillä julkilausuttuna perusteluna auttamiselle, ja moni asiakas kokee samankaltaisen hengellisen taustan madaltavan kynnystä avun hakemiseen. Kuitenkin yhteiskunnan uskonnollinen pluralisoituminen herättää kysymyksen kristillisten järjestöjen jakaman ruoka-avun oikeutuksesta asiakkaiden keskuudessa ja kyvystä tarjota apua moniarvoistuvalla asiakasjoukolla tulevaisuudessa. Suomalainen yhteiskunta on pitkään ollut uskonnollisesti varsin homogeeninen, mikä saattaa olla yksi syy siihen, että ruoka-apua on siedetty varsin hyvin. Tämä tutkimus antaa kuitenkin vihjeitä siitä, ettei näin välttämättä ole tulevaisuudessa. Ruoka-avun asiakkaiden suhtautumista avustusorganisaation uskonnolliseen taustaan ja sen vaikutuksia kokemuksiin avun hakemisesta tulisi tutkia yksityiskohtaisemmin.

Toinen asiakkaiden kertomuksissa esiin noussut ongelmakohta epävirallisen avun taholla ovat avustusorganisaation normit ja avun rajallisuus. Avuntarvitsijoita on usein enemmän kuin avustusruokaa, sillä avustusorganisaatiot ovat riippuvaisia markkinoilta ylijäävästä lahjoitusruoasta. Avustushenkilökunta joutuu mi-

²⁷⁵ Julkunen 2006, 218.

toittamaan jaettavan ruoan resurssien eikä tarpeen mukaan.²⁷⁶ Toimeentulon spiraalin kannalta asetelma on mielenkiintoinen. Spiraalissa markkinat ovat yksilön ensisijainen toimeentulon lähde. Diversion suunta on markkinoista pois päin, pois käännäyttämisen on siis käännäyttämistä pois markkinoilta. Kuitenkin kadotuksen vyöhykkeellä, epävirallisen avun vastaanottajana, asiakas on jälleen markkinoiden varassa. Suomalaisen hyvinvointiyhteiskunnan näkökulmasta tämän voidaan ajatella kertovan siitä, että vaikka yhteiskunnan puheiden tasolla ajatellaan sitoutuvan markkinakriittiseen universalismiin, perustuu järjestelmä viimekädessä markkinoiden toimintaan. Silvästään mukaan ruokapankit ovat osoitus ruokaturvan yksityistymisestä ja liikesuhteistumisesta. Markkinoiden näkökulmasta ihmiset ilman ostovoimaa ovat tarpeettomia: Eivät enää riistettyjä tai sorrettuja, vain merkityksettömiä.²⁷⁷ Globalisoituvan elintarvikejärjestelmän ja ruuan massakulutukseen ja -tuotantoon perustuvien markkinoiden oloissa on entistä tärkeämpää kuulla myös niiden ääntä, joilla ei ole varaa ostaa – jos ajattelemme, että myös heidän näkemyksillään on merkitystä.

²⁷⁶ Vrt. Tarasuk & Eakin 2003.

²⁷⁷ Silvästi 2008, 254.

Lähteet ja kirjallisuus

Lähteet

H1, haastattelu 1. 9.12.2008, avustusorganisaation tiloissa. Tekijän hallussa.

H2, haastattelu 2. 9.12.2008, avustusorganisaation tiloissa. Tekijän hallussa.

H3, haastattelu 3. 21.1.2009, haastateltavan kotona. Tekijän hallussa.

H4, haastattelu 4. 30.1.2009, haastateltavan kotona. Tekijän hallussa.

H5, haastattelu 5. 6.2.2009, haastateltavan työpaikalla. Tekijän hallussa.

Kirjallisuus

Arajärvi, Pentti

2002 Toimeentuloturvan oikeellisuus. Toimeentuloturvaa koskevan lain-säädännön suhde perustuslakiin, erityisesti perusoikeuksiin, ihmisoikeuksiin ja yhteisöoikeuteen. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 68. Helsinki: Kela.

Esping-Andersen, Gøsta

1990 The three worlds of welfare capitalism. Cambridge: Polity press.

Forma, Pauli

2008 Väestön mielipiteet sosiaaliturvasta vuonna 2006. – Suomalaisten hyvinvointi 2008. Toim. Moisio, Pasi & Karvonen, Sakari & Simpura, Jussi & Heikkilä, Matti. Helsinki: Stakes. 162–177.

Hanhimäki, Eija

2006 Äitinä ja pappina. Narratiivinen tutkimus äitiyden ja pappeuden yhteensovittamisen tavoista pappisäitien elämäkertomuksissa. Helsinki: Helsingin yliopisto. HYTTK.

Heikkilä, Matti & Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko & Kontula, Osmo & Koskela, Kai

1994 Nälkä. Stakes: Raportteja 153. Helsinki: Stakes; Sosiaali- ja terveysministeriö.

Heikkilä, Matti & Karjalainen, Jouko

2000 Vuotoja hyvinvointivaltion turvaverkossa. Kansalaiskeskustelun merkitys suomalaisessa hyvinvointipolitiikassa. – Kirkonkirjat köyhyydestä. Toim. Heikkilä, Matti & Karjalainen, Jouko & Malkavaara, Mikko. Kirkkopalvelujen julkaisuja nro 8. Helsinki: Kirkkopalvelut. 212–266.

- Heikkilä, Matti & Forma, Pauli & Keskitalo, Elsa
 2000 Perusturvan kohtuullisuudesta. – Kirkonkirjat köyhyydestä. Toim. Heikkilä, Matti & Karjalainen, Jouko & Malkavaara, Mikko. Kirkkopalvelujen julkaisuja nro 5. Helsinki: Kirkkopalvelut. 74–94.
- Helne, Tuula
 2002 Syrjäytymisen yhteiskunta. Tutkimuksia 123. Helsinki: Stakes.
- 2003 Sosiaalipolitiikan perusteet. – Helne, Tuula & Julkunen, Raija & Kajanoja, Jouko & Laitinen-Kuikka, Sini & Silvasti, Tiina & Simpura, Jussi: Sosiaalinen politiikka. Helsinki: WSOY. 41–68.
- Hiilamo, Heikki & Pesola, Ulla & Tirri, Sirpa
 2008 Kirkon ruoka-apu. – Toisten pankki. Ruoka-apu hyvinvointivaltiossa. Toim. Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko & Lehtelä, Kirsi-Marja & Silvasti, Tiina. M268. Helsinki: Stakes. 115–124.
- Hirsjärvi, Sirkka & Hurme, Helena
 2000 Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Helsinki.
- HS
 2009 Suomeen haetaan entistä enemmän ruoka-apua EU:lta. Helsingin Sanomat 11.10.2009.
- Hänninen, Sakari
 2007 Mene sinne tule tänne. – Pääsy kielletty! Poiskäännättämisen politiikka ja sosiaaliturva. Toim. Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko & Lehtelä, Kirsi-Marja. M245. Helsinki: Stakes. 253–279.
- 2008 Ruokapankki – meidän pankki? – Toisten pankki. Ruoka-apu hyvinvointivaltiossa. Toim. Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko & Lehtelä, Kirsi-Marja & Silvasti, Tiina. M268. Helsinki: Stakes. 209–222.
- Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko
 2007 Tarve harkinnassa. – Pääsy kielletty! Poiskäännättämisen politiikka ja sosiaaliturva. Toim. Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko & Lehtelä, Kirsi-Marja. M245. Helsinki: Stakes. 157–191.
- Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko & Lahti, Tuukka (toim.)
 2005 Toinen tieto. Kirjoituksia huono-osaisuuden tunnistamisesta. M211. Helsinki: Stakes.
- Julkunen, Raija
 1991 Hyvinvointivaltion ja hyvinvointipluralismin ristiriidat. – Valtion varjossa. Toim. Matthies, Aila-Leena. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto. 51–68.
- 2006 Kuka vastaa? Hyvinvointivaltion rajat ja julkinen vastuu. Helsinki: Stakes.

- Juntunen, Elina & Grönlund, Henrietta & Hiilamo, Heikki
2006 Viimeisellä luukulla. Tutkimus viimesijaisen sosiaaliturvan aukoista ja diakoniatyön kohdentumisesta. Suomen ev.lut. kirkon kirkkohallituksen julkaisuja 2006:7. Helsinki: Kirkkohallitus.
- Kallunki, Valdemar & Pesonen, Heikki & Yeung, Anne Birgitta
2006 Kirkon paikka paikkaajana? Diakonian kuntayhteistyö kirkon aseman osoittajana. Teologinen aikakauskirja 5/2006. 449–467.
- Kansaneläkelaitos
2009 Muistilista lapsen syntyessä ja kasvaessa. Kansaneläkelaitos. <<http://www.kela.fi/in/internet/suomi.nsf/NET/010302083339EH>> – Katsottu 6.7.2009.
- Kansanen, Eliisa
2007 Kirkon rooli yhteiskunnallisissa ongelmissa. Helsinki: Helsingin yliopisto. HYTTK.
- Karisto, Antti & Takala, Pentti & Haapola, Ilkka
1997 Matkalla nykyaikaan. Elintason, elämäntavan ja sosiaalipolitiikan muutos Suomessa. Helsinki: WSOY.
- Karjalainen, Jouko
2008 Nälkä-äläkästä Nälkäryhmään – tutkimus, ruokapankit ja politiikka lehdistössä. – Toisten pankki. Ruoka-apu hyvinvointivaltiossa. Toim. Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko & Lehtelä, Kirsi-Marja & Silvasti, Tiina. M268. Helsinki: Stakes. 69–114.
- 2000 Ruokapankkien paikallinen vaikuttavuus. – Kirkonkirjat köyhyydestä. Toim. Heikkilä, Matti & Karjalainen, Jouko & Malkavaara, Mikko. Kirkkopalvelujen julkaisuja nro 5. Helsinki: Kirkkopalvelut. 267–290.
- Kattainen, Eija & Muuri, Anu & Luoma, Minna-Liisa & Voutilainen, Päivi
2008 Läheisapu ja sen merkitys kansalaisille. – Suomalaisten hyvinvointi 2008. Toim. Moisio, Pasi & Karvonen, Sakari & Simpura, Jussi & Heikkilä, Matti. Helsinki: Stakes. 218–231.
- Kielitoimiston sanakirja
2006 Kielitoimiston sanakirja. Osat 1–3. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 140. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Kinnunen, Kaisa (toim.)
2009 Sairas köyhyys. Tutkimus sairauteen liittyvästä huono-osaisuudesta diakoniatyössä. Suomen ev.lut. kirkon kirkkohallituksen julkaisuja 2009:7. Helsinki: Kirkkohallitus.
- Kirkkopalvelut
2009 Yhä useampi suomalainen tarvitsee ruoka-apua. Kirkkopalvelujen tiedote. Moniste.

KJ

2009 Kirkkojärjestys (1055/1993).
<<http://www.evli.fi/avain/Kirkkojarjestys-2003-01.pdf>> – Katsottu
7.6.2009.

Kokkonen, Sari

2003 Työttömänä isänä perheessä ja yhteiskunnassa. Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja 238. Helsinki: STKS.

Kohti yhteistä hyvää

2000 Kohti yhteistä hyvää. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon piispojen puheenvuoro hyvinvointiyhteiskunnan tulevaisuudesta. – Kirkonkirjat köyhyydestä. Toim. Heikkilä, Matti & Karjalainen, Jouko & Malkavaara, Mikko. Kirkkopalvelujen julkaisuja nro 8. Helsinki: Kirkkopalvelut. 313–342.

Kontula, Osmo & Koskela, Kai & Kananen, Pentti & Viinamäki, Heimo

1992 Taloudellinen muutos ja terveys. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimusraportti 67/1992. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus.

Kontula, Osmo & Koskela, Kai & Viinamäki, Heimo & Niskanen, Leo & Tähtä, Veikko

1993 Taloudellisen laman terveysvaikutuksia 1992–1993. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 10/1993. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.

Korhonen, Inkeri & Oksanen, Katja

1997 Kertomuksen semiotiikkaa. – Semioottisen sosiologian näkökulmia. Sosiaalisen todellisuuden rakentuminen ja ymmärrettävyys. Toim. Sulkunen, Pekka & Törrönen, Jukka. Helsinki: Gaudeamus. 1997. 54–71.

Kortteinen, Matti

1992 Kunnian kenttä. Suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona. Hämeenlinna: Hanki ja jää.

Laki kuntouttavasta työtoiminnasta

2001 Laki kuntouttavasta työtoiminnasta. 2.3.2001/189.
<<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2001/20010189>> – Katsottu
7.7.2009.

Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista

2000 Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 22.9.2000/812.
<<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2000/20000812>> – Katsottu
14.4.2009.

Laki toimeentulotuesta

1997 Laki toimeentulotuesta 30.12.1997/1412.
<<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1997/19971412>> – Katsottu
7.7.2009.

- Lehtelä, Kirsi-Marja
2008 Ruokapankit, kumppanuus ja kansalainen Ranskassa. – Toisten pankki. Ruoka-apu hyvinvointivaltiossa. Toim. Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko & Lehtelä, Kirsi-Marja & Silvasti, Tiina. M268. Helsinki: Stakes. 44–66.
- Liukko, Jyri
2005 Hyvinvoinnin eetos ja henkivakuutus. Riskin, vastuun ja solidaarisuuden muodonmuutokset. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 82. Helsinki: Kela.
<[http://www.kela.fi/in/internet/liite.nsf/NET/030106142547EK/\\$File/Tutkimuksia82.pdf?OpenElement](http://www.kela.fi/in/internet/liite.nsf/NET/030106142547EK/$File/Tutkimuksia82.pdf?OpenElement)> – Katsottu 7.12.2008.
- Maaseutuvirasto
2009 Markkinatuet: EU:n ruoka-apu yhteisön vähävaraisille. Maaseutuvirasto.
<<http://www.mavi.fi/fi/index/markkinatuet/eunruokaapuyhteisonvaha-varaisille.html>> – Katsottu 7.6.2009.
- Malkavaara, Mikko
2002a Sodasta laman kynnykselle. Köyhyys ja diakonia hyvinvointivaltiota rakennettaessa. – Lasaruksesta leipäjonoihin. Köyhyys kirkon kysymyksenä. Toim. Mäkinen, Virpi. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy. 221–260.
- 2002b Nälkä ja köyhyys kirkon asiaksi. Näkökulmia laman ja markkinakilpailun aikaan. – Lasaruksesta leipäjonoihin. Köyhyys kirkon kysymyksenä. Toim. Mäkinen, Virpi. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy. 283–312.
- Manna-apu ry
2009 Manna-apu ry.
<<http://www.manna-apu.com/>> – Katsottu 5.6.2009.
- Matthies, Aila-Leena
1996 Hyvinvoinnin sekatalous ja suomalaiset välittävät organisaatiot. – Välittävät verkostot. Toim. Matthies, Aila-Leena & Kotakari, Ulla & Nyland, Marianne. Helsinki: Vastapaino. 11–29.
- Metteri, Anna
2004 Hyvinvointivaltion lupaukset ja kohtuuttomat tapaukset. Helsinki: YTY; Edita.
- Moisio, Pasi
2008 Köyhyyden ja toimeentulo-ongelmien kehitys. – Suomalaisten hyvinvointi 2008. Toim. Moisio, Pasi & Karvonen, Sakari & Simpura, Jussi & Heikkilä, Matti. Helsinki: Stakes. 256–273.
- Monikasvoinen kirkko
2008 Monikasvoinen kirkko. Suomen evankelis-luterilainen kirkko vuosina 2004–2007. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 103. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.

MTV3

2009 Taantuma ajaa suomalaisia ruoka-avun piiriin. MTV3 11.10.2009.
<<http://www.mtv3.fi/uutiset/kotimaa.shtml/arkistot/kotimaa/2009/10/972302>> – Katsottu 17.10.2009.

Mustakallio, Hannu

2002 Köyhät, sairaat ja kirkko. Suomalaista diakoniaa 1800-luvulta 1940-luvulle. – Lasaruksesta leipäjonoihin. Köyhyys kirkon kysymyksenä. Toim. Mäkinen, Virpi. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy. 197–220.

Mäki, Sari

2005 Leipäjonon arki. Pro gradu -tutkielma kuluttajaekonomiasta maatalous- ja metsätieteiden maisterin tutkintoa varten. Helsingin yliopiston taloustieteen laitos. Selvityksiä nro 39. Kuluttajaekonomia. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Niemelä, Pauli

2000 Kansalaisten perusoikeudet ja perusturva vaarassa? – Kirkonkirjat köyhyydestä. Toim. Heikkilä, Matti & Karjalainen, Jouko & Malkavaara, Mikko. Kirkkopalvelujen julkaisuja nro 5. Helsinki: Kirkkopalvelut. 61–73.

Niemelä, Heikki & Salminen, Kari

2006 Suomalainen sosiaaliturva. Helsinki: Kela.

Pessi, Anne-Birgitta & Saari, Juho

2008 Hyvä tahto. Auttamisen asenteet ja rakenteet Suomessa. Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto.

Pink, Sarah

2001 Doing visual ethnography. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.

Pyökkänen, Elina

2008 Julkistalouden näkökulma hyvinvointiin. – Toim. Moisio, Pasi & Karvonen, Sakari & Simpura, Jussi & Heikkilä, Matti. Suomalaisten hyvinvointi 2008. Helsinki: Stakes. 232–247.

Pösö, Tarja

2005 Kun paikka menee tutkijaan. – Toinen tieto. Kirjoituksia huono-osaisuuden tunnistamisesta. Toim. Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko & Lahti, Tuukka. M211. Helsinki: Stakes. 118–135.

Riches, Graham

1999 Advancing the human right to food in Canada: Social policy and the politics of hunger, welfare and food security. – Agriculture and human values. No. 16, 1999. 203–211.

- 1997 Hunger, food security and welfare policies: issues and debates in First World societies. – Proceedings of the nutrition society. No. 56, 1997. 63–74.
- 2008 Ruokapankit ja oikeus ruokaan. – Toisten pankki. Ruoka-apu hyvinvointivaltiossa. Toim. Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko & Lehtelä, Kirsi-Marja & Silvasti, Tiina. M268. Helsinki: Stakes. 23–43.
- Rideout, Karen & Riches, Graham & Ostry, Aleck & Buckingham, Don & MacRae, Rod
2007 Bringing home the right to food in Canada: challenges and possibilities for achieving food security. – Public health nutrition. Vol. 6, no. 10, 2007. 566–573.
- Ruoka-apu yhdistys ry
2009 Ruoka-apu Yhdistys ry.
<<http://www.ruoka-apu.com/>> – Katsottu 5.6.2009.
- Ruokapankkiprojektin arviointilomake
1997 Ruokapankkiprojektin arviointilomake vuoden 1997 arvioivaa toimintakertomusta varten. Moniste.
- Saaranen-Kauppinen, Anita & Puusniekka, Anna
2006 KvaliMOTV – Menetelmäopetuksen tietovaranto [verkkojulkaisu]. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto [ylläpitäjä ja tuottaja]. <<http://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/>> – Katsottu 8.4.2009.
- Saari, Juho & Kainulainen, Sakari & Yeung, Anne Birgitta
2005 Altruismi. Antamisen lahja Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa. Helsinki: Yliopistopaino Kustannus.
- Sceibelhofer, Elisabeth
2008 Combining narration-based interviews with topical interviews: Methodological reflections on research practices. – International journal of social research methodology. Vol. 11, no. 5, 2008. 403–416.
- Siiki, Anna-Mari
2008 Myllypuron ruokajono. Esimerkki hyvinvointiköyhyydestä. – Toisten pankki. Ruoka-apu hyvinvointivaltiossa. Toim. Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko & Lehtelä, Kirsi-Marja & Silvasti, Tiina. M268. Helsinki: Stakes. 209–222.
- Silvasti, Tiina
2006 Näkökulma globaaliin ruokaturvaan. – Ruokakysymys. Näkökulmia yhteiskuntatieteelliseen elintarviketutkimukseen. Toim. Mononen, Tuija & Silvasti, Tiina. Helsinki: Gaudeamus. 183–211.
- Silverman, David
2006 Interpreting qualitative data. Third edition. London: Sage.

- Simpura, Jussi
2003 Hyvinvoinnin tasojen ja erojen politiikat. – Helne, Tuula & Julkunen, Raija & Kajanoja, Jouko & Laitinen-Kuikka, Sini & Silvasti, Tiina & Simpura, Jussi: Sosiaalinen politiikka. Helsinki: WSOY. 123–160.
- STTT
2008 Suomen tieteen ja teknologian tietopalvelu.
<<http://www.research.fi/>> – Katsottu 7.12.2008.
- Sulkunen, Pekka & Törrönen, Jukka
1997 Puhujakuva: enonsiaation rakenteet. – Semioottisen sosiologian näkökulmia. Sosiaalisen todellisuuden rakentuminen ja ymmärrettävyys. Toim. Sulkunen, Pekka & Törrönen, Jukka. Helsinki: Gaudeamus. 1997. 96–126.
- Tarasuk, Valerie & Eakin, Joan M.
2003 Charitable food assistance as symbolic gesture: an ethnographic study of food banks in Ontario. – Social science & medicine. No. 56, 2003. 1505–1515.
- 2005 Food assistance through ”surplus” food: Insights from an ethnographic study of food bank work. – Agriculture and human values. No 22, 2005. 177–186.
- Tilastokeskus
2009 Bruttokansantuote väheni 7,6 prosenttia ensimmäisellä neljänneksellä, talous supistuu 90-luvun alun vauhdilla. Tilastokeskuksen julkaisut. Julkaistu 9.6.2009.
<http://www.stat.fi/til/ntp/2009/01/ntp_2009_01_2009-06-09_tie_001_fi.html> – Katsottu 22.7.2009.
- TS
2009 Pelastusarmeijan ruokakassit hupenevat nopeasti. Turun Sanomat 14.9.2009.
- Törrönen, Jukka
2005 Toisen ääni, näkökulma ja kohteena oleminen. – Toinen tieto. Kirjoituksia huono-osaisuuden tunnistamisesta. Toim. Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko & Lahti, Tuukka. M211. Helsinki: Stakes. 15–37.
- Törrönen, Jukka & Välipakka, Inka
2007 Perheen puutarhassa. – Pääsy kielletty! Poiskäännyttämisen politiikka ja sosiaaliturva. Toim. Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko & Lehtelä, Kirsi-Marja. M 245. Helsinki: Stakes. 23–51.
- VSY
2009 Yksityinen, julkinen, kolmas ja neljäs sektori. Vapaan sivistystyön yhteisjärjestö.
<<http://www.vsy.fi/opinto/kansalaisopinnot/index.php?k=970>> – Katsottu 25.9.2009

Vuorela, Mika

2008 Lannistamisesta kannustamiseen. Työtä haluaville mahdollisuuksia työllistymiseen. – Toinen vääräyskirja. Toim. Hirvilampi, Tuuli & Laatu, Markku. Helsinki: Kela. 41–54.

Witzel, Andreas

2000 The Problem-centered interview. – Forum: Qualitative social research. Vol. 1, no. 1, Art 22, 2000. Ei sivunumeroita.
<<http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1132/2522>> – Katsottu 15.4.2009

Liitteet

Liite 1

HAASTATTELUPYYNTÖ RUOKA-AVUN ASIAKKAILLE

Teen pro gradu -tutkielmaa Helsingin yliopistossa ruoka-avun asiakkaista hyvinvointivaltiossa. Tutkielmassani pyrin kartoittamaan asiakkaiden ajatuksia siitä, millaista on saada aineellista apua suomalaisessa hyvinvointivaltioksi kutsutussa yhteiskunnassa. Tutkielmaani varten haen haastateltavia, jotka ovat viimeisen vuoden aikana ottaneet vastaan ruoka-apua ruokapankista tai ns. leipäjonosta.

Jos kuvaus vastaa elämäntilannettasi ja haluat osallistua tutkimukseen, täytyy oheinen yhteystietolomake ja palautta se minulle vastauskuoressa tai ota minuun yhteyttä puhelimitse tai sähköpostilla. Osallistumalla autat ymmärtämään ilmiötä, joka on nyky-yhteiskunnassa monille arkipäivää, mutta josta julkisesti puhutaan vain vähän. Sinun ajatuksesi ovat tärkeitä!

Jokainen haastattelu tehdään luottamuksellisesti ja yhteystiedot hävitetään haastattelun jälkeen. Valmiista tutkielmasta ei voi tunnistaa yksittäistä henkilöä.

Pikaista yhteydenottoa odottaen,

Anna Salonen

anna.s.salonen@helsinki.fi

PL 33

00014 HELSINGIN YLIOPISTO

P. XXX

Nimesi:

Osoitteesi:

Puhelinnumerosi:

Muuta:

Liite 2

HAASTATTELURUNKO

Kerro itsestäsi ja elämästäsi. Millainen on elämänhistoriasi ja tarinasi ja mikä toi sinut tähän missä olet nyt?

Nykyisyys

- arki, aktiviteetit, työ
- taloudellinen tilanne
- sosiaaliset verkostot

Ruoka-avun asiakkaana

- polku asiakkaaksi
- jatkuvaa, väliaikaista, satunnaista?
- miltä tuntuu?

Avun tarjoaja

- ajatukset kirkosta/uskonollisesta yhteisöstä
- valtio, kunta, virallinen järjestelmä
- hyvinvointivaltio?
- kenen vastuulla?

Ajatukset yhteiskunnasta yleensä

Mitä haluat sanoa

Perustiedot